

Гофиз Маһмуд

**пәнчәрәјә
тохунан
будаг**

Тоғуз Маһмуг

**пәнчәрәјә
тохунан
будаг**

A32

M31

(некајәләр)

М. Ф. Ахундов ед.
Азәрб. Республика
КИТАПХАНАСЫ

Көнчлик
Бакы—1978

Инсана гайгы, инам вә мәһәббәт, әмәк адамларынын гәрәннүмү, садә сөвкә дујгулары бу китабдакы һекајәләрин әсас мөвзусуну тәшкил едир.

«Тәбиәт лөвһәләри» башлығы алтында верилән јазыларда јурдумузун үрәкәчан тәбиәтиндән, вүгарлы дағларымыздан, мешәләримиздән данышылып.

АҚАРА СТАНСИЈАСЫНДА ЛЕЈСАН

Таһир һәкәри чајынын кәнарындакы кәндә кәләндә күнорта олмушду. Һава сәрин, хош вә үрәјәјатан иди. Чајкәнары башдап-баша јашыллыға бүрүнмүшдү; евләр јашыллығын ичиндә итиб-батмышды.

О, Шаһсуварын евини тапмағда чәтишлик чәкмәди. Дәмир шәбәкәли гапынын бир тајы ачыг иди, бурадан евин пилләләринә гәдәр даш дөшәнмишди. Таһир һәјәтә кириб әтрафа бахды. Гызылкүлләр үзә күлүрдү. «Бәһ-бәһ, Шаһсуварын зөвгүнә варам. Тор шәбәкәләрә бир бах! Һәр шеји нечә дә сәлигә-саһманла көрүб». Гапыдан евә гәдәр узанан хијабан кими даш јолун үстү үзүмлүкдү, бир-бириндән аралы тахталар вурулмушду. Мејнәләр бу тахталарын үстүндән салланырды. Һәјәтин башында бир гыз самовар јујурду. О, үзүнә дағылан сацларыны әлләри илә дала итәләјиб гонаға бахды:

— Сизә ким лазымдыр?

— Гызым, Шаһсувар евдәдирми?

— Јох.

— Тез елә, гызым, ону чагыртдыр, де ки, Таһир кәлиб. Гәзәтдән. Өзү билир.

— А... Таһир әми сизсиниз?! Атам һәмнишә сиздән данышыр. Таһир әми, бу дәгигә, һарада олса ахтарыб тапарам.

Таһир ејванлы, јарашыглы бинаја, сонра бағ-бағчаја көз кәздирди.

Бағчаја кедән дар јоллара да даш дөшәнмишди. Бирдән әлиндә сары чанта, јашыл костјумлу, сифәтдән олдугча кәнч, јарашыглы бир кәлин тәләсә-тәләсә јахынлашыб:

— Хош кәлибсиниз, Таһир гардаш, — деди, — чыхың ејвана.

Таһир көј рәнкли гапыны ачыб ичәри кирәндә мүасир меһманханада олдуғуну күман етди: диварда ири, узун-

сов күзкү, агаппаг элүзүжан варды. Сагда тэртэмиз мээрэба асылмышды.

О, кери гајыданда һејрэтлэ сүфрөјә бахды. Сүфрәнин башында самовар, үстүндә дә дәм чайданы. Бүтүн булар нә тез хазыр олмушду? Әјлшмәк истәјәндә Таһир бұллур стәкандә мэхмәри чајын буғландығыны көрүб даһа да һејрәтләнди. Кәлини стулу да дәјишмишди. Онун үчүн әрәб мебелинин јумшаг стулуну гојмушду. Мәтбәхдә кәлинин сүр'әтлә нәсә хазырладығына јарыачыг гапыдан көз гојан Таһир, гејри-ади һөрмәтдән мәннунлуг дујурду. Бу һисс күчләндикчә орадан көзүнү чәкә билмирди. Кәлини костјумуну чыхартмышды. Галын. гоша һөрүкләри каһ чијинләриндә, каһ күрәкләриндә, каһ да синәсинин үстдә јелләнирди. «Шаһсуварын арвад сарыдан да бәхти кәтириб. Һәлә көзәллији бир јана, зирәклији нәјә десән дәјәр!».

Чајы ичиб килас көтүрмәк истәјәндә дик атылды. Балача бир армуд стола, дүз дирсәјинин јанына дүшдү, санки ону кимсә зәрблә атмышды. Таһир чәлд ајаға галхыб јухарыја, ағачлара бахды. Һеч кәс јох иди. Пәрт олду, бајагкы хош әһвали-руһијјәси дағылды. Кәлини јахынлашды.

— Таһир гардаш, нә олду? Әјләшин. — Бош стәканы көтүрдү, бирдән армуду көрдү: — А... буну ким атыб?! Дәјмәмиш армуду ағачдан нијә голпарыблар?! Баша дүшә билмирәм. Әјләшин, Таһир гардаш, нараһат олмајын. Бу дәгигә јемәк кәтирәчәјәм.

— Лазым дејил, әзијјәт чәкмәјин, Шаһсувар кәлсин, сонра...

— Ејби јох, Таһир гардаш, јол кәлмисиниз, јорғунсуноуз! Динчәлини! Гызым һарада итиб-батды, билмирәм.

Кәлини һәјәтә дүшдү. Таһир бирдән ејванын мәнәччәриндә узун, арыг бир оғлан ушағы көрдү. Кәндирбазлар кими тахта мәнәччәрин үстү илә сүр'әтлә кәләндә Таһир горхусундан дик галхыб ғышгырды:

— А бала, јыхыларсан!

Оғланын Һеч нә вечинә дејилди, стола чатыб әјилди, килас долу габы көтүрдү, гонаға тәрс-тәрс бахыб јенә тахта мәнәччәрин үстү илә кери гајытды. Таһир гәт етди ки, армуду атан елә бу оғландыр. Оғлан мәнәччәрин башына чатыб кери дөндү, дивара сөјкәниб киласлары бир-бир ағына гојду. Јенә тәрс-тәрс Таһирә бахырды.

Бу вахт гапы тәрәфдә сәс ешидилди, Таһир ејвандан

һәјәтә бојлананда Шаһсуварын кәлдијини көрүб пилләләрә сары кетди. Шаһсувар ортабој, хырдакөзлү, арыг, гарајаныз бир адамды, чәлд Таһирин голундан тутуб үзүнү түк басмыш, јашлы кишијә тәрәф дөндү:

— Кәс гојуну, әлдән ити ол!

Таһир ајаглары бағланыб ағачын дибинә узадылмыш гојуну инди көрдү. Киши бир көз ғырпымында гојуну кәсди. Кәлини Шаһсувара нәсә пычылдады, әлини белинә гојуб чапалајан гојунә бахан ғызыны сәсләјиб онунла мәтбәхә кетди.

Шаһсувар гонағын голуна кирди.

— Чыхаг јухары, Таһир, — деди. — Нә вар, нә јох, гардаш? Јол азыман, нәдир? Гызым дејәндә инанмадым. Ушаглары да көтүрүб кәләјдин кәрәк. Аллаһа шүкүр, һәр шејимиз вар.

Таһир сүфрөјә гојулмуш тәзә пендир, көјәрти көрәндә кејфи көкәлди, бирдән көзү јупјумру армудә саташанда диксийди вә мәнәччәрин о башына бахды. Оғлан көрүнмүрдү.

— Дејәсэн оғлун да вар?! —

— Вар! Јаман ачыдил ушагдыр. — Шаһсувар конјақы ачыб гәдәһләрә сүздү. — Һеч чүрә баша салмаг олмур. Бөјүк-кичик билмир, үрәјиндә нә варса дилиндәдир. Нә гәдәр дејирәм, ја даша де, ја она, Һеч фәрғи јохдур. Таһир, гәдәһи көтүр. Бизим евә хош кәлмисән!

Таһир гәдәһи бошалтды. Бирдән ејвандә дајаныб диггәтлә, гашгабагла она бахан бајагкы оғланы көрдү. Удгунду, әти нимчәјә гојуб, Шаһсувара деди:

— Оғлуну чағыр, бизимлә әјләшин!

Шаһсувар јана дөндү, оғланы көрүб гәзәбләнди.

— Нијә орада дајанмышан? Кеч евә! Сәнинлә дејиләм?

— Гој бизимлә чәрәк јесин!

— Лазым дејил!

Кәлини мәтбәхдән чыхыб «Рөвшән, оғлум, бура кәл», — дејә мәнрибанлыгла ону сәсләди. Оғлан Таһирә диггәтлә баха-баха онларын јанындан кечиб мәтбәхә јох, һәјәтә дүшдү. Шаһсувар башыны булаја-булаја килејләнди:

— Мәни биабыр еләјир. Дили зәһәрди. Дүкана-зада көндәрә билмирәм. Кәдән кими онларын абрыны әтәкләринә бүкүр. Билирсән дә, дүканчы гәпик-гурушлары кәнд јериндә јуварлағлашдыр. Биздә 2 манат 20 гәпијә, ја 30 гәпијә олан бир шеј 3 манатдыр. Һүнәри вар, дүканчы белә етсин, Рөвшән күл ағыны ачар, нә ачар! Бир шејә

мәттәл галмышам ки, ону ушаглар, бир дә чамаат јаман чох сеvir. Баша дүшә билмирәм нијә?!

Шаһсувар гәдәһләрә јенә конјак сүздү, Таһир азча јухары галхы һәјәтә бахды. Јашлы киши гојуну шаггалайыб дограјырды. Гојунун гујругу, ичалаты дәрнинн ичинә гојулмушду. Хырда әт парчалары ири таса јығылырды. Кәлин инди мангала көмүр төкүр, гызы да она көмәк едирди. Тәкчә Рөвшән әлини агдан гараја вурмурду. һәјәтин бир башында дајанмышды.

Шаһсувар јенә узун-узады сағлыг деди, үчүнчү гәдәһи галдыранда һәјәти кабаб ији бүрүдү. Сүфрәјә кабаб кәләндә, кәлин дәрһал нимчәләри дәјишди, наршәраб, сумах, тәзә хијар, көјәрти... Таһирин көзү дөрд олмушду. Хүсусилә чијәр, бөјрәк, гујруг, даһа сонра помидор кабабы сүфрәдә көрүнәндә Таһир өзүндә дејилди. Далбадал ичир, сағлыг дејир, мүхтәлиф мезәли әһвалатлар данышырды. Шаһсувардан һарада ишләдијини хәбәр алды.

— һарда ишләјәчәјәм, колхозда. Бағ бригадирнјәм.

— Газанчын нә гәдәрди?

— Јахшыдыр. Тәкчә барамадан үч илдир ки, далбадал беш мин манат алырам.

— һәр ил беш мин? — Таһирин көзләри бөјүдү, Шаһсуварын тәсдиг етдијини көрәндә фәрәһлә әлава етди: — Гијамәтдир ки!

— Чәтнилји чохдур, лап чох!

— Демәк, һәр ил бир «Жигули»?! Нә әчәб машын алмамысан?!

— Тәзә алмышам, лап тәзә. һәлә өзүм сүрмәнишәм.

— Нечә дөзүрсән? Дур көрәк, дур, мәни кәздир, стансијаја гәдәр кедәк. һәкәри чајына бахмаг итәјирәм.

Шаһсувар көңүлсүз галхды. Таһир һәјәтә дүшәндә гашгабагла она бахан Рөвшәнә јахынлашды:

— Сән мәним хошума кәлирсән!

— Сизсә мәним јох!

— Нијә?! — Таһир пәртлијини кизләтмәјә чалышды. — һә, де көрүм нијә?

— Десәм иичијәрсиниз!

— Иичимәрәм, де! — Таһир чошду. — Де көрүм, һә, нијә сусурсан?!

Шаһсуварын она јахынлашмасы кәркинлији азалтды. Рөвшән ағачларын арасына кирди.

— һә, һаны машынын? Көстәрсәнә?

— Бура кәл. — Шаһсувар ону һәјәтин о башына дә'вәт етди. — Рөвшән, кет Иса дајыны чағыр.

Таһир евин архасында, евлә һасар арасында талвар кими үстү шиферлә өртүлү бир јердә гырмызы «Жигули»ни көрәндә «бәһ-бәһ» едиб онун дөврәсиндә доланды.

Көдәкбојлу бир киши кәлди, јәгин ки, Иса дајы иди, салам-каламдан сонра машыны күчәјә чыхартды. Шаһсувар арха тәрәфин гапысыны ачыб Таһирә деди:

— Бујур, әјләш.

Машын тәрләнди.

О, һәкәри чајына бахырды, чај узагда гызылы рәнкдә јанырды. Мәчрасы бөјүк вә кениш иди. Ирили-хырдалы дашлар ағарырды. Чај бә'зи јерләрдә һачаланмыш, үч-дөрд јерә бөлүнмүш, кичик адалар әмәлә кәтирмишди. Чылпаг тәпәләрин әтәкләриндән кечән јола мүхтәлиф чығырлар, јоллар говушурду. Бу јолајрычыларында автобусу көзләјәнләр дајанмышдылар.

— Балам, әмәлли-башлы чајдыр ки! Дејәсән, балыгы да вар?

— Вар! Өзү дә ә'ла балыг!

Таһир јенә голуну пәнчәрәдән чыхарыб үзүнү чөлә тутду:

— Нә сәриндир! Охгај! Бәлкә чајын гырағына кедәк, һә, Шаһсувар?! Ора машын јолу вар?!

— Јох!

— һејф! Шаһсувар, кәрәк сизин кәнддә Күлшән адлы бир мүәллимә олсун.

— Вар! Рөвшәнин әдәбијјат мүәллимидир.

— Әрә кедиб?

— Беш ил габаг тоју олуб. Чох гејрәтли, намуслу кәлиндир. Чамаат башына анд ичир. Ушаглар да ону чох сеvirләр. һарадан таныјырсан ону?!

— Мәнимлә паралел групта охујуб. һәгигәтән јахшы гыз иди. Онда гәдрини билмәдим, инди дә кечдир!

— Јохса онунла көрүшүб еләмисән?

— Гәтијјән. Мәзә үчүн бир-ики ох атдым. Көрдүм ки, әлә кәлән шеј дејил. Мөһкәmdir. Мәндә дә һөвсәлә һарадады, һазырыны ахтарырдым. Еһ, Шаһсувар, аилә мәсәләсиндә мәнимки кәтирмәди. Еләсинә илишдим ки, јахамы әлиндән инди дә гуртара билмирәм.

Машын балача кәндән өтдү. Тәпәнин янындан узаг-лашыб кенишлијә — һәкәри чаына тәрәф јол алды. Көр-пүјә чатанда Таһир әлини галдырыб:

— Сахла, гардаш, — деди.

Дүшүб чаја тамаша етдиләр. Чох-чох узагдан, уча дағлардан баш алыб кәлән суларын гызылы рәнkdә ах-масында нәсә сәһрли бир көзәллик варды. Шаһсувар ону сәсләди:

— Ај Таһир, кәл гајыдаг.

— Һара?! Мән Акара стансијасыны көрмәк истәји-рәм. Гатар һәмишә бурадан кечә кечир. Неч јахшы көр-мәмишәм. Елә билирәм ки, бу стансијада нағыллар дүн-јасы вар.

Таһир машина әјләшди, бир аз сонра көрпү дә, һәкә-ри чајы да архада галды. Бирдән-бирә ениш башланды, бөјүк, кениш бир учурум ачылды, ашағыда узанан релс-ләр күмүш кими парылдады. Һүндүр, ағ бинанын гаршы-сында вагонлар, систернләр көрүндү. Машын бирмәртә-бәли евләрин, бағ-бағатлы һәјәтләрин янындан долама јолла стансијаја доғру енирди. Таһир деди:

— Сәһв еләмәмишәм. Акара стансијасында нәсә на-ғыл аләми вар.

Машын ағ бинанын үст тәрәфиндә дајананда Таһир јерә дүшдү, Шаһсуварла јанашы назик будағларын ал-тындан кечиб перрона чыхды.

— Јахшы кәлмишик, елә билет дә аларам.

— Нә данышырсан? Билет гатарын кәлмәсинә бир саат галмыш сатылып. Бир дә ки, бу кечә бизим гонағы-мызсан, сәни неч јерә бурахан дејиләм.

— Јох, Шаһсувар, гала билмәрәм. Күчлә ичазә алмыш-шам. Сабаһ ишдә олмалыјам. Олмасам, мүдир мәни бир-тәһәр едәр. Онсуз да мәнимлә арасы јохдур, бир бәһанә ахтарып.

Гајытдылар. Таһир пилләләри галханда ејванда јенә тәзә сүфрәнин ачылдығыны көрдү. Шаһсувар мәмнун-мәмнун күлүб әли илә мэтбәхә ишарә етди:

— Кәтирин!

Кәлин, гызылы мәчмәјидә балыг кәтириб ортаја гој-ду. Чәнкәли көтүрән Таһир үстү хал-хал олан балача балыглары ләззәтлә бахыб фәрһлә әлини ачды:

— Шаһсувар, лап мө'чүзә көстәрирсән, балам, бу ба-лыглары һарадан тапмысан? Машаллаһ, ханымыныз да нечә тез һазырлајыб. Јәгин ишләмир?

— Нечә ишләмир? Мәктәб директорудур.

— Ола билмәз? — Таһир һејрәтләнди. — Директор?! Нечә чатдырыр?! Мәктәб, ев, аилә.

Ишыглар сөндү. Таһирин сөзү ағзында галды. Шаһ-сувар һирслә ајага галхды:

— Нә олду бу ишыглары? — әввәл дејинди, сонра да: — Рөвшән! — дејә оғлуну чағырды.

Бу ады ешидәндә Таһирин далағы санчды. Дүшүндү ки, елә бу ишыгы сөндүрән Рөвшәнин өзүдур. Башга неч кә! «Нә зијанәвәр ушагдыр, аләми бир-биринә гатыр. Күл кими сағлыг дејирдим, еһ, зәһирмара галсын!».

Шаһсувар Рөвшәни сәсләјә-сәсләјә һәјәтә дүшдү. Та-һир дә дилхор ајага галхмага мөчбур олду. Бу заман кә-лин әлиндә бир нечә јанан шамла мэтбәхдән чыхды. Онлары кәтириб јемәк столуна гојду. Бајагкы кур чы-рағларын мүгабилиндә бу шамларын олдуғча солгун вә зәиф ишыгы варды.

Һәјәтин о бири башында Шаһсуварын сәси кәлирди. Бу заман һасарын үстүндә санки илдырым чахды, онун ишыгында Рөвшәнин силуети көрүндү, сонра гаранлыг һәр шеји кизләтди. Шаһсувар она нәсә дејир, көстәриш верирди. Таһир дүшүндү ки, өзү сөндүрүб, инди өзү дә јандырмаг истәјир.

Бир аз кечмәмиш ишыглар јанды. Шаһсувар севинә-севинә ејвана галхды:

— Һә, кәл, Таһир, кәл, — деди, — Рөвшән дүзәлтди.

— Сәдриниз нечә адамдыр? — дејә Таһир стулу чәкиб әјләшди, бајагкы сағлыг јаддан чыхды.

— Пис дејил.

— Сәни инчитмир ки?

— Һәрдән олур, сөзләширик...

— Истәјирсән күнләрни бириндә она мөһкәм тәпни-ним? Ондан шикајәт мөктубу тәшкил едим, е'замијјә көтү-рүб кәлим үстүнә! Олсун габагында гузу кими.

— Сағ ол, Таһир! Белә олмаз! Инсафән мәнә һөрмәти чохдур. Амма тутмасы тутанда аллаһ көстәрмәсин. Ха-сијјәтдир дә!

Јаваш-јаваш конјак шүшәси бошалырды. Таһир ич-дикчә гызышыр, данышырды. Бирдән саата бахды:

— Вај, — дејә гышгырды. — Гатарын кәлмәсинә ики саат галыр ки! Кедәк, Шаһсувар!

Таһир ајага дуран кими Шаһсувар да галхды, кәлин

дә мэтбөхдән чыхды. Ону тәнтәнә илә жола салдылар. Женә һәмнин сүрүчү, һәмнин машин, Акара стансијасы, Шаһсувар кассирин отағына кирди, он дәгигә чәкмәмиш билетлә кери гајытды. Таһир пул вермәк истәди, аңчаг Шаһсувар она әјри-әјри бахды. Гатарын кәлмәсинә һәлә хейлн варды. Таһир әтрафа көз кәздириб деди:

— Каш сәрин пивә олајды!

— Бурада пивә тапылмаз, Таһир!

Бирдән узагда, үфүгдә, сонра јахынлыгда илдырым чахды. Таһир көјә бахды:

— Дејесән, јағачаг!

Һәгигәтән јағды. Бу јағыш Таһирә ләззәт верирди. О, Шаһсувары перропдакы гоша ағачын алтына чәкди. Бир аз кечмәмиш јағыш лејсана чеврилди. Шаһсувар күлә-күлә:

— Бу, тез кәсәр, — деди, — горхма...

Адамлар ағ бинаја гачырдылар. Сел-су әтрафы бүрү-јүрдү. Әввәл ағачларын алтында далдаланмаг онлара хош кәлирди. Лејсан ара вермәјәндә даһа дајанмаг мүмкүн олмады. Уст-башлары исланмышды.

— Кәл биз дә бинаја гачаг!

Гачдылар. Көзләмә отағы адамла долу иди. Намы һәјәчанла јағыша бахырды. Көј елә шагылдады ки, елә бил бүтүн дүнја дағым-дағым олду. Сүрүчү һарадаса итмишди. Шаһсувар јағыша баха-баха деди:

— Нијә тез кәсмир? Лап мәәттәл галмышам.

Сел-су көзләмә отағына ахмаға башлајанда, һамыны дәһшәт бүрүдү, чоху скамјаларын үстүнә чыхды. Отаг су илә долурду. Лејсан кетдикчә күчләнирди. Бу вахт сүрүчү:

— Шаһсувар, — дејә гышгырды. — Машыны сел апарыр!

Сүрүчү гачды, Шаһсувар да онун далынча. Машын стансијанын јухары тәрәфиндә, јолун гырағында дајанмышды. Јухарыдан елә күчлү сел ахырды ки! Шаһсувар бу селә бахмајараг өзүнү о тәрәфә атыб, јухары дыр-машмаға чалышды. Јер сүрүшкән олмушду. Кетмәк ағырлашырды. Бир јандан да арамсыз јағыш! Сүрүчү машина чатчаг гышгырды:

— Тез ол, Шаһсувар!

Баханда дәһшәтә кәлди. Күчлү сел машинын бир тәрәфинә чырпылды. Шаһсувар өзүнү јетирди.

— Бир аз кәнара чәксәк, һеч нә олмаз. Јохса сел машины ашағыја салар, сонра ондан һеч нә галмаз! Тез елә, Шаһсувар, кәл, итәлә!

Итәләди, амма бир шеј чыхмады. Женә, женә.

— Гонағын һаны? — Сүрүчү һирслә сорушду.

— Кәл бир дә итәләјәк!

Јағыш ара вермирди, Шаһсувар су ичиндә иди. Әсәбиләшиб әлини јелләди, «чәһәннәм олсун!» Сүрүчү исә гонағын далынча асыб-кәсди. Бу вахт сел машины јериндән тәрпәтди. Шаһсуварын рәнки гачды. Женә итәләдиләр. Сүрүчү гышгырды:

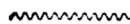
— Гонағыны да чағыр!

Таһир бу заман чибләрини ахтарырды. Шаһсуварын алдыгы билети тапа билмәјиб әсәбиләширди. Гатарын кәлиб стансијада дајандығыны, чамаатын көзләмә отағындан вагонлара доғру кетдијини көрүб һәјәчаны артыр, чибләрини ешәләјиб төкүрдү. Билет јох иди! Дејини, кассаја тәрәф бахыр, онун бағлы олдуғуну көрдүкчә ганы гаралырды. Наәлач галыб ајағларыны суја баса-баса чөлә чыхды. Јағыш һәлә дә кәсмәмишди. Кассирин гапысыны дөјдү, һеч кәс чаваб вермәди. Гатара тәрәф јүјүрдү. Вагона јахынлашанда бир даһа чибләрини ахтарды. Бирдән јадына дүшдү: ахы, Таһир Шаһсувара билет үчүн пул вермәк истәјәндә о, билети Таһирин пенчәјинин дөш чибинә гојду. Инди әлини атыб чибини јохлады, билетин орада олдуғуну көрәндә севинди. Дәрһал вагонун нөмрәсинә бахды. Тапды, билети көстәриб дәһлиздән кечди. Бәһ, бәһ! Тәмиз, көзәл, јумшаг купе! Көр, Шаһсувар она нечә јахшы јер алмышды! Сүрүчү-нүн сәси јадына дүшдү: «Шаһсувар, машины сел апарыр». Сөвги-тәбии бир дүјғу илә керижә гајыдыб гапыдан чөлә бахды. Јағыш тамам кәсмишди, сел-сујун сәси исә һәлә дә кәлирди. О, тәртәмиз олмуш, сәринләмиш, сојумуш һаваја ләззәтлә бахыб купејә кирди, узанды.

Гатар кедир, Таһири јуху апарырды.

Бу заман кәндә сары бир машин кедирди. Тәпәдән дырнага су ичиндә олан Шаһсувар титрәјә-титрәјә бир күнчә бүзүшмүшдү.

Рөвшән гапы ағзында һәјәчан ичиндә атасынын јолу-ну көзләјирди...

Ағкүл Расимни Москвадан кәләчәжини ешидәндә севинчиндән икн күн жатмады. Икнчи күн, ахшама јахын балача бачысы јүјүрә-јүјүрә һәјәтә кириб «Расим кәлди»—дејә һарај саланда, о, ејвандан дајанан такси машыныны көрүб чәлд күчәјә гачды. Бир рус оғлан машындан дүшдү. Сонра да... Ағкүл аз галды ғышгырсын. Учабој, әјиннә шалвар кејмиш, чантанын узунсов көмәрини чийиннә кечирмиш вә сачлары үзүнә сәпәләнмиш инчәбел бир гыз... Ағкүлүн көзләри гаралды. Машындан дүшән гыз нәдәнсә она тәрәф бахды вә күлә-күлә Расимә нәсә деди. Чамаданы көтүрән Расим архаја чеврилмәк истәјәндә, Ағкүл дајанмајыб, өзүнү гапыдан һәјәтә атды.

Ејвана чыханда, таб кәтирә билмәјиб јенә гоншу һәјәтин гапысына тәрәф бојланды. Онлар машындан балача тахта чамаданлар, кәтан чәкилмиш дөрдкүнч чәрчивөләр, кағыз бағламалар чыхартдылар. Евдән-ешикдән, гонһум-гоншудан јүјүрәнләр гапыда һај-күј салдылар, гу-чаглашдылар, көрүшдүләр. Тез шејләри онларын әлиндән алыб ичәријә дашыдылар.

Ағкүл һәлә дә өзүнә кәлә билмирди. Өз отағына ке-чиб, Расимкилли һәјәт бағчасына ачылан пәнчәрәјә јахынлашды. Пәнчәрәнин лап јахынлығында јамјашыл бир будаг варды. Бу будағы Ағкүл үчүн Расим кәшф етмишди. Чүнки о, Ағкүлү һеч заман сәсләјиб чағырмазды. Өз бағчаларында битән чөкәнини бу будағыны азачыг әјәр, Ағкүлүн пәнчәрә-шүшәләриннә үч дәфә тохундуарды. Гыз биләрди ки, будагы пәнчәрәјә тохундуран Расимдир, ја пәнчәрәни ачар, ја да ишарә едиб онунла һарда-са көрүшәрди.

Бу будаг онларын арасында јахшы бир көрпү олду. Бу көрпү һәр икисини ушагылыг илләриндән ајырды. Сакит үрәкләриннә кизли, сәһрли бир туфан кәтирди, мүнәсибәтләриндәки адиллији арадан көтүрдү.

Будағын пәнчәрәјә тохунмасы кет-кедә башга ма'на кәсб етмәјә башлады. Сонра Расим Москвада рәссамлыг институтуна дахил олду. Орадан кәлән кимн биринчи һәмни будагла көрүшдү:

— О мәним кезә көрүнән севкимдир, — деди.

Бәс инди?! Өзү илә Москвадан кәтирдији о гыз кимдир, пәчидир?! Бәлкә севир?! Бәлкә...

Ағкүл гоншу һәјәтә бахды. Гојун кәсирдиләр. Учабој-

ду гыз узун голларыны инчә белинә гојуб күлүрдү. Расим она нәсә кәстәрир, һәвәслә данышырды. Рус оғлан исә әјилиб гојун кәсэнләрә көмәк едирди. Һәмни ахшам балача бачысы бир нечә дәфә кәлди ки, сәни Расим чағырыр. Ағкүл һирсләнди, ғышгырыб ону говду. Кечә јата билмәјиб о тәрәф-бу тәрәфә чеврилирди. Бә'зән ону јуху апарыр, јухуда учабојлу, шалварлы гызы көрүб дәрһал ојанырды.

Сәһәр тездән ојананда илк хәјалына кәлән будаг олду. Башыны јастыгдан галдырыб пәнчәрәјә баханда будагын шүшәјә тохундугуну көрдү. Әввәл севинди, јериндән сычрајыб пәнчәрәјә чумду. Дәрһал да дајанды. Дүнәнки гыз јадына дүшдү. Одур ки, һирслә керијә гајытды. Будаг исә пәнчәрәјә һеј тохунурду...

О, ишдән гајыданда бирдән сәкидә, балача јасәмәнин јанында дурмуш Расими көрдү. Расимә бахмадан, башыны ашағы салыб кечмәк истәди. Оғлан јахынлашды:

— Салам, Ағкүл, — деди, — нечәсән?!

Ағкүл өткәм, наразы бир сәслә салам алыб үзүнү ја-на тутду:

— Јахшыјам.

— Нијә көрүмүрсән?

— Билмирәм.

— Нијә белә данышырсан, сәнә нә олуб?!

— Мәнә һеч нә... Бәлкә сәнә?! О гыз кимдир?!

— Һансы гыз?!

— Сәнинлә кәлән... рус гызы...

Расим күлдү:

— Демәк, мысырығыны о гыздан өтрү салламысан?!

— Билмирәм.

— Институт јолдашымдыр. Рус дејил, литвалыдыр.

Өзү дә сәнинлә таныш олмаг истәјир.

— Мәни һарадан таныјыр ки?!

— Мән демшәм. Јохса инанмырсан?

— Инанырам.

— Дүзүнү де, јенә шүбһән вар?

— Һеч билмирәм нечә дејим?! Бизим гызлары танымырсан, һәрәси бир сөз гошур. Сән Москваја кәдәндән дејирдиләр ки, һәр шеј гуртарды. Расим сәни уиудачаг. Орадан бир көзәлини көтүрүб кәләчәк. Сән дә галачаг-

сан жана-жана... Белә шејләр аз олмајыб. Өзүн билирсән бизим бәзи оғланларын дөнүклүјүнү... О гызы көрөндө мән дә...

— Ај сәни, Ағкүл, һеч сәндән көзләмәздим. Ахшам бизә кәл, көзләјәчәјәм.

— Јахшы, кәләрәм.

Ағкүл ахшам чәкинә-чәкинә Расимкилин һәјәтинә кирәндә һәмнин гызла рус оғланын бадминтон ојнадығыны көрдү. Һәр нкисинин элиндә һөрмә тутачаг варды. Һава шарына охшајан бапбалача топу бир-биринә вурур. Јерә дүшмәјә гојмурдулар. Расим бир кәнарда дајаныб, онлара тамаша едирди. Ағкүлү көрән кими бадминтон ојнајан гызга мүрачһәт етди:

— Ағкүл кәлиб...

Гыз чеврилиб мараг ичиндә Ағкүлә баханда — ој, — дејә чәлд јахынлашды, әлләрнин онун гыпгырмызы ја-нагларына узатды. — Нә гәшәнкдир, елә бил рәнкләјиб-ләр. Сачлары да гапгара. Утанма, ирәли кәл, Ағкүл, һарадасан нечә күндүр?! Мәним адым Рамутедир... Рамуте... Јадында галар? Де көрүм, һә, дүз дејирсән, Рамуте. Бу да Олегдир. Әл вер, көрүм... Олег бизим даһи рәсса-мымыздыр. Индидән онун һаггында хатирә јазырыг. Расим дејир ки, сән мешәни, дағы ондан јахшы таныјырсан, еләдир?!

Ағкүл башыны ашағы салыб дурмушду. Рамуте онун үзүнә чиддијјәтлә бахыб деди:

— Нә олуб, дилин јохдур? Јохса русча даныша бил-мирсән?!

Ағкүл гыпгырмызы гызарды. Рамуте нә дилли-дила-вәр иди! Өзүнү сәрбәст апарыды. Ағкүл утана-утана она чаваб верәндә, бу да Рамутени разы салмады. Тәзә-дән ону чаваб вермәјә мәчбур етди.

— Утанчаглыг о гәдәр дә јахшы шеј дејил.

Олег јахынлашыб бирдән Ағкүлүн голуна кирди:

— Јарашырмы мәнә?! — дејә гызын јанында дурду. Ағкүл дәрһал онун голуна итәләди. Бу, елә тәбин олду ки, һамыны күлдүрдү. Рамуте неә узун мүддәт күлдү.

Бу заман Расимин анасы онлары сүфрәјә дәвәг етди. Сүфрә һәјәтдә, үстү мејнәли талварын алтында ачылмышды. Ағкүлү көрөндә арвадын көзү дөрд олду, чәлд онун голундан тутду:

— Дүнәндән бәридир үрәк-дирәјим галмајыб, ај гы-зым. Фикрдән јата билмирдим. — Сәснин јавашытды, —

горхурдум ки, бизим чијәри јанмыш бу узундыраз гызы өзү үчүн кәтирә. Инчәвара, белә шеј јохдур. Билирсән, Расимдән нечә дәфә сорушмушам. Аллаһа шүкүр еди-рәм ки, оғлум нахәләф чыхмајыб. Кәлән кими сәни со-рушду. Кет, гызым, кет онларла отур... Јахшы ушаг-лардыр.

Расим күлә-күлә гышгырды:

— Нә пычылдашырсыныз орада?

Рамуте Ағкүлү өзү илә Олегин арасында отуртду. Олег чәлд онун үчүн јемәк гојду. Расим шараб сүздү. Рамуте илк бадәни Ағкүлүн шәрәфинә галдырды.

— Нијә ичмирсән, Ағкүл?

— Ичә билмирәм...

Јемәк-ичмәкдән сонра бир јердә киноја кетдиләр. Га-јыданда Рамуте Ағкүлү бурахмаг истәмирди.

— Ишә кетмәлијәм. Сәһәр кечикәрәм.

— Һарада ишләјирсән?!

— Мәншәт комбинатында: долчалар, күлданлар, ку-зәләр һазырлајырам.

Бир күн сонра Ағкүл Рамутени өз евләринә апарды. Кечә дә бурахмады. Ипәк јорған-дөшәк салды. Рамуте јеринә кирәндә ону күлаб әтри вурду:

— Нә јахшыдыр.

— Хошуна кәлир?

— Чох!

— Рајонумуз нечә?

— Гијамәтдир. Һәр тәрәф дағ, мешә, чај... Дүнән го-руға кетмишдик. Нә көзәл јерләриниз вар. Адам бахмаг-дан дојмур. Сән јәгин ки, бизим Вилнүсү көрмәмисән?

— Јох!

— Сәни гонаг чагырарам, кәләрсән. Билирсән нечә көзәл шәһәрдир!

— Нишанлын вар?

— Вар. Журналистдир.

— Бәс нә әчәб сәнә бура кәлмәјә ичазә вериб?!

Рамуте күлүмсүндү:

— Бурда пис нә вар ки?! Расим дә, Олег дә достла-рымды. Бура да тәчрүбәјә кәлмишик... Азәрбајчан тор-пағынын көзәлликләрини чәкмәјә... Расим сәни чох се-вир?

— Билмирәм.

— Өзүн нечә?

Ағкүл адјалы башына чәкиб сүсду.

— Адам үрәјини кизлэтмәз. Расим севилмәјә лајиг оғландыр. Бизим институтун гызлары ондаң өтрү өлүрләр. Расим һеч биринә мөһәл гојмур. Белә ағыр оғландыр ки... Дүзүнү де, әввәл сән мәнә көрә гысгандын, һә?!

— Јох... јох...

— Мәни алдада билмәзсән. Машындан дүшәндә сәни көрдүм. О, дәгигә таныдым. Лап дүшмән кими бахырдын...

— Аллаһ еләмәсин... нә дүшмән?!

Кәнч рәссамлар кәндләрә, колхозлара кедир, чохлау шәкил чәкирдиләр. Бә'зән онлара Ағкүл дә гошулурду. Бир истираһәт күнү мешәјә кетдиләр. Мешә јолу ағачларын арасы илә тунел кими узаныб, јухары, диқдирә галхдыгча даралырды. Кичилиб бирдән-бирә јоха чыхды. Будаглар елә галын, елә сых иди ки, јашыл бир таван јаратмышды. Адда-будда, бир-ики јердә ачылмыш кичик пәнчәрәләрдән ишыг сүзүлүрдү. Рамуте ири, галын говлугун ипиндән тутуб, јелләдә-јелләдә әтрафа бахырды. Олег карандашла балача, ағ вәрәгләрә ескизләр чәкирди. Расим Ағкүлүн мәсләһәти илә гејри-ади бир мәнзәрә ахтарырды.

— Бә'зән Рамутедән утанырам...

— Нијә?

— Илк күнләр она гысгандығым үчүн...

— Утансан јахшыдыр.

Мешә дәрәсинин кәнарында, һәр ики тәрәфдән галхан ағачларын јухарыда бирләшмәси, ашағыда, дәрәнин дибшид битмиш ағачларын исә һәмнин бирләшән будаглары тохунмасы елә сых јашыллыг сәлтәнәти јаратмышды ки, јарпаглардан һөрүлән нахышлы бир сараја бәнзәјирди. Расим бу сарајын гаршысында дајаныб, ескизләр чәкмәјә башлады. Ағкүл дә јанында дуруб онунла сөһбәт едирди. Бирдән гыз Рамутени онлара диқилән бахышларыны көрдү. Бу бахышларда кәдәрми, изтирабмы, гибтәми, һәсрәтми варды, ајырды етмәк чәтнин иди. Бир ан ичиндә јенә һәр шеј дәјишди, Рамуте шәикликлә јахынлашды:

— Еј јолдашлар, — дејә бәркдән чағырды, — һамыныз тез јаныма кәлин... Тез... Бу күн јашыллыг сарајында көзәл бир мәчлис гурулачағ...

— О нә мәчлисди? — дејә Расим сорушды.

— Нишан мәчлиси...

Расим гәһгәһә илә күлдү:

— Бу нечә нишандыр ки, хәбәримиз јохдур...

— Билсәниз ләззәти олмаз ки...

Олег гараламалар чәкдији дөфтәрчәни гатлајыб чиндән ашырдығы фотоапараты әлиңә көтүрдү. Бу заман Рамуте Расимин вә Ағкүлүн башына јашыл чәләнк гојду. Олег дәрһал онларын шәклини чәкди. Ағкүлүн бармағына нишан үзүјү дә тахдылар. Бу кичик, мезәли ојуну давам етдирән Рамуте әмр верди:

— Оғланлар, кедин чыр-чырпы јығын. Биз дә сүфрә ачағ.

О, Ағкүлдән чантаны алыб, ичиндән сүфрә чыхартды, нәһәнк вә көзәл чөкә ағачынын алтына салды. Сүфрәјә габ-гачағ, бутулка, јемәк дүздү.

Ағкүл она пәнчәрәјә тохунан будагдан данышды. Рамуте диғгәтлә динләјиб:

— Романтик севки... — дејә пычылдады.

— Мәнә күлүрсән?

— Јох, күлмүрәм. Иңсә едирәм ки, гибтә олунамлы тәмиз севкиннiz вар. Чох тәмиз...

Расимлә Олег һәрәси бир гучағ чырпы јығыб очағ галадылар. Рамуте балача газанча асды. О, ишә башчылыг едир, каһ оғланларын үстүнә ачыгланыр, каһ да сүфрәни бәзәјирди:

— Бу пендири Вилһүсдән кәтирмишәм. Кәрәк ондан дадасан, Ағкүл. Билирсән, нечә јахшы пендирдир? Олег, әлини чәк. Сәнин үчүн кәтирмәмишәм. Көтүр, Ағкүл. Ләззәтлидир?!

— Чох јахшыдыр. Бизим пендирә охшајыр.

— Олег, о газанчаны көтүр, исинди, бәсдир. Расим, сән нијә ишәниз дајанмысан, чөрәји доғра, Ағкүлә гуллуғ елә. Олег, долмалары пајла. Бах, белә. Бу күн шәраб јохдур.

Јемәкдән сонра Рамуте сәрпин су ичмәк истәди. Расим ајаға галхды:

— Бу јахында булаг вар. Кәл, көстәрим.

Булаг сојуг вә шәффаф иди, сых отларын арасындан сүзүлүб ахан сулар јашыл бұллур кими шарылдајырды. Рамутенин сәси аләми көтүрдү:

— Ағкүл, Олег... Кәлин бура! Тез олуң, кәлин!

Ағкүл јүјүрә-јүјүрә кәлди:

— Ој... нә көзәлдир... нә тәмиздир...

О, овчуну су илә долдуруб гуртум-гуртум ичди. Јенә

овчуну долдурду, жахынлашан Олег сары тутду. Олег әйлиб сују онун овчундан ичди.

— Еј, — дејә Рамуте гышгырды. — Гарадинмәз даһи... Тәнбәл олма, зәһмәт чәк, булаға өзүн әжил...

Кери гајыданда бирдән Рамутени итирдиләр. Расимин рәнки ағарды. Ағкүл һәјәчанла о јан-бу јана јүјүрдү. Олег исә сакит иди, архајын-архајын әтрафа бахырды, Расим:

— Рамуте... Рамуте! — дејә бәркдән гышгырырды. Мешәнин сусдугуну көрүб јенә чагырырды: — Рамуте... Рамуте...

Чашбаш галмыш Ағкүл Олегин сакитлијинә дөзмәди.

— Нечә адамсан, сән дә ахтар...

Олег күлә-күлә:

— Горхма, — деди, — һеч нә олмаз. Чанавар јемәјә-чәк ки...

Бирдән Ағкүл гәһгәһә илә күлмәјә башлады, Расим она сары чеврилди:

— Нијә күлүрсән?

— Ора бах...

Гочаман шабалыд ағачынын бир будағында отурмуш Рамуте аста-аста ајагларыны јелләдирди.

— Мәни нә чох истәјирсинниз? — дејә сүрүшүб ағачдан һопланды. — Бу шабалыд ағачындан хошум кәлди... Јазыг гочалыб. Белн дә әјилиб. Амма јенә чичәкләјиб...

Күлләр кечирди. Онлар бир дәфә вертолјотла сүбһ тездән дага учдулар. Ағкүл Рамутејә сыхылмышды, мараг ичиндә пәнчәрәдән бахырдылар. Дағлар сых мешәликлә өртүлү олдуғундан һәр тәрәф јамјашыл иди. Вертолјот бәзән ашағы енәндә һәр шеј ајдын көрүнүрдү. Нә көзәлди: дағлар да, мешәләр дә, јоллар да... Елә бил ашағыда ләнкәр вуран јашыллыг дәнизи варды. Бирдән Рамуте гышгырды:

— Ора бахын... мараллар...

— Һаны, һаны?

— Одур... мешәдә... дағәтәји бојунча гачырлар...

— Көрдүм. Нә горхурлар...

Дағда јерә енәндә онлар елә үшүдүләр ки...

— Вај, бура шималдыр, — дејә Рамуте килејләнди. — Нә сојугдур!

Чобанлар ири бир јапынчы кәтириб онун чижинә

салдылар. Јапынчы учабојлу Рамутејә чох јарашырды. Һамы она бахыб күлүрдү:

— Чобана охшајырам? — дејә Рамуте әлине бир чомаг да көтүрдү. — Еһеј...

Ағкүл она буз кими ајран кәтирәндә Рамуте гыза тәшәккүр едиб бирнәфәсә ичди:

— Нә јахшыдыр! — деди. — Бәһ-бәһ...

Онлар вертолјотла да кери гајытдылар.

Бир күн дә онлар Ағкүлүн ишләдији мәншәт комбинатына кәлдиләр. Комбинат рајонун шәрг тәрәфиндә, кичик гәсәбәнин јахынлығында јерләширди. Ағкүл севинч ичиндә достларыны гаршылады. Расим бөјүк отағын бир күнчүндәки рәнкли, нахышлы, гәшәнк габлары көрәндә һејрәтини кизләтмәди.

— Бунлара ким нахыш вурур? — дејә Ағкүлдән сорушду. Отагда бир нечә гыз варды. Ағкүл онлары кәстәрди:

— Севил, Карина, Мәрчан...

Карина күлүб, ширин ермәни ләһчәси илә дилләнди:

— Ағкүл башчымыздыр.

Рамуте габларын бир-икисини көтүрүб диггәтлә нахышлара бахды:

— Нә гәшәнк нахышлардыр! Бизим Ағкүл әмәлли-башлы рәссамдыр ки... Афәрин, Ағкүл.

Ағкүл ушаг кими башыны ашағы дикмишди. Расимин үзүндән һәлә дә һејрәт чәкилмәмишди.

— Сән нијә бир сөз демирсән? — дејә Рамуте Олегин үстүнә дүшдү. — Тәриф демәкдә ај хәссисән һа...

Олег јенә һеч нә демәди, бу габларын нечә һазырланмасы илә марағланды. Ағкүл онлары ири, дәјирми очағы олан сехә кәтирди. Гәлибдән чыхан габлары очағын дөрд тәрәфинә гојур вә јүксәк дәрәчәдә гыздырырдылар. Олег дәфтәрчәсини чыхарыб, гараламалар етмәјә башлајанда Рамуте она саташды:

— Ај Олег, јохса өзүнү гызлара кәстәрирсән?!

Һараданса комбинатын директору кәлиб чыхды. Башга сехләри кәстәрә-кәстәрә ағыздолусу Ағкүлү тәрифләди:

— Дејирәм ки, кет рәссамлыг мәктәбинә. Разылашмыр. Чох тәвазәкарлыг едир. Анчаг наһаг јерә. Сизә күл јағы багышламаг истәјирәм. Бу гәшәнк гыза исә, — Рамутејә бахды, — икисини верәчәјәм. Бујурун.

— Мәнә ниңә икисини?! — деҗә бапбалача, тахта гу-
тулары әлиңә көтүрән Рамуте шән бир әда илә сорушду.

Аҗрылыг вахты чатды. Аҗкүл Рамутеҗә ики көзәл,
нахышлы, балача куза багышлады. Рамуте онлары кө-
түрәндә билмәди нечә тәшәккүр етсин. Һәм мин күн гыз-
лар бир-бириндән аҗрылмадылар. Рамуте дә она кичик
һәдиҗә вериб пычылдады:

— Евдә ачарсан!

* * *

Вағзалда Расим дә, Олег дә, Рамуте дә вагона минән
кимнә пәнчәрәнин габагына кәлдиләр. Олег нәсә чәкирди.
Аҗкүл перронда тәк-тәнһа даҗаныб онлара бахырды.
Бирдән Олег она чәкдиҗи ағ вәрәги узатды:

— Ала, перронда даҗанан кәдәрли көзәл...

— Сағ ол, Олег...

Гатар кетди, Аҗкүлүн үрәҗини апарыб кетди. Узун
мүддәт бир-биринә әл етдиләр. Аҗкүл һеч евә кетмәк ис-
тәмирди. Она елә кәлирди ки, нәсә чох гижәтли бир шеҗ
итирмишдир. Евә кәләнә Рамутенин вердиҗи һәдиҗә җа-
дына дүшдү. Ачыб бахды. Бу, көзәл бир шәкил иди:
пәнчәрә вә пәнчәрәҗә доғру әҗилән җамҗашыл бир будаг!

Кичик бир мәктубу да варды: «Сән хошбәхтсән, Аҗ-
күл! Сәнә җалан данышмышам. Нишанлым жохдур. Сев-
диҗим адам исә мәнә лагеҗддир. Даһа доғрусу, мәнән
гат-гат җахшы бир гызы севир. Расимә бәсләдиҗин севки-
җә гибтә едирәм. Һәр икиннин севкиси тәмиздир. Сизә
хошбәхтлик арзулаҗырам. Бачын Рамуте».

Аҗкүлүн үрәҗи титрәди. Бирдән мешәдә Рамутенин
кәдәрлә бахдыгы бир аны хатырлады вә она һәр шеҗ күн
кимнә аҗдын олду. Бу вахт көзү пәнчәрәҗә саташды. Кү-
ләк әсир, җашыл будаг аста-аста пәнчәрәҗә тохунурду...

~~~~~

РУС ДИЛИ МҮӘЛЛИМӘСИ

1958

-чи илдин паҗызы тәзәчә кирмишди.

Паҗыз дағ кәндиндә өзүнү тез көстәри. Арамсыз җа-
ғыш җагыр, уча дағларын башы һәмнишә ағ чалмалы
олур. Булудлар кәмиләр кимнә дөрд җандан онлары бүрү-

җүр. Ахшамлар һава даһа чох соҗуҗур. Һәр җердә чобан-
ларын ғышлаға көчмәси барәдә сөһбәт кедир.

Он күн оларды ки, дәрсләр башланмышды. Тәкчә рус
дили мӯәллиминиз җох иди. Деҗирдиләр ки, бизим кәндә
һеч ким кәлмәк истәмир. Чүнки узагдыр, җолу әзиҗәтли,
ғышы да сәртдир.

Нәһәҗәт, мәктәбә хәбәр чатды ки, сабаһ бизим кәндә
рус дили мӯәллими кәлчәк. Һамыда бөҗүк мараг варды.
Һәм мин күн бир көзүмүз пәнчәрәдә галмышды. Мәктәби-
миз кәндин уча җериндә, учурумун лап кәнарында олду-
ғундан һәр җан ачыг-аҗдын көрүнүрдү. Учурмун кәнары
учлары шиш тахта илә һасарланмышды. Тәнәффүсдә бу
тахта һасарын җанында даҗаныб, гаршымызда ачылан
кениш вә көзәл мәнзәрәҗә тамаша едирдик.

Җолда маариф шәбәсинин машины көрүнәндә «Рус
дили мӯәллими кәлир!» деҗә бәҗи ушаглар җолун ғыра-
ғыпа жүҗүрдүләр. Машын мәктәбин һәҗәтиндә даҗананда
директор, мӯәллимләр вә ушаглар ону әһатә етдиләр.
Һамы рус дили мӯәллиминнә көрмәҗә чан атырды. Ма-
шындан әввәлчә маариф шәбәсинин узун, арыг мӯфәт-
тиши дүшдү, архадакы гапыны ачыб ири бир чамадан,
чанта вә бағлама чыхартды. Мӯәллимләр дәрһал чама-
даны онун әлиндән алдылар. Сонра җолуну интизарла
көзләдиҗимиз рус дили мӯәллимәси дүшдү. Һамымызы
һеҗрәт вә тәәччүб бүрүдү: машындан дүшән чох көнч,
ғыса, сарысачлы, балачабоҗ, көзәл бир гыз иди. Сон дәр-
рәчә зәриф олдуғундан дағ кәндинин аҗазындан дәрһал
үшүдү, кәпәнәк кимнә титрәди. Ағаппаг үзү, боҗунда
күллү, ипәк җаҗлыгы, мави, ишығлы көзләри варды. Дағ-
лара, мәктәбә, евләрә, җоллара һеҗранлыгга бахды.

— Нә көзәл кәндир! — деди.

Онун һарада галачагы габагчадан мӯәҗҗән олунмуш-
ду. Мәктәбин җахынлыгында фындыг ағачлары илә долу
һәҗәтдә тәк җашаҗан Мәсмә адлы гоча арвадын үч ота-
ғындан бири бизим мӯәллимә үчүн аҗрылмышды. Мү-
фәттиш машыла кернә гаҗыдандан сонра риҗазижат
мӯәллиминиз Рәшид гызын чамаданыны, биз исә чанта-
сыны вә бағламасыны көтүрдүк. Ону һәм мин һәҗәтә апар-
дым. Мӯәллимәмиз илк дәрҗә иди ки, фындыг ағачлары
көрүрдү. Һеҗранлыгга бахыр, әлини узадыб җамҗашыл
фындыглары дәриб үз габыгыны соҗурду. Мәсмә хала
җахынлашыб онун үз-көзүндән өндү вә галачагы отагы
көстәрди.

Һәмнн күн сөһбәтимиз анчаг рус дили мұәллимәсин-дән кедирди. Көрәсән һансы шәһәрдән кәлиб? Москвадан, жоһса Ленинграддан? Ады нәдир? Рус дилини зәиф билән Мәсмә арвадла нечә үнсийәт тапачаг? Кәндими-зин сәрт һавасына, чәтин шәраитнә өйрәшә биләчәкми?

Биз онда једдинчи синифдә охујурдуг. Сәһәр биринчи дәрсимиз рус дилиндән иди. Мәктәбә кәләндә марағымыз күчлү олдуғундан дәһлиздә дајаныб мұәллиманни кәлмәсини көзләјирдик. Мәсмә арвадын һәјәтиндән бир аз ашағыда, јолун үст тәрәфиндә бөјүк чөкә ағачы варды. Мұәллимәмиз бу чөкәнин јанында көрүнә кими, ушаглар «кәлир» дејә бир-биринә хәбәр вердиләр.

Һамы пәнчәрәдән бахырды. О, инди әјнинә ачыг-гырмызы рәнкли јун жакет кејмишиди. Чијнинә гәһвәји чанта кечирмишиди. Бу вахт Рәшид мұәллим она јахынлашды. Сөһбәт едә-едә мәктәбә јахынлашдылар.

Зәнкдән сонра синифдә сакитчә отурмушдуг. Мұәллимә журналы мұвәггәти әвәз едән дәфтәрлә ичәри кирәндә һамымыз ајаға галхдыг. Рус дилиндә саламлашыб аста-аста стола јахынлашды. Һамыја диггәтлә бахды; һәјәчанлы иди. Әлләри астача титрәјирди. Дәфтәри стола гојуб ачды.

Билмәди нәдән башласын. Бу заман бирдән-бирә, көзләнилмәдән һава тутулду. Мұәллимә һејрәтлә әтрафа баһанда көј курулдады. Икинчи дәфә елә гүввәтлә вә елә дәһшәтлә курулдады ки, санки бомба партлады. О, диксиниб, — ој, — дејә тора дүшән гуш кими чашбаш галды. Учурумдан о тәрәфдәки уча дағын башында чачан шимшәјини шөләси пәнчәрәләрдә, бир дә көзләримиздә парлады. Бунлар бизим үчүн чох ади шәјләр иди. Һамымызын сакит отурмасы она гәрибә кәлди. Горхдуғуну һеч чүр кизләдә билмәјиб пәнчәрәдән баһа-баһа галды. Арамызда дилли-дилавар бир гыз:

— Јағыш јағачаг, — деди. — Белә көј курултусу бизим кәндә тез-тез олур.

— Доғрудан?! Мән белә шәј көрмәмишәм, биринчи дәфәдир. Лан мөчүзәдир.

Мұәллим пәнчәрәни тајбатај ачды. Кур јағыш јағырды. Дамчылар мәктәбин шиферли дамында нәғмә кими сосләнирди. Нәһәнк учурума санки иччи илә долу, көзә-көрүнмәз, сајсыз-һесабысыз ипләр салланырды. О, көрдүјү бу мәнзәрәдән һејрәтә кәлдијини кизләтмәдән учу-

рума бахырды. Јағыш тез кәсди. Һава ишыгланды. Санки бундан әввәл һеч бир шәј олмамышды.

Үзүнү синфә доғру чевирән мұәллимә тәбәссүмлә јахынлашыб бир-бир адлары охумаға, бизимлә таныш олмаға башлады. Бүтүн суаллары рус дилиндә верир, ејни дилдә чаваб алмаға чалышыр, чәтинлик чәкәнләрә көмәк едирди. Сәси дә өзү кими зәриф вә хош иди. Һамыја елә мейрибанлыг вә јахынлыг көстәрирди ки, илк дәрәдән үрәјимиздә һүсн-рәғбәт ојатды. Тәнәфүсдә о бири синфин ушаглары бизим отаға долуб онун дәрси илә марагланыр, — нечә мұәллимәдир? — дејә јербөјәрдән сорушурдулар. Јахшы чавабымыз онларын марағыны гат-гат артырды. Беләликлә, Инна Ивановна бизим ән јахшы мұәллимләримиздән бири олду.

Мәктәбин мұәллимләри илә достлуға башламышды. Хүсусилә колхоз сәдриниң гызы, бизим севимли әдәбијат мұәллимәмиз Мәрјәмә чох јахын иди. Бу јахынлыг бизим хејримизә олду. Чүнки мәктәбдә кечирилән сәһәрцикләрин, әдәби кечәләрин, конфрансларын тәшкилиндә һәр икиси иштирак едир, бу исә бизи һавәсләндирир, севиндирир, балача үрәјимизи фәрәһлә долдурурду. Сәдримиз дә рус дили мұәллимәсинә һүсн-рәғбәтлә јанашырды. Һәтта ону евинә гонаг чагырмышды. Бу гонаглыгда Инна Ивановна Азәрбајчан дилиндә елә көзәл сөзләр демишди ки, һамы һејран галмышды. Онун бизим дили јахшы билмәси һаггында Мәсмә хала-кәнддә чанфәшанлыгга данышырды: «Бала, бу гыз бизим дили су кими билир. Мәндән-сондән јахшы данышыр. Валлаһ, биллаһ Бақыдакы нәвәм белә даныша билмир. Елә дә ширин ләһчәси вар ки! Дејирәм, ај гыз, буну һарадан өјрәнимисән. нә десә јахшыдыр, дејир аһамдан. Кәл, инди ону баша дүш. Јахшы гыздыр. Тәкчә дилимизи јох, әдәтимизи дә билир!».

Мұәллиманни бөјүк мәнәббәтлә севмәјә башладыг. Хүсусән гыса, кәдәрли һәјат тарихчәси илә таныш олдуғдан сонра бу мәнәббәтимиз даһа да артды.

...Мүһарибә башлаһанда Иннанын ики јашы вармыш. Ленинград мүһасирәјә алынмамышдан бир нечә күн әввәл галдығы ушаг евини Бақыја көчүрүрләр. Гызын ата-сы, өзүндән бөјүк гардашы чәбһәдә вурушурмуш. Анасы исә заводда ишләјирмиш. Вәзијәт кәркин олдуғу үчүн

Иннанын башга шәһәрә көчмәсинә разы олса да, үрәјини јејә-јејә галыр.

Бакыда ушагларын һамысыны јерләшдирмәк мүмкүн олмадығы үчүн балачалары мүхтәлиф евләрә пајлајырлар. Инна Бинәгәдидә јашајан Шә'ләнин евинә дүшүр. Шә'лә сонсуз имиш. һамы ону һај-күјчү кими таныјырмыш. Анчаг чох мәрһәмәтли үрәји вармыш. Јетим-јесир үчүн әлдән кедәрмиш. О, Иннаны «Сона» дејә чағырмаға башлајыр вә бүтүн меһрини она салыр. Әввәлләр Иннанын анасындан мәктуб кәлирмиш. Сонра мәктубларын арасы кәсилир...

Шә'ләнин әри бир гычы шикәст һалда чәбһәдән гајыдыб кәлир. Биркә јашамаға башлајырлар. Күнләр сүр'әтлә кечир. Шә'ләнин Иннаја мүнәсибәти дәринләшир, гыз бу бөјүк мәнәббәги дудуғундан шән, раһат һәјатын гојунда фираван јашајыр. Шә'ләнин әри чох сакит адам имиш.

Инна бөјүдүкчә, ағлы кәсдикчә анасы вә гоһумлары һаггында Шә'ләни сорғу-суала тутур. Бундан Шә'лә горхурса да, һәгигәти ондан кизләтмир.

— Гызым, бөјүјәрсән, өзүн кедиб ахтарарсан, — дејир.

Инна он беш јашына чатанда Шә'лә вәфат едир. Индијә гәдәр онун гајғысында вә һимәјесиндә бөјүјән, һеч нәјин фикрини чәкмәјән гызын гәлбиндә бирдән-бирә туфан гоһур. Фикирләшмәјә, атасыны, анасыны дүшүнмәјә, далбадал Ленинграда мәктублар јазмаға башлајыр. Шә'ләнин вәфатындан сонра бу евдә галмаг истамир. Чыхыб кедир. Сабир адына педагожи техникума дахил олур. Јатагханада галыр. Ленинграддан, гоһумларындан кәлән бир мәктуб ону чох кәдәрләндирир. Анасы мұһарибә илләриндә өлмүш, атасы чәбһәдән гајытмамышды. Гардашы һаггында һеч бир мә'лумат јох иди. Инна техникуму битирир, тә'јинатла бизим дағ кәндимизә кәлиб чыхыр...

* * *

Онун дәрсиндә һәмишә сакитлик оларды. Инна Ивановна бизә бөјүк сәнәткарларын әсәрләриндән охујар, онлардан сөһбәт едәрди. Бир нечә дәфә Рәшид мұәллим кәлиб архада отурмуш, онун дәрсини динләмишди. Чох шеји дәрин баша дүшмәсәк дә, дүјүрдүг ки, Рәшид мұәллим рус дили мұәллимәсини сефир. Анчаг Инна Иванов-

нанын она мұнасибәтини һеч чүр ајдынлашдыра билмирдик. Чүнки, о, һамы илә ејни дәрәчәдә меһрибан вә нәзакәтли иди.

Гыш кәлди. Бизим кәнддә гыш сојуг кечир. Бә'зән мұәллимәмизә дәјмәк үчүн ахшамлар Мәсмә халакилә кедәндә көрәрдик ки, Инна Ивановна китаб охујур. О, мұталиһни сефирди. Азәрбајчан јазычыларынын әсәрләриндән хәбәрдар иди. Дәрс заманы онлардан данышырды. Мұәллимә бизи көрән кими сефирнәр, ичәри дә'вәт едәр, сүффрәјә алма пирогу гојарды. Билирдик ки, алма пирогу биширмәји чох сефир. Бә'зән дә клуба киноја кедәрдик.

Бирдән Инна Ивановнанын һәјатында елә сефирчли бир һадисә баш верди ки!.. Онун гардашы һаггында Ленинград пионер вә мәктәббиләринә чоһлу мәктуб јазмышдыг. Ушаглар бәрк ахтарырдылар. Бу барәдә бизә тез-тез мә'лумат верирдиләр. һәтта бунула әлағәдар Ленинград гәзетләриндән бириндә кичик мәктуб да чап етдирмишдиләр. Онларын бу көркин фәалијәти сәмәрәсиз галмамышды. Бизим мұәллимәнин гардашы тапылмышды. Бу хәбәри Инна Ивановнаја чатдыранда һәјәчанла үзүмүзә бахды, сонра мәктубу ачыб сакитчә охуду. Онун бу сојуганлылығы бизи һејрәтә салды. Лакиң әлләри илә үзүнү тутуб һөнкүрәндә һејрәтимиз даһа да артды. Инсанын көзләнилмәз сефирчдән ағладығыны биринчи дәфә көрдүјүмүздән јеримиздә донуб галмышдыг.

Имтаһанлар гуртаран кими Инна Ивановна гардашыны көрмәк үчүн Ленинграда кетди. Бу, бизим нараһатлығымыза сәбәб олду. Елә билирдик ки, о, бир даһа кери гајытмајачаг. Јај совушуб, дәрсләр башлананда рус дили мұәллимәсинин кәлиб чыхмамасы һамымызә кәдәрләндирди. Ики-үч күн сонра рајондан кәлән автобусун габағына кедир, ахырынчы адам дүшәнә кими дајаныб бахырдыг. һәр дәфә үмидсизлијә гапылыр, кәдәр ичиндә евимизә дағылышырдыг. Нәһајәт, күнләрин бириндә дикдә дајаныб јоллара баханда автобусун чајлагдакы көрпүдән кечдијини көрдүк. Кимсә пәнчәрәдән әл едирди. Рус дили мұәллимәсинин олдуғуну дәрһал билдик. Нечә сефирдијимизи, нечә һај-күјлә үзүшағы јүјүрдүјүмүзү билмәдик.

Мұәллимәмиз ачыг пәнчәрәдән әлини чыхарыб мәһәбәтлә, күлә-күлә бизә бахырды.

Автобусдан дүшән кими голларыны ачды. һамымызы

бағрына басды. Чох гәшәнкләшмиш, башына шлјапа тојмушду. Бирдән тәләсә-тәләсә кәлән Рәшид мүүллими көрдүк. Дәрһал араландыг. О, јахынлашанда дајанды, нәдәнсә ирәли кетмәјә чүр'әт етмәди. Инна Ивановна јаваш-јаваш башыны јухары галдырды. Намымызы унудуб көзләрини Рәшид мүүллимә дикди.

Рус дили мүүллимәмиз даһа бизим кәнддән һеч јана кетмәди. Пајызда онларын тоју олду. Бу, гејри-ади бир тој иди. Гардашы Саша Ленинграддан тоја кәлди. Рәшидин анасы вә бачысы ән бөјүк отағы онун үчүн ајырмышдылар.

Илләр кечди. Бөјүдүк, һәрәмиз бир сәнәтин саһиби кими кәндә гајыданда билирдик ки, бурада бизә әзиз адамлар чохдур. Онларын ичиндә рус дили мүүллимәмин хүсуси јери варды.

ИЛК Е'ЗАМИЈӘТ

Сүсән көһнә мейманхананын балача отағында, пәнчәрәнин јанында гојулмуш чарпајыда, јорғанын алтына кирәндә бир саат бундан әввәл гатардан нечә горха-горха дүшдүјүнү, нөвбәтчијә билетини көстәриб автобуса тәләсдијини, намә'лум бир кәнчин она јахынлашдығыны, стансијанын сағ тәрәфиндә дајанмыш автобусу көстәриб она көмәк етдијини бирчә-бирчә хатырлады.

... Гатар кетсә дә, автобус узун мүддәт јериндән тәрпәнмәди. Гоча бир киши һирсли-һирсли «Идрис, ај Идрис» — дејә сүрүчүнү чағырды. «Залым баласы, нә архајын адамдыр. Кәрәк елә биздәјәсән, јохса тәрпәнмәз!» Идрис күлә-күлә кәлди, машина галхыб, сүканын архасында отуран кими гочаја тәрәф дөндү: «Ај Мәммәдәли дајы, дејәсән Чаһан арвад үчүн бәрк дарыхмысан а... Горхма, вахтында сәни чатдырачағам. Гој Сәмәд кәлсин, сонра кедәк».

Сәмәдин кәлмәји узун чәкмәди, һај-күлә, хош-бешлә ичәри кирди, һамыны көздән кечириб бир-бир салам верди: «Мәммәдәли дајы, нә вар, нә јох?! Јолуну көзләмәк-

дән Чаһан арвадын көзүнүн көкү саралыб. Сән нечәсән, Зивәр нәнә?! Нәвән нечәдир?! Паһо, Кәрим, әскәрликдән гајытмысан?! Евдә-ешикдә билирләр?! Нијә хәбәр-еләмәмисән, ај аллаһсыз?! Нә әнтигә медалларын вар?! Мә'сим, сән нечәсән ә?! Хејир ола белә, бу гыз кимди, јохса евләнмисән?!»

Автобус кечәнин гаранлығына кириб ишыглы стансијадан узаглашды. Сүсән пәнчәрәдән бахса дә, һеч нә көрә билмәди. Һәјатындакы бу илк е'замијәт она гәрибә, сәһрли вә мө'чүзәли кәлирди. Анасы кетмәјә гојмурду: «Нә, гыз хејлағынын дағда-дашда нә иши?! Танымадығы јер, таныш-билиш јох. Ора кечәјарысы чатачағ?! Вај, вај... Гојмарам». Инди автобуста танымадығы бир кәнчин јанында отуран Сүсән гаранлығы баха-баха һеч заман көрмәдији бир рајона кедирди. Машын рајона чатаанда, елә билди ки, бура кәнддир, ичиндән кечиб кедәчәкләр. Бирдән һејкәл көрдү, ири биһа, күчә көрдү. Бу заман машындан Сәмәд дүшдү. Миндији кими һај-күлә дә дүшдү. «Сағ олун, Мә'сим, тојуна бизи дә чагыр». — Гыз үркәк нәзәрләрлә кәнчә бахды:

— Мейманхана һарададыр?!

Мә'сим үзүнү сүрүчүјә тутду:

— Идрис, миллис шө'бәсини габағында сахла.

Сүсән јерә дүшәндә әтрафа бахды. Ишыглы күчәдә һеч кәс јох иди. Автобус узаглашанда ону ваһимә басды. Кәнч чамаданы көтүрүб күчә јухары кетди. О да далынча. Јарымгаранлығы күчәјә дөнәндә, горхуб тәрәддүд ичиндә дајанды. «Мәни һара апарыр, бәлкә алдадыр, бәлкә башга мөгсәди вар!» Горха-горха аддымлады. Дәмир гапыдан кечиб јарымгаранлығы һәјәтә кирәндә горхусу бир аз да артды. Мә'сим исә онун чамаданын апарыр, архаја белә бахмырды. Һәјәтин о бири башында «Мейманхана» сөзүнү көрәндә үрәкләнән гыз кәнчин далынча ичәријә кирди. Нөвбәтчи јатмышды, гапы сәсниә ојанды.

— Мә'сим, гонағын вар?!

— Бәли, бу гызга јахшы јер вер.

* * *

Сәһәр ојананда гәрибә бир һисс кечирирди. Билирди ки, пәнчәрәдән бахан кими тәзә шејләр көрәчәкдир. Елә дә олду. Нәзәринә илк чарпан дағлар олду. Сонра ағачлар, евләр... Мә'сими хатырлады. Кејиниб мейманхана-

дан чыханда нэдэнсә ону ахтарды, фэгәт ону һеч янда көрмәди. Буна көрә сыхылырды. Базардан гајмаг алыб мейманханаја гајытды.

Сәһәр җемәјиндән сонра рајон партија комитәсинә кедиб кәлишинин мәгсәдини — радио үчүн тәбиәтдән материал һазырламаг истәдијини билдирди. Катиб мешә идарәсинә, тәбиәти муһафизә комитәсинә, овчулар чәмијјәтинә зәнк вурду. Мешә идарәсинин рәиси Сәмәд һамыдан габаг кәлди, ичәри кирән кими Сүсәни таныды:

— Паһо, сабаһыныз хејир, бизим рајона хош кәлмишиниз, — дејә онунла јахын танышы кими көрүшдү. Катибә тәрәф дөндү: — Дүнән бир јердә кәлмишик. — Ғызын нә мәгсәдлә кәлдијини билиб күлә-күлә давам етди: — Һәбатат институтундан да гонағымыз варды. Билршиниз, нә гәдәр битки јығмышы?! Бир нечә тај! Тәкчә бир тај кәкликоту топламышды. Јахынлашанда адамы гоһусу бүрүјүрдү. Апарыб һамысыны багажа верди.

Тәбиәти муһафизә комитәсиндән, овчулар чәмијјәтиндән нумәјәндәләр кәлдикдән сонра, бир јердә Чинар мешәсинә кетмәји гәт етдиләр вә дәрһал да јола дүшдүләр. Мешә рајондан он километр узагда, јашыл тәпәләрин архасындајды. Дәрәдә беш-алты чинар ағачыны көрән Сүсән һејрәтлә Сәмәдә бахды:

— Нә балача мешәдир?

— Балача дејил. Дәрә боју узаныб кедир.

Дәрәдә чај ахырды. Бәситчај. Кичик чај олса да, кур вә ити ахырды. Чинарлар чајын саһилләриндә сых-сых битмишди. Сүсән эзәмәтли, бөјүк, јашыл чинарларын көзәллијинә елә мәфтун олмушду ки, һамысына бир-бир бахмаг истәјирди. Машын дәрәјә ениб чинарларын алты илә, чајын саһили бојунча узанан јолла ирәлиләјәндә, санки көзәллик сәркиси ачылды. Сүсән машындан дүшдү. Бир чинар чајын дүз ортасында битмишди. Елә дә уча, јашыл иди ки... Сулар онун көвдәсинә чырпылыр, көпүкләниб ики јерә бөлүнүр, гајнаја-гајнаја әтрафындан ахырды. Чајын кәнары јамјашыл, сых отлугдан ибарәтди. Чај шахәләнәндә ортада кичирик ада галырды. Бу аданын да дүз ортасында чинар!

Бир аз ирәлидә, чајын о тәрәфиндән башга бир чинар елә галхмышды ки, һавада бирләшмишдиләр. Бәзән чај ағачларын көвдәсини елә јумушду ки, дамар-дамар көкләри чыхмышды вә сулар бу көкләрин үстү илә ахырды.

Сүсән чинарларын сәрин көлкәли алтындан кечдикчә алтдан јухары бахыр, мин-мин јашыл улдуз кими јарпаглар күбәзвары шәкилдә башы үстүндә ачылырды.

Сәс-күј гонду. Сүсән һәјәчанла архаја чевриләндә Сәмәдин бәрк әсәбиләшдијини көрдү. Моторлу мишарла ири бир ағачы доғрајырдылар. Сәмәд нәһәнк чинары доғрајанлары, мешәбәјини һирсли-һирсли данлајырды:

— Белә шеј олмаз, чаным! Көзүңүз кордур, ја үрәјиниз даш? Белә ағачы һеч кәсәрләр?! Нечә ғыјдыныз?!

— Гурумушду, Сәмәд гардаш. Тамам гурумушду.

Сүсән онлара јахынлашанда кәскин мүбаһисә ади иш сөһбәтинә чеврилди. Ғыз кизличә магнитофону гурду. Нә тәби данышыг! Радио үчүн көзәл материал!

Дәрәнин сағ тәрәфиндәки тәпәнин әтәји илә кедәндә Сүсән чинарларын ирәвәләрини апајдын көрүрдү. Онларын көвдәләри мәрмәр кими дүз, ағаппаг иди. Елә гәшәнк иди ки... Чинарлар гүчаглашмыш кими далға-далға јелләнир, машын ирәлиләдикчә мәнзәрәләр дәјишир, чај ағачларын күзкүсүнә бәнзәјирди. Сүсән Сәмәддән Мәсими сорушмаг истәјир, амма чәкнирди.

Кери гајыданда јенә һәмин мәнзәрәләрә һејранлыгла бахырды. Бәрк ачмышды. Мешә архада галды. Машын һүндүр дағын әтәји илә кедиб бирдән чох уча бир јердә, ағ бинанын гаршысында дајанды. Сүсән буранын јемәк-һана олдуғуну көрдү. Машындан дүшүб биһаја тәрәф кедәндә Мәсимин күлә-күлә дүз она тәрәф кәлдијини көрдү.

— Салам, Мәсим, нијә көрүңмүрсән?!

Мәсим ушаг кими ғызарды:

— Кәлмишдим. Јахынлашмадым. Базардан гајмаг алмағынызы да көрдүм.

— Бәс нијә јахынлашмадың?!

— Горхдум ки, үрәјинизә башга фикир кәләр.

Сүсән онун утанчаг көзләринә бахды. Бу заман Сәмәд јахынлашды, дағын кәнарында тикилмиш јарашыгылы, диварлары дилим-дилим дүзәлмиш, рәнкләнмиш көшкү көстәрди: «Кедәк ора, Мәсим, сән дә кәл». Көшкдән гејри-ади бир мәнзәрә ачылды: јамјашыл ағачларын арасындан бир парча булуд кими ағаран шиферли евләрин дамлары, көлә бәнзәјән стадион, чинарларын әһатәсиндә итән јол, чај, чајдан о јанда, көрпүнүн јахынлығында бапбалача мешә, дағын әтәкләриндә бир нечә кәнд... Көшк көјдә дајанмыш вертолјота бәнзәјир-

ди. Сүсән бу көшк-вертолјотдан ајағы алтында ачылмыш бу мәнзәрәјә бахмагдан дојмурду.

Шишләрдә кабаб кәлди. Јемәк-ичмәк заманы Сәмәд әтрафы көстәриб дил-дил өтдү:

— Бизим рајкомун биринчи катиби јаман тәшәббүс-кар адамдыр. Һәлә рајонумуза белә катиб кәлмәјиб. Көрдүјүн бу паркы о салдырыб. Чамаатын гүввәси илә... Имәчиликлә... О шилләләри көрүрсән?! Ики тәрәфдән... Гијамәтдир. Катиб өзү дә ишләјиб. Бах, о ағачларын әк-сәријјәтини катиб әкиб. Һәлә гуртармамышыг. Хијабанлары асфалтламаг фикримиз вар. Јенә ағачлар әкә-чәјик. Бу илки гыш бизә јаман зијан вуруб. Бизим парк кими парк һеч јанда јохдур. Сәнин адын нәдир?!

— Сүсән.

— Һә... Сәни һөкмән Сүсән мешәсинә апармаг ла-зымдыр. Гијамәт мешәдир!

Мә'сим кизли-кизли Сүсәнә бахырды. Оуну бахыш-ларыны көрән кими көзләрини дәрһал јайындырыр, гарајаныз сифәтини гызарты бүрүјүрдү. Сүсән Мә'симә тәрәф әјилди:

— Һарада ишләјирсән?!

— Мәдәшијјәт евиндә. Директорам.

— Директор?! Сән һа?! — Гыз буна инанмаг истә-мирди, -- һараны гуртармысан?!

— Инчәсәнәт институтуну.

— Јәгги аиләниз бурада јашајыр?

— Бәли.

Сәмәд она тәрәф чеврилди:

— Сүсән ханым... Сизи даһа нә марагландырыр?

— Тәчрүбәли, мараглы бир овчунун сөһбәтини лентә јазмаг истәјирәм.

— Овчу?! Бизим рајонда Сејидалы адында гоча бир овчу вар. А... Мә'сим, Сејидалы сәнин әминдир ки. Ону тап кәтир, Сүсән үчүн... Биллисниниз, нә гијамәт овчу олуб. Синәдәфтәрди. Јалан да данышмаз.

Сүсән мейманхананын отагында тәк галмагдан да-рыхырды. Елә бу вахт дојүлән гапы ону севиндирди. Јә-гги етди ки, кәләп Мә'симдир. Јанылмамышды. Мә'сим ичәри кириб овчу Сејидалынын јарым саатдан сонра кә-ләчәјини билдирди.

— Кәл, әјләш, Мә'сим, — дејә Сүсән она диваны көс-тәрди. Мә'сим ијнә үстә әјләшән кими нараһат әјләшди.

Сүсән узун мүддәт динмәјиб онун үзүнә бахды. Мә'си-мин данышмасыны көзләди. Анчаг о, утандығындан көзләрини белә галдырыб бахмырды. Санки даш иди, нә сәси чыхырды, нә сәмири.

— Мә'сим, бир шеј даныш...

— Нә данышым?!

— Евиндән, ушагларындан, ишиндән...

— Мән һәлә евләнмәмишәм.

— Нијә?!

— Билмирәм.

Араја сүкут чөкдү. Мә'сим јенә көзләрини кизләтди. Оуну бу утанчаглыгы Сүсәнин бир тәрәфдән хошуна кәлирди, о бири тәрәфдән јох. Бу нәдир, лал-динмәз оту-руб, бахмаға белә чәсарәт етмир.

— Мә'сим, бир шеј даныш... Мараглы бир шеј...

— Бакыда сизи өтүрән ананыз иди?!

— Бәли, анам иди. Сән мәни орада көрмүсән?!

— Көрмүшәм. Елә билдим узаға кедирсиниз. Ана-ныз да сизин үчүн, дејәсән, бәрк гурхурду... Мән сизин лап јанынызда дајанмышым. Сиз мәнә һеч бахмырды-ныз... Раднода чоһдан ишләјирсиниз?!

— Јох, бир ил олар.

— Чәтин дејил?!

— Гәтијјән. Анам мәни рајона бурахмаг истәмирди.

Зорла разы салмышам. Јәгги инди үрәјини јејир.

Сејидалы киши кәлди. Чох гоча иди, әлиндә чубугу башында түклү папағы варды. Арыг, узун адамды, бе-лини азда ашағы әјирди. Диванда отуран кими сөһбәтә башлады:

— Дүз 38 чанавар вурмушам. Балаларыны сајмы-рам һа... Јохса чоһ едәр. Һамысы да бир-бир јадымда-дыр. Гулағын мәнә олсун, гызым. Бир дәфә Вәнәд өрү-шүндә чанавар мајјаны парчаламышды. Кетдим. Ики кечә далбадал пусгуда дурдум. Кәлмәди. Әл чәкмәдим. Һеч әл чәкәрәм?! Бир дә көрдүм, буду икиси кәлир. Тү-фәнким һазырды. Атмағымла јыхылмағы бир олду.

Сејидалы киши чоһ данышды. Сүсән бу сөһбәтин ән јашшыларыны лентә јазды. Мә'сим гоча илә отагдан чы-ханда бир көзү архада — Сүсәнә галмышды.

— Сабаһ кәләчәксән, Мә'сим?!

— Кәләчәјәм.

— Кәл Сүсән мешәсинә бир јердә кедәк.

— Јахшы, кәләрәм.

Сәһәр Сәмәд Мә'симдән габаг кәлди. Күлә-күлә ичәри кирди. Деди ки, ичласы олдуғу үчүн Сүсән мешәсинә кедә билмәјәчәкдир, ону Мә'сим әвәз едәчәкдир.

— Мә'сим?! -- дејә әввәл Сүсән һејрәт етди. — Нә олар!

Сүсән мешәси рајондан чох узагда иди. Машын дағын јухары әтәјинә галханда көрдүјү көзәл мәнзәрәдән Сүсән көзләрини чәкә билмәди. Лап узагда, гапгара гаралан дағлар гәдәр кениш бир саһә рәнкбәрәнк түл кими титрәди: каһ јашыллыг, каһ шахәләнән чајын күмүш парылтылары, каһ кәндләр, каһ јоллар, бичәнәкләр, бағлар, чәмәнләр...

Мешәјә јахынлашанда, уча дағ башдан-баша јашыла бүрүндүјүндән нәһәнк шам ағачы кими көрүндү. Машын даһа ирәлијә кедә билмәдијиндән онлар јерә дүшдүләр. Кениш чәмәнликдән кечән назик бир чығыр тәһа палыдын јанындан бурулуб мешәјә кирирди. Сүсән мешәнин башлангычында дајаныб, әтрафа: чәмәнлијә, даға, јола, узагдакы кәндә, көјә, ағаппаг булудлар кенишлијә бахды. Мешәнин сағ вә сол тәрәфи чаван палыдларла долу иди. Бу палыдлар адам бојунча галхмышды. Ирәли кетдикчә палыдлар әскәр сырасы кими бөјүјүр вә сыхлашырды. Ағачлар мешә јолунун һәр ики тәрәфини һасар кими тутмушду.

Сүсән бирдән дајанды. Бајагдан гуру будаг билдији бир шејин һәрәкәт едиб гејбә чәкилдијини көрәндә горхду.

--- О нәдир елә?!

— Иландыр. Көрүрсән, өзү горхуб чәкилди. Илан мешәнин ашағы әтәкләриндә олур. Јухарыларда јохдур.

Хәзәлләрин арасы бәркдән хышылдајанда Сүсән јенә горхду. Мә'сим бу дөфә өзүнү сахлаја билмәјиб күлдү:

— һәмни иландыр. Чыхыб кедир. Хәзәлләрин алты илә.

Сүсән инди әтрафына бахды. Ағачлар елә сыхды ки... Ашағысы көлкәли, сәрин вә дизә гәдәр галхмыш от... Јерә төкүлмүш сајсыз-һесабыз будаг... Коллуг... Ағачларын сыхлығы арасындан көрүнән балача, узун дәрә...

Мешә јолу хијабан кими узанырды. Бирдән Сүсәнни дүз көзүнүн габағында рәнкли бир тыртыл һавадан салланмыш кими дајанмышды. Тыртылын ипп елә назикди ки, көзә дәјмирди. һавада јелләнә-јелләнә ағача галхырды.

Онлар дәрәјә чатдылар. Дәрәдән сонра дикдир башлады. Кет-кедә мешә сыхлашыр вә галынлашырды. Сүсән галхдыгча елә бил бүтүн ағачлар үстүнә кәлирди. Нәфәсини дәрмәк үчүн дајаныб архаја чевриләндә Мә'сими көрмәјиб һәјәчанла о тәрәф-бу тәрәфә бахды. Хәзәлләр хышылдады, будагларын арасындан күлә-күлә Мә'сим чыхыб она јахылашанда сакиләшди.

— Дејәсән, јорулмусунуз!

— Јорулсам да, гајытмаг истәмирәм.

— Көрүнүр, тәбиәти чох севиризиниз?!

— Тәбиәти ким сеvmәз, Мә'сим?! Мән һәјәтымда һеч заман белә көзәл мешә көрмәмишәм. Мән бунлар һағында јазачағам, динләјичиләрә мә'лумат верәчәјәм.

Нә сакитлик иди! һарадаса, чох-чох дәринликдә гушлар охујурду. Сүсән палыдын көвдәсинә сөјкәниб Мә'симә бахырды.

— Кедәк, Мә'сим...

— Динчинизи алын, сонра...

Кетдиләр, палыдла јанашы битән вәләс ағачларынын гошун-гошун әһатәсиндән кечдиләр. Сүсән башы үстә нәһәнк чәтир кими ачылмыш, бә'зән јолу тутуб тунел јаратмыш будаглар бахмагдан, чәнкәлликләрин арасындан көрүнән мәнзәрәләри сејр етмәкдән дојмурду. Тәбиәтин көзәллијиндән үрәјиндә елә хош һиссләр, дујғулар јаранмышды ки... Кедир, бахыр, Мә'симлә сөһбәт едир, күлүр, фәрәһләнир, ганадланырды.

Бир һәфтә көз гырпымында кәлиб кечди. Сүсән вағзалда дајаныб кәдәрлә Мә'симә бахырды. Бир аздан Сәмәд әлиндә билет онлара јахынлашды:

— Купе. Ашағы јер. Әнтигә! Алын. Радио верилишләрини изләјәчәјәм. Бир килејими демәк истәјирәм. Бах, мешәбәјинин сәсини јаздын, овчунун сәсини јаздын, даһа нә билим, кими... Мән фағыр бәндәни исә унутдун...

— Сәһвиниз вар, Сәмәд гардаш... Сизин дә сәсинизи лентә јазмышам.

— Доғрудан?! Һарада, нечә?!

— Бу, һәләлик, сирдир. Ефирдә ешидәрсиниз...

Сәмәд онунла көрүшүб кетди. Мә'сим чамаданы көтүрүб вагона кәтирди. Купедә һеч кәс жох иди. Сүсән билдирди ки, бу вагонун гатара гошулачаг вахтына һәлә хејли вар. Мә'сим чамаданы раһатлады. Онлар пәнчәрәнин јанында үзбәүз отурдулар. Сүсән чантасыны ачыб дәфтәрчәсини чыхартды, үнваныны, телефонуну јазыб Мә'симә верди. Мә'сим қағызы гатлајыб чибинә гојду:

— Мәни унутма, Мә'сим...

— Мән һеч заман унутмарам. Һеч заман... Бир шејдән горхурам.

— Нәдән?!

— Сән ундарсан...

Мә'сим илк дөфә иди ки, она «сән» дејирди. Сүсән бирдән-бирә чаваб верә билмәди, тутулду, һәјәчанланды. Гәлбиндә ојанан һиссләринин өтәри олмадығына мөһкәм әмин олса да, бирдән-бирә буну дилинә кәтирмәк она чәтин кәлди. Нәдәнсә гаршысында отурмуш бу тарајаныз, утанчаг кәнчә бүтүн варлығы илә инанырды. Онуң тәмизлијинә, нәчиблијинә, инсанлығына инанырды. Сүсән аста-аста көзләрини галдырыб ондан чаваб көзләјән Мә'симә бахды.

— Горхма, Мә'сим, — деди. — Бу заман вагон тәрләнди. Гыз һәјәчанла:

— Мә'сим, дүш, гатар кедир, — деди.

— Јох, вагону гатара гошурлар...

Һәр икиси вагонун дар дәһлизинә чыхды. Бир аздан вагон гатара гошулду. Мә'сим Сүсәнин әлини бәрк-бәрк сыхыб перрона дүшдү. Сүсәнин дајандығы пәнчәрәјә јахынлашды.

Сүсәнин һәјатындакы бу илк е'замијәт она илк севки кәтирди, хәјалыны вә тәсәввүрүнү кенишләндирди. Инди пәнчәрәдән перронда дајанмыш Мә'симә бахдыгча үрәјинин кәдәр долу титрәк бир һисслә долдуғуну дујурду. Она елә кәлирди ки, ән әзиз вә доғма адамындан ајрылыр. Гатар сүр'әтини артырдыгча, стансијадан ағачларын јанына гәдәр јүјүрүб зәиф ишығын алтында дајанмыш Мә'симдән узаглашдыгча, Араз чајы бојунча ирәлиләдикчә үрәјиндәки һиссләр рәнкләр кими чохадыр вә бир-биринә гарышыб күчлү ахын јарадырды.

Одур ки, пәнчәрәдән ајрылмаг истәмирди. Аразын сүд ишыгларына баха-баха өмрүнүн хош вә мәналы аңларыны јашајырды...

~~~~~

ПОЕЗИЈА КҮНЛӘРИ

Шаир достларыма итһаф

Дөрд шаир: ики лирик, ики сатирик Сабир поезијә күнләри мүнәсибәтилә бәдн кечә кечириб, узун сүрән алгышларын тә'сири алтында рајонун мәркәзинә чыхды. Мај ајы тәзә нәфәс кәтирмиш, шәффаф јашыллыг һәр јери бүрүмүш, рајонун һавасыны, бағ-бағчасыны, күчәсини тәзә әтирлә, тәзә рәнк вә боја илә бәзәмишди.

Онлар мағазаларын јанындан кечиб дар күчә илә рајонун кәнарына аддымладылар. Лирик шаирләрдән бири дала галды. Чәпәрин јанындан чәтир кими галхмыш, үстү тутла долу бир ағачы достларына кәстәрди:

— Нә көзәлдир!

— Тут-зад көрмәмисән? — сатирикләрдән бири ону санчды. — Ади ағачдыр.

Күчә гуртаранда кенишлик ачылды, бир аз ирәлидә тәпәләр, даһа ирәлидә исә учурум, чајлаг, чајлагдан о тәрәфә мешәлик, даһа узагда үфүгләр, булудлар. Онлар учурумун кәнарында әјләшнб бу мәнзәрәјә бахыр, зарафатлашыр, күлүшүрдүләр. Чајлаға енмәк үчүн бир јол варды, енишин үстүндә дөврәләмә, чаван ағачлар галхмышды.

— Чијәрим јаныр, — сатирикләрдән бири дилләнди.

— Кедәк бир шеј ичәк. Көнлүмә пивә дүшүб.

— Пивәни һарадан тапаг?

— Тапмасаг, онда чај ичәрик.

Онлар ашханаја кирәндә, пивә олдуғуну көрүб севиндиләр. Лирикләрдән бири чәлд габаға кечиб, пивә долу графини күнчдәки столун үстүнә гојду, достларыны чағырды. Тәзәчә әјләшмишдиләр ки, долубдәндли бир кәнч јахынлашыб еһтирамла салам верди:

— Мән сизи таныјырам, — деди. — Гоһағым олачагысыныз. Көнлүнүздән нә кечир, сифариш верни.

— Чох сағ олун, тохуг, үрәјимиз январь.

О, стул кәтириб шаирләрә гошулду, хидмәтчи гадына ишарә едән кими графин чүт олду.

— Бу пивәни индичә гоншу ермәни кәндиңдән кәтирмишәм. Ә'ла пивәдир. Сүрүчүјәм, адым Сәрвәрди. Рајонда аз-маз һөрмәтим вар. Сағлығыңыз, пис доланмырам. Мән өлүм, гојун јемәк сифарши верим. Сизи башга бир јер вар, ора апарачағам. Әнтигә јердир! Әсл сизин јериниз. Тәзәчә ачылыб. Машыным да гапыдадыр. — Сонра кимисә сәсләди: — Һајуш, јенә пивә кәтир! Тез елә! — Сонра да шаирләрә бахды. — Сабаһ саат он бирдә мәнә бәрк лазымсыңыз. Бир-биринизә бахмајын, дүз адамам!

Бир аздан сонра Сәрвәрин исрары илә онлар «Жигули» машинына әлләшдиләр. Машын рајону архада гојуб, һәр ики тәрәфи јашыллыг олан шоссе јолла шүгүјүрдү. Лирикләрдән бири чоша кәлди:

— Тәбиәтә бахын, ушағлар! Әсл идиллијадыр!

Сатирикләрдән чаваны нараһатчылыгла сорушду:

— Ај Сәрвәр, сән бизи һара апарырсан?

Сәрвәр узагда, һүндүр дағын башында учалан гәсри кәстәрди:

— Ора!

Бу, шаирләр үчүн сәһри, мө'чүзәли көрүндү. Јол гәсрә доғру кедирди. Машын јохушу галханда ашағыда далғаланан бөјүк бир көл парылдады. Тәзәчә тикилән јарашығлы електрик стансијасынын јанындакы көрпүдән кечән машын бир аздан уча бир гүлләнин гаршысында дајанды. Онлар машындан дүшүб һејранлыгла әтрафа бахдылар. Шүшәли, мүасир «Шаһдағ» рестораны, пилләләр, мөһәччәрләр, асфалт мејданча, сәлигә-саһман, ашағыда, көлүн кәнары илә узанан јол! Сујун ичиндә икнемәртәбәли, дәјирми бир бина! Долама, дәмир пилләләрлә гүлләјә галхыб әтрафы бүтүн кеншлији илә сејр етдиләр. Дөрд тәрәфә бах: һәр јан дағлыг, кенишлик, јашыллыг.

Сағ гәрәфдәки булулдарын гырмызы рәнки әријир, һава јаваш-јаваш гаралырды. Ән учада гыпгырмызы бир булул парчасы галды. Бу рәнк дә әријиб јох олду. Лирикләр дајаныб марагла бу лөвһәјә тамаша едирдиләр.

— Булуллар јухуја кетди.

— Ахыр ки, күнәш онлары јатыртды.

— Сәһәр дә јухудан елә күнәш ојадачағ!

Сатириклар исә ресторанын дөрд тәрәфини кәзир, отағлара, мөтбәхә, буфетә, јай вә гыш салонларына, ашағыдакы анбара бахыр, Сәрвәри сорғу-суала тутурдулар. Онлардан бири чиб дөфтерчәсинә нәсә гејд едәндә ресторан мүдири нараһат олду; сатирикләри шүбһәли-шүбһәли сүзүб Сәрвәри бир кәнара чәкди вә пычылыты илә сорушду:

— Бунлар кимләрдир кәтирмисән?!

— Г'орхма, бизим адамлардыр.

Салонун јухары башында көзәл вә зәнкин сүфрә ачылмышды. Нә дөсән варды: балыг, тәрхун, пендир, көвәр, хијар, тәзә помидор, ири, гырмызы алмалар, гара күрү, араг. Јемәк-ичмәк заманы елә ширин сөһбәтләр, сағлығлар башланды ки! Сәрвәр офиснант оғлапдан әкрлә хаһиш етди:

— Бир ағыз де!

Оғлан һезин вә көзәл бир авазла муғамат охуду. Сәрвәр үзүнү лирик шаирләрә тутду. Онлардан бири утанан, тез һәјәчанланан, өзүнү итирән олдуғундан бу дөфә дә ше'р охумағ истәмәди. Лакин һамынын исрар етдијини көрүб ғызара-ғызара чибини гурдалады бир блокнот чыхарыб, тәбиәтә даир бир ше'р охуду. Сатирикләрдән чаваны гәдәһни башына чәкиб далбадал үч ше'ри синәдән дөшәди. Сөз икинчи лирик шаирә вериләндә, о аста-аста ортаја чыхды. Охуду, нә охуду. Чоша-чоша, чылғынлыгла! Јахшы гаршыландығыны көрдүкдә даһа да чошду. Јарым саат далбадал ше'р деди. Нә јорулду, нә чашды, нә дә һәвәсдән дүшдү. Һамы ону үрәкдән алгышлады. Јашлы сатирик онлары күлдүрән ше'рләрини тәзәчә охујуб гуртармышды ки, бирдән гапы ачылды, бир һәфәр көк, долу бәдәнли киши ичәри кирди. Сәрвәр чәлд ајаға галхды. Чаван сатирик дә күлә-күлә ирәлијә чыхыб:

— Әми, дејә ону гучағлады.

— Сәндән күсмүшәм. Белә шеј олар? Башгаларындан ешитмишәм ки, кәлмисән. Бу нә е'тибарсызлыгдыр, балам?!

Киши дә сатирики бағрына басыб тә'нәдән сонра күлә-күлә о бири шаирләрлә көрүшдү. Ону стола дә'вәт етдиләр. Киши әлләшиб, ачыг һисс олунан наразылыгла әтрафа бахды. Сәрвәрә һеч әһәмијјәт вермәди. Санки ону көрмүрдү. Көз үстүнә су чиләнмиш кими, мәчлисин әввәлки сәрбәстлији, шәнлији азалды.

— Ај оғул. — Эми чаван сатирики бир дэ сүздү, — бэс адам гоһумуну ахтармаз?!

— Идарејэ зэнк вурмушам, ики-үч дэфэ...

— Еви танымырсаң? Аллаһа шүкүр, евимиз, ешијимиз. Неч олмаса, зэнк вуранда ким олдуғуну билдирејдин. Намы мәнэ кезајдылығы верир, мәнимсэ неч нэдән хэбэрим јох. Утандығымдан сөз тапа билмирдим. Јахшы, нэ отурмушуг, кетмөјөк?

Тезэ шампан шүшәси ачылыб, көпүкләнэ-көпүкләнэ гэдәһләрэ сүзүлдү. Эминин сағлығына ичдиләр. О, гэдәһи галдырса да, ичмөјиб јенэ стола гојду. Гашгабағы һәлә дэ ачылмамышды. Шаирләр нэдәнсэ кетмәк истамирдиләр. Эми бир дэ кетмөји тәклиф едәндэ, истәр-истәмәз ајаға галхмаға мөчбур олдулар. Сатирикләр Эминин «Волга»сында, лирикләр исэ Сәрвәрин «Жигули»синдэ «Шаһдағ»дан ајрылдылар. Лирикләрдән синәдәфтәри сорушду:

— Эми рајонда нэ иш көрүр?

— Лесхозун мүдиридир.

Машыңлар ири дарвазанын јанында дајанды. Шаирләр мейманханаја кетмәк үчүн Эми илә видалашмаг истајәндэ, о бәрк һирсләнди:

— Нэ данышырсыңыз?! — сәси боғуг чыхды. — Елә шеј јохдур. Нэ мейманхана? Мән өлмүшәм бәјәм мейманхана адыны чәкирсиниз?! Бәлкә рајонда мәнним башымы јерә сохмаг истајирсиниз? Кечин ичәри, артыг сөз лазым дејил, тез олун. Һә, бујурун, бујурун кечин...

Бундан сонра шаирләр Сәрвәрлә худаһафизләшдиләр. Эми јенэ она әһәмијәт вермөди, үзүнү чевириб машыны һәјәтә сүрдү. Бу заман гырмызы палтарда ишыг кими јанан кәнч бир гыз севинчлә гапыја јүјүрдү. Чаван сатирики гучаглады, о бириләринә исэ әл узатды:

— Хош кәлмисиниз? — деди, — бујурун, бујурун, кечин ејвана. Чәкинмөјин, галхын...

Хош, мейрибан сәси, инчә, ләтиф һәрәкәтләри варды. Әли илә ејваны көстәрди. Шаирләр даш пилләләри галхдылар. Узун, кениш ејванда гојулмуш столун үстүндә көзәл сүфрә ачылмышды. Гыз отаглардан стуллар кәтирди.

Эми дарвазанын јанындакы ағаппаг евчијә кириб:

— Мейрибан, — дејә гызы сәсләди. — Бах көр исти су кәлир?

Гыз ејвандакы әлүзүјана јахынлашыб кранты ачды.

— Кәлир...

— Һә, лап јахшы. Гонаглара де әл-үзләрини јусунлар...

Ејван башдан-баша ишыглы иди. Мейрибан каһ отаглара кирир, габ-гачаг кәтириб стол үстүнә дүзүр, каһ тәмиз мөһраба кәтирир, каһ һәјәтә дүшүб тезликлә гајыдыр, каһ да дајаныб чаван сатириклә нэ барәдәсә ширин-ширин данышырды. Эми јаваш-аваш ејвана галхыб онлары стола дә'вәт етди. Јени бир мөчлис башланды! Эми сорушду:

— Сәрвәрә һарада раст кәлмисиниз?! Сизин онунла нэ ишиниз вар? Аваранын биридир, зәһләм кедир үзүндән. Ити көрүм, гурду көрүм, ону јох...

— Нијә, пис оғлан дејил ки?

— Һарасы јахшыдыр? Залым оғлу шофердир, өзүнү елә апарыр ки, елә бил профессордур! Әдәбазын, ловғазын биридир!

О, Мейрибанын јахынлашығыны көрән кими Сәрвәр һаггындакы сөһбәтини кәсиб чаван сатирикә тәрәф дөндү:

— Һә, гардашоғлу, ев-ешијим хошуна кәлир? Һамам да тикмишәм, газ да чәкмишәм. Һамамын исти сују ејвана да галхыр. Һәјәтдә бағымыз, бостанымыз вар. Чан дәрманы дөсән тапылар. Бир сөзлә, чәннәт...

Мейрибан помидор кәтирди.

— Доғра! — Эми амиранә сәслә дилләнди. — Һәјәтимиздәндир. Индичә ләкдән дәрби.

— Нә тәзәдир!..

Мейрибан помидору доғрајыб кәтирди:

— Һә, јејин. Белә помидор неч јанда тапылмаз.

— Доғрудан, нэ гијамәтир! Бәһ-бәһ...

— Бәс Зүләјха бачы һаны? — дејә чаван сатирик Эмидән сорушду. Эми гашгабағыны салајыб:

— Чөрәјинизи јејин, — деди, — о барәдә сонра...

Бу мөчлисдә «Шаһдағ» ресторанындакы шәнлик јох иди, шаирләр нэ гәдәр дәбдәбәли сағлыглар дејирдиләр-сә дә, сүстлүк, сојуглуг арадан галхмырды. Эми онлары сојугтанлығыла динләјир, сонра өзү данышыр вә гызышырды. Чаван сатирик Мейрибанын әлдән дүшдүјүнү көрүб деди:

— Кәл, бизимлә отур...

— Онун бизимлә нэ иши?! — дејә Эми зәһмли сәслә

диллэнэндэ сатирик пэрт олду. Меһрибан буну һисс едиб араја сөз гатды, күлө-күлө Әмиҗе деди:

— Ата, сабаһ онлар бизим фабрикдә чыхыш едәчәк-ләр.

— Еһ, јер тапыблар да. Нә вар орада?! Рајонда көрүш кечирмәди елә јахшы јерләр вар ки!

Меһрибан јенә башга сөһбәтә кечмәјә чалышды. Бу мәгсәдлә чаван сатирикдән сорушду:

— Анан нечәдир?

— Хәстәдир...

Араја сүкут чөкдү. Меһрибан кәдәрләниб, ашағыја, һәјәтә дүшдү. Әми марагланды:

— Бары, атанын гәбрини дүзәлтмисиниз?

— Һәлә јох.

— Нијә? — бу суалда һејрәт вә наразылыг да варды. Нәдәнсә булуд кими тутулан кәнчин чавабыны көзләмәјән Әми давам етди: — Онда дәнә-дәнә дедим ки, кәтирәк, рајонда дәфн едәк. Анан ики ајағыны бир башмаға дирәдн, јох ки, јох. Бурада олсајды, гәбринин үстүнә һејкәл дә гојардым.

Араја ағыр сүкут чөкдү. Нә јахшы ки, Меһрибан га-јыдыб кәлди. Өзү дә күлө-күлө; әлиндә тутдуғу килас долу мәчмәјини стола гојанда деди:

— Нүбардыр. Бујурун. Һалал-хошлуғла јејин!

Синәдәфтәр лирик чошуб бәдаһәтән бир нечә мисра сөјләди, сатирикләр дә онун мисраларына һәмәһәнк јени мисралар гошдулар, бу, бајагкы кәркиналији унутдурду. Һамы гәһгәһә чәкиб күлдү. Тәкчә Әминин гашгаба-ғы ачылмырды. Утанан, сыхылан лирик шаирә үз тутду:

— Мисра демәдин, ејби јох, бәс килас нијә јемирсән? Утананын оғлу олмас. Је, чәкинмә, је...

— О гәдәр дә утанан дејил. Оғлу да вар. Бир аз өзү-нү көстәрәндир.

Јенә күлдүләр. Утанан лирик шаирин јанағлары гызарса да, күләнләрә гошулду, ону санчан сатирикә бах-ды:

— Сәнин кими бир-ики достум олса, утанмағын да-шыны бирјоллуғ атардым!

Инди Меһрибан да онларын јанында әјләшмишди. Јашлы сатирик ондан сорушду:

— Нә әчәб института кирмәмисән, Меһрибан?

Гыздан әввәл Әми дилләнди:

— Белә әмиси оғлу оlanda кирмәз дә, — чаван сати-

рикә кинајә илә бахды. — Һеч кәсә тапшырмады. Инди-ки заманда ја пул, ја тағышлыг, бунлар олмаса, һеч ким институт үзү көрмәз.

— Ата, дүз дејил.

— Сән һәлә ушагсан, һеч нә баша дүшмүрсән. Һәјат тамам башга шејдир.

— Наһаг әдәбијата кетмәк истәдим. Әдәбијат мә-ним хәрәјим дејил. Инди мөһкәм һазырлашырам, поли-техникә кирәчәјәм.

— Орада да сәни кәсәчәкләр.

— Кәсмәзләр. Өз гүввәмлә кирәчәјәм.

— Јахшы, кор нә истәр ики көз, бири әјри, бири дүз! Гопағларын јерини дүзәлт јатсынлар, әлдән дүшүбләр...

— Наһаг олмајын, јухумуз јохдур...

— Јериниз чоҳдан һазырдыр, јатмаг истәсәниз, бују-ра биләрсиниз.

Чаван сатирик ајаға галхды:

— Кечдир, јатмаг мәсләһәтдир...

Тездән дуранда Меһрибанын ејванда сәһәр сүфрәси ачдығыны көрдүләр. Онлара елә кәлди ки, Меһрибан кәчәни јатмамышдыр. Инди ишә кетмәјә һазырлашыр-ды.

— Һәләлик! — дејә әлини шаирләрә узатды. — Фаб-рикдә көрүшәнәдәк.

Онлар сүфрә әтрафында әјләшәндә Әми сорушду:

— Фабрики өзүнүз тапа биләчәксиниз?

— Сәрвәр далымызча кәләчәк.

— Сәрвәр кимдир е... Мән олан јердә онун нә иши?

Нијә һәр јерә бурнуу сохур, билмирәм. Адам кәрәк өз јерини билсин. Ишдән маһын көндәрәчәјәм. Тәптәзә «Москвич».

Сәһәр јемәјиндән сонра Әми ишә кетди, шаирләр исә һәјәтә дүшдүләр. Һәјәт дөрд тәрәфдән учалан бары ичиндә театр декорасијасына бәнзәјирди. Һәр шеј ни-замла, сәлигә-саһманла өлчүлүб-бичилмишди.

Маһын сәси кәлди. Чаван сатирик:

— Вај, Әми маһын көндәриб, — дејә наразылығла башыны булады. — Нә едәк, бәс Сәрвәр?!

Јашлы сатирик деди:

— Горхма, бир бәһанә илә ону јола саларыг.

Гапыја сары кетдиләр, кәленин Сәрвәр олдугуну би-ләндә, ушаг кими севиндиләр.

— Сәрвәр, сәнсән?! Әшши, нә әчәб белә тез?!

— Сизэ фабрики көстөрмөк истәјирик.

— Лап әнтигә олду. Кәлин, кедәк!

Дөрду дә һәвәслә машина әләшиб фабрикә жола дүшдү. Сәрвәр инди «Волга» сүрүрдү. Фабрик шәһәрдән кәнарда, тәјјарә мејданына кедән јолун сол тәрәфиндә иди. Онлар машиндан дүшән кими әввәлчә фабрикин јанындакы көрпә мешәни кәздиләр. Јамјашыл ағачлар узандыгча узанырды. Бу заман Меһрибан кәлди, порт-мүш, јанаглары гызармышды.

— Сизи көзләјирләр, — деди, — нараһатдылар.

Фабрикин ири дәмир гапылары тәјбатај ачылмышды, Меһрибан гонаглары мүшајиәт едиб дил-дил өтүр, һә-јәтдә дајаныб онлары гаршылајан адамлар һаггында мә'лумат верирди:

— Милә-мл костјумлу директордур. Оун јанындакы парткомдур. Чаван гыз исә комсоргумуздур.

Фабрикдә сехләри, дәһлизләри, шө'бәләри, отаглары кәзиб, тохучу гызларла сөһбәт етдиләр. Наһар фасилә-синдә, ачыг һавада, акасија ағачларынын алтында ше'р мәчлисис тәшкил олунду. Гызлар тәләсә-тәләсә кәлирдиләр. Нәраси әлиндә бир стул кәтирди. Шаирләр онларын гаршысында ајаг үстә дајандылар. Илк дәфә иди ки, белә јердә чыхыш едирдиләр. Сөзә синәдәфтәр шаир башлады, нә башлады: Чошуб-дашды. Сонра икинчи лирик шаирә сөз верилди. О, утана-утана чибиндән вәрәгләр чыхаранда бир-икиси јерә төкүлдү, әјилиб көтүрәндә гызлар күлүшдүләр. Шаир сыхыла-сыхыла ше'рини охујанда бирдән көзләри мараг ичиндә бахан гызлара саташды. Лап чашды. Буну һисс едән гызлар јенә күлүшдүләр. Сатирикләрин чыхышы күлүшләрлә гаршыланды. Гызлар онлары дәнә-дәнә алгышладылар.

Фасилә гуртарыр, ше'р мәчлисис исә дағылмаг билмирди. Гызлар суаллар верир мүхтәлиф әсәрләр һаггында сорушур, китаблара автограф јаздырыр, онлары бурахмаг истәмирдиләр. Јашлы сатирик достларына пычылдады:

— Бу гызлары көрәндә лирик шаир олмаг истәјирәм.

— Доғрудан гәшәнк гызлардыр.

Бу заман онларын арасындан зәриф бир гыз шаирләрә јахынлашды. Утанан, сыхылан лирик шаирә мүрачигәт едиб, үнваныны алды. Достлары зарафат етдиләр:

— Балам, дөјәсән бурада бир иш вар...

— Јаман хошуна кәлмисән.

— Көрүр ки, һамыныздан чаван мәнәм. Она көрә дө...

— Еј, еј, бизи алдада билмәзсән!

Синәдәфтәр лирик шаир чоша кәлиб јенә ше'р охумага башлады. Рәнкбәрәнк кәпәнәкләрә бәнзәјән гызлар марагла она гулаг асырдылар. Ше'ри гуртаранда о гәдәр алгышладылар ки! О, фасилә вермәдән јенә әз-бәрдән ше'р деди. Далбадал бир нечә ше'р! Көрүш сона чатанда гызлар «јенә кәлин», «бизи унутмајын» сөзләрини дөјә-дөјә узаглашдылар. Гәрибә иди ки, һәммин зәриф гыз һамыдан архада галмышды вә шаирләрә бахырды. Нәтта әлини галдырыб јелләди. Нәмишә сыхылан лирик шаир бу дәфә чәсарәтә кәлди, сүр'әтлә она тәрәф кетди, гыз дајаныб көзләди. Бир-ики дөгигә сөһбәт етдиләр.

Меһрибан ахыра гәдәр гонагларла галыб онлары жола салды. Сәрвәр машинда көзләјирди. Онлар гапылары ачыб ичәри кирдиләр. Фабрикин гызлары инди пәнчәрәләрдән бојланырдылар. Машын һәрәкәтә кәлди, фабриктән узаглашыб истигамәтини дағлара тәрәф көтүрдү.

— А Сәрвәр, бизи һара апарырсан?

— «Јағыш булаға».

— О нә чүр булагдыр?!

— Гијамәт јердир. Әввәл кәнддә олмалыјыг. Рајком катиби орададыр. Сизин Әми дә кедиб. Чамаат клуба јығышыб. Јолунузу көзләјирләр.

— О гызла нә данышдын? — дөјә достлары лирик шаирдән сорушдулар.

— Неч нә. Мән дә онун үнваныны алдым.

— Нә үчүн?

— Китабымы көндәрәчәјәм.

— Елә бу?! Мән дә фикирләшдим ки, сән онунла көрүш тә'јин еләдин.

— Јаваш-јаваш да, бирдән олмаз ки!

Кәнд клубундакы көрүшдән сонра һамы булаға тәрәф жола дүшдү. Булаг мешәнин ичиндә иди. Алты мағара кими көрүнән мамырлы уча гајалардан сызырды. Гајанын алтына јахынлашанда, адамын үстүнә санки јағыш јағырды. Бир јери кур олдуғундан алтында нов дүзәлтмишдиләр. Јухарыдан сүзүлән су бу нова јығылдырды. Сојуг дамчыларын алтында дајанмаг, габы узадыб долдурмаг адама ләззәт верирди.

Машындары һүнүр јердә сахладылар. Гојун кәсиб кабаб биширдиләр. Јејиб-ичиб сағлыглар дедиләр. Әми рајком катибинин јанында әјләшиб, тез-тез чаванлара өјүд-нәсиһәт верир, чох данышанларын сөзүнү кәсир, кабаб биширәнләри тәләсдирир, шаирләрин гајгысына галырды. Һәрдән чаван сатирикә сары дөнүб хатирәләр данышырды:

— Бир дәфә атан рајона кәлди, ону бура кәтирдим, бир кабаб вердим ки! Һәмишә ондан дејирди.

— Назирликдә ишләјәндә?

— Бәли, о вахт! Атан истәсәјди, даһа жүксәкләрә галхарды. О гәдәр дедим, мәни ешитмәди.

— Мәнчә, атам һәмишә жүксәкдә олуб.

— Еһ, елә сән дә онун кими башламысан. Һәјат башга шејдр. Һәјатда јашамағы кәрәк бачарасан!

Шејрләр охунду. Әввәл сатирикләр, сонра рајком катиби, шофер, сонра да синәдәфтәр лирик. Нөвбә Әмијә чатды. О, шејр билмәдијини сөјләјиб дузсуз бир ләтифә данышды. Сәрвәрә нөвбә чатдыгда, чәкинмәдән ирәли чыхыб мүасир шаирләрдән биринин шејрини эзбәрдән деди вә һамынын алгышыны газанды. Кетмәјә һазырлашанда бирдән нечә олдуса, Әминин тәптәзә «Москвичи» јериндән тәрпәнди. Онун ғышгырығы гулаг батырырды. Машын аста-аста үзүашағы кедирди. Сәрвәр илдырым кими нечә шығыдыса, машина чатыб гапыны ачыб өзүнү ичәри атды. Машын јенә сүр'әтлә ашағы кедирди. Һамы горхду вә һәјәчан ичиндә изләјир, онун бу дәгигә ашағыја јуварланачағыны көзләјирди. Сәрвәр гејри-ади бир чәлдликлә машины дөндәрә билди. Кәлә-көтүр јерләрдә атлана-атлана кедән машин јарғандан азча аралыда ири бир даша дәјиб дајанды. Һамы ашағыја јүјүрдү. Әми өзүндән чыхыб, чаван шоферинин абрыны әтәјинә бүкүрдү. Шофер тәгсиркар олдугу үчүн динмирди. Рәнки ағаппаг олмуш Сәрвәр аста-аста гапыны ачыб чыхды. Машынын габаг тәрәфинин эзилмәсиндән дилхор олмушду. Шаирләр өзләрини онун јанына чатдырыб, Сәрвәри гучагладылар.

— Үрәјим өзүмә кәлди. Белә шеј олар? Нијә риск едирсән?

— Биздә үрәк-дирәк гојмадын, чаным. Чәһәннәм олсун машин! Ондан өтәри чанындан нијә кечирсән? Эзилиб, эзилиб дә!

Әми јахын кәлиб һирсли-һирсли машинын габаг тә-

рәфинә бахды, јенә шоферин үстүнә ғышгырды. Бу дәфә шофер өзүнү сахлаја билмәди, элиндәки ачары Әминин үстүнә атыб сүр'әтлә чыхыб кетди. Нә гәдәр чагырдыларса, чаваб вермәди. Әми һәлә дә өзүндә дејилди:

— Бу, сәнин ишинди! — Сәрвәрин үстүнә дүшдү. — Билирәм, ону өјрәдән сәнсән, сән!

Сәрвәр сусуб һеч нә демәди. Тәшәккүр әвәзинә төһмәт! Бундан ағыр нә ола биләрди?! Шаирләр Сәрвәрин гочағлығыны тәрифләјәндә Әми јенә өзүндән чыхды, элини јелләјиб узаглашды.

Онлар рајона чатанда ахшамын гаранлығы һәр јери бүрүмүшдү. Шаирләр бирбаша стансијаја кетмәк истәдиләр.

— Бағышлајын, јорулмушам, сизи өтүрә билмәјәчәјәм, — дејә Әми гапынын ағзында онлара бир-бир әл верди. Меһрибан гуш чәлдлији илә гапыја чыхды, шаирләрин машинындан дүшмәдикләрини көрүб ирәлијә кәлди.

— Бу нәдир? — дејә меһрибанлыгла сорушду. — Нијә дүшмүрсүнүз? Елә шеј јохдур. Гатарын кетмәјинә бир саатдан чох вар. Хаһиш едирәм дүшүн, чај иччи. Дүшмәсәнниз, иччирәм.

Меһрибан онлары бурахмады, зорла ејвана галдырды. Тәкчә Сәрвәр кәлмәди. Әми јох иди, отаглардан биринә әкилмишди. Ғыз сүфрә һазырлады. Чај кәтирә-кәтирә дил-дил өтүр, чаван сатирикә бир-ики күнә Бақыја кәләчәјини, онун анасына дәјәчәјини сөјләјирди.

— Бәс анан һаны? — чаван сатирик сорушду.

— Күсүб, дајымкилә кедиб. Бәрк күсүб. Она көз вериб, ишыг вермир. Һәр шеј вар: ев дә, ешик дә, пул да, амма инсан кими јашамаг јохдур!

Меһрибан мүрәббә кәтирди:

— Буну сизин үчүн бу күн биширмишәм. Дүнән једи-ишчиз киласдан... Ағачдан дәрнә биширмишәм...

Шаирләр ләззәтлә чај ичиб, дөнә-дөнә тәшәккүр едиләр. Меһрибанын үзүндә тәбәссүм ишыға чеврилмишди. Бирдән онлары һејрәт бүрүдү. Меһрибан шејр охујурду. Бу заман даһа да көзәлләшмишди. Ејванын ишыглары алтында, ғырмызы көјнәкдә о, илаһи бир варлыг кими көрүнүрдү. Шејр гуртаранда ону үрәкдән алгышладылар:

— Ше'ри ким жазыб?

— Мүәллиф бурададыр.

Ҡамысы ғыпгырмызы ғызармыш, сыхылмыш, утанчағ лирик шаирә бахдылар. Меһрибан онлары машына гәдәр өтүрдү. Сәрвәрә нәсә вериб, гулағына пычылдады. Сонра шаирләрлә көрүшдү. Онлар Меһрибана тәшәккүр едиб, әйләшән кими әлләрини пәнчәрәдән чыхарыб јелләдиләр. Меһрибан тапынын јанында дајаныб онларын ардынча бахды. Машын тиндән бурулан вахт онун ғырмызы көјнәји лалә кими сон дәфә јаныб јох олду. Стансијаја кедән јолун һәр тәрәфи ағачлыг иди, машынын ишығлары алтында шәффаф јашыллыг далғалда ахыб кечирди.

— Сәрвәр, Әми нијә сәни севмир?

— Бир ил габаг онун машыныны мән сүрүрдүм.

— Сонра?

— Дөзмәјиб, бу күн көрдүјүнүз оғлан кими, ачарлары Әминни үстүнә атыб ишдән чыхдым. Фабрика кәлдим. Бурада да Меһрибаны көрдүм. Нә кизләдим, севдим ону. Елчи көндәрдим, атасы рәдд чавабы верди. һеч ешитмәк дә истәмир.

— Нијә?!

— Кәдә-күдәјә өлсәм дә ғыз вермәрәм, — дејир. — Нә едим ки, атам јохдур. Тәкчә анам вар. Јахшы ев тикдирмишәм. һәр шеј дүзәлтмишәм. Бир евләнмәјим га-лыб.

Чаван сатирик она меһрибанлыгга бахды:

— Демәк, сән бизи таныјырдын?

— Ачығыны дејим ки, јох. Ғызлар сизинлә көрүшмәк истәјирдиләр. Мәни дә сизин јаныныза көндәрдиләр. Инанын ки, Меһрибанла ғоһум олмағынызы билмирдим. «Шаһдағ»а да сизи Меһрибана көрә апармамышам. Садәчә олараг чох хошума кәлдиниз.

— Бәс инди нә етмәк истәјирсән?

— Меһрибаны көзләјирәм. Гој института кирсин, сонра...

— Бирдән атасы јенә вермәди?!

— Нә гәдәр инад едәчәк? Бунун һәдди вар, јохса јох?! Бир дә ки, мән пислик етмәк истәмирәм. Меһрибан да разыдыр. Истәсәм, күнү сабаһ ону евимә апарарам. Истәјирәм һәр шеј адәтимизчә олсун, јахшы олсун, көзәл олсун!

Сәрвәр машындан бир бағлама көтүрдү, гатар јола дүшәндә онлара верди:

— Сизин үчүн Меһрибан гојуб.

Гатар тәрпәнәндә Сәрвәр узун мүддәт шаирләрнин ар-дыңча әлини јелләди. Онлар купејә кирән кими бағла-маны ачдылар, Меһрибан сојутма тојуг, тәзә помидор, хијар, килас, балача шүшә габада мүрәббә, ики шүшә конјак гојмушду.

ЛЕЈЛА

Лејла гәсәбәдәки орта мәктәбдә синиф мүәллими иди. Јахшы вә тәләбкар мүәллимә кими ад чыхартмышды. Ҡамы чалышырды ки, биринчијә кедәчәк ушағы онун синфинә дүшсүн. «Лејла мүәллимә кими инсан аз тапылар» — дејә һәмишә ону мәктәбдә ағыздолусу тәрифләјир, нүмунә көстәрир, бөјүк еһтирам бәсләјирдиләр. Анчаг ону һәмишә фикирли олмасы, зарафатлара, ејһамлара етинасыз, сојуг мүнәсибәт бәсләмәси бәзиләриндә мәнфи фикир ојадырды. Лакин бу да онун јахшы мүәллимлијинә көлкә сала билмирди.

Онун дәрдиндән һеч кәсин хәбәри јох иди. Бәлкә дә варды, садәчә олараг буна әһәмијјәт вермирдиләр. Синифдәки бүтүн ушағлара мәнһәббәт бәсләјән, гајғы көстәрән Лејла мүәллимәнин өвлады јох иди. Заһирән га-рагабаг көрүнсә дә, синфә кирәндә тамам башга адам олурду. Үз-көзү ишығланыр, һәвәслә дәрәс кечирди. Онун үчүн бу, садәчә олараг дәрәс кечмәк дејилди, һәјат иди, јашамаг иди! Чүнки Лејла мүәллимә һәмин вахта өзүнү дүнјанын ән хошбәхт адамы сајырды. Ушағларын гәрибә, шән, мазәли, тәбии һәрәкәтләрини изләмәк, күндән-күнә инкишафыны көрмәк, јазыларыны јохламаг, садәләвһ суалларыны, сөһбәтләрини динләмәк, онларын тәмизлијини, үлвилијини дујмаг—Лејла мүәллимә үчүн әвәзсиз бир шеј иди. Она көрә дә өвладынын олмамасыны өзү үчүн дәрәд еләмирди. Буну Лејла мүәллимәнин үрәјиндә дәрәд чевирән бир адам варды.

О, елә ки ишдән евә кәлир, һәр шеј дәјиширди. Лејла мүәллимәнин севинч долу дүнјасына сон гојулурду.

Дәрһал хөрәк биширмәҗе башлаҗырды. Билирди ки, әри кәләчәк, янында да бир-ики јолдашы!

Дадаш парча дүканында ишләҗирди, кефчил, шән, гаҗғысыз, деҗиб-күлмәҗи, зарафаты, дост-танышла деҗиб-ичмәҗи севән адам иди. Елә ки маст олу рду, Лејладан оғул тәләб едирди. Бах, бу андан Лејла мүәллимәниш дәрди гөвр етмәҗе башлаҗырды. Әринә чаваб гаҗтармаз, һәмниш сусарды. Дадаш исе кефләнендә ағына-бозуна бахмыр, агзына нә кәлди деҗирди:

— һәкимләре бир этәк пул төкмүшәм; истәсәләр, вар-јохуму да верәрем. Бу евдән нә вахт чаҗа сәси кәләчәк, нә вахт? Дәрд мәни боғур, басдир, даһа дөзә билмирәм!

Лејла мүәллимә бу тәһгирләре әһәмијјәт вермир, ону дилә тутуб јатырдырды.

Онун үчүн гаҗынанасы Сара ханымын тәһәләринә гулаг асмаҗ, соҗуг, наразы бахышларындакы нифрәти дүҗмаҗ һәр шејдән ағыр иди. Сара ханым чәкинемәдән, вичдан эзабы дүҗмадан Лејланын үзүнә һәр сөзү деҗирди: «Нәвә үчүн бурнумун учу көҗнәҗир», «Баламын күнү гара олуб, јазыҗ дәрде дүшүб», «Чамаатын беш-алты ушағы вар, сиздә бири дә јохдур». Кобуд сөзләрин арасы кәсилмирди. һәтта Сара ханым оғлуну евләндирмәк фикринә дүшмүшдү. Лејла мүәллимә буну биләндә дүҗа башына доланды. Јенә бир сөз демәди. Гәрибә иди ки, о һәр эзаба дөзүрдү. Бунун сәбәбини Дадаша бәсләдиҗи севкисиндә көрүрдү. һәҗигәтән Лејла Дадашы чох севирди. Ушаҗлыҗ илләриндән башланан бу севки Лејла үчүн һәр шеј иди. Одур ки, өзүнү бу севкиҗе гурбан вермишди. Умумијјәтлә, Дадаш пис адам деҗилди. Хеҗир-хаһлыҗ етмәҗи севирди, әли, үрәҗи ачыҗ иди. Лејла илә евләнәндән сонра узун мүддәт, беш-алты ил онун гәлбинә дәҗмәди. һәтта анасынын атмачаларындан да гәзәбләнди.

Лејланын Севда адлы шакирди варды. Арыҗ, зәриф җызды. Ғыса һөрүҗүнә јашыл лент бағлаҗырды. Анасы вәфат етдиҗи үчүн мүәллимә она һәм дә бир ана кими јанашырды. Кет-кедә бу мүнасибәт дәринләшди. Севда да она мејл салды. Бунлар мүәллимәни гәти бир фикрә кәтирди: атасы разы олса, Севданы көтүрүб өзү бахар, бејүдәр. Дадаш буну биләндә бәрк әсәбиләшди. «Мәнә доғма өвлад лазымдыр, башҗасы нәҗимә кәрәк?!» Лејла мүәллимә бу арзусуну да үрәҗиндә боғмаға мәчбур олды.

Шүбһәси исе күнү-күндән чохалырды. Сара ханым инди бәзән кәлиб онларда галыр, оғлу илә нә барәдәсә хысынлашырды. Лејла мүәллимә бунларә әһәмијјәт вермәк истәмәсә дә, она тохунан, әсәбиләшдирән, мәһән әзијјәт верән бир һәрәкәт көрәндә өзүнү зорла сахлаҗырды.

Севданы җызлыға көтүрмәк фикрини Сара ханым чығыр-бағырла гаршылады, үзүнү Дадаша тутуб ағзындан чыханы деди. Бундан бир аҗ сонра, бир ахшамчағы сарыбәниз кәнч бир гадынла он дәҗигәлиҗе онларә дәҗән Сара ханым Дадашла пычылдашды. Дадаш да көзалты сарыбәниз гадына бахды. Сонра Сара ханым: «кедәк, җызым» деҗе меһрибан-меһрибан кәнч гадынын голундан тутду. Лејлаҗа әһәмијјәт вермәдән чыхыб кетдиләр. Лејла аҗаҗ үстә даҗаныб онларын далынча бахды. Үрәҗиндән гара җанлар ахды. Сарыбәниз кәнч гадынын бу евдә көрүнемәси илә Дадашын әһвали-руһиҗәсиндә јаранан дәҗишиклиҗин мәһнасына баша дүшдү. Бирдән Дадашын «коҗак кәтир» — деҗән кобуд сәсини ешидәндә азча чеврилиб, онун разы, тох сифәтинә бахды.

— Нә көзүнү дөҗүрсән? Нә олуб сәнә, тез елә! һә, пиҗә тәрләмирсән? Мәни көрмәмисән, бу бахмагла нә демәк истәҗирсән?

Лејла өзүнү әлә ала билди. Шүшәбәндән коҗакы кәтириб столун үстүнә гоҗанда Дадаш һәлә дә она бахырды, һәтта јатаҗ отағына кечәнә гәдәр көзүнү ондан чәкмәди. О күн бир шүшә коҗакы бошалдыб јатды.

* * *

Һәр дәфә мәктәбдән евә гаҗыданда Лејла нә исе бир һадисәнин баш верәчәҗини көзләҗирди. Белә бир күн кәлди. Лејла гапыны ачыб ичәри кирмәк истәҗәндә, Сара ханымын шән сәсини ешидиб бир ан аҗаҗ сахлады. Дадаш да евдә иди. О дәһлиздән кечиб отаға кирәндә Сара ханымын дәрһал сусдуғуну, мәһәли-мәһәли көзләрини сүздүҗүнү көрдү. Сарыбәниз, кәнч гадын диванда әҗләшмишди. Лејла мүәллимә ону көрәндә дүҗа көзләриндә гаралды. Дадаш әлиндә гәдәһ столун архасындан матдым-матдым бахырды. Лејла әринә, сарыбәниз гадына, сонра да Сара ханыма бахды. Араҗа ағыр сүкут чөкдү. һапы донмуш кими бир-биринә бахырды. Нәһа-

жет, туфан ичиндэн кэлэн бир сәс кими Дадашын сәси ешидилди: — Мәнә өвләд лазымдыр, сән жох!

Лејла мӯәллимә даһа һеч нә ешитмәди. Илк анда нә едәчәјини билмәди. Сонра һечә ичәри кирмишдисә, еләчә дә сакитчә чыхыб кетди. Гапыны чырпыб пилләләри дүшдү, һәјәтә енәндә дөзә билмәди, һөнкүр-һөнкүр ағлады. Бу заман киминсә архадан «Лејла!» дејә чағырдығыны ешитсә дә дајанмады. Јајлығыны чыхарыб көзләрини силди, тәләсик бинадан узаглашды.

Ағсачлы, гоча анасы ону бағрына басды:

— Билирдим, кеч-тез белә олачаг, гызым, ағлама!

..Дадаш Лејлаја јалварырды ки, кәлсин, бир јердә јашасынлар. Буну исә Лејла һеч чүр нә ағлына, нә дә мәнлијинә сығышдыра билирди. Онун тәләби илә рәсми сурәтдә бошандылар. Гәрибә о иди ки, Лејла мәнкәмәдә ушаг кими көврәлмишди. Анчаг гүруруну сындырмырды. һамыны һејрәт бүрүмүшдү. Сакит, һәлим тәбиәтли гадынын нә гәрибә хасијјәти варды! Мәнкәмә сәдри отаг мәсәләсиндә дә онун күзәштә кетдијини көрәндә дөзә билмәјиб дилләнди:

— Мәнзилин бир отағы сәниндир, орада гала биләрсән.

— Истәмирәм! Мәнә һеч нә лазым дејил!

Лејла мӯәллимә гајынанасы Сара ханыма тәрәф тәкчә бир дәфә бахды. Арвад өзүндән разы һалда киминләсә сөһбәт едирди.

Һәр шеј гуртарды! Онун инди јеканә үмиди ушаглар иди, анчаг ушаглар! Лејла мӯәллимә мәнкәмәдән чыхыб мәктәбә тәләсди. Синфә кирәндә һәр шеји унутмаг истәди. Анчаг мүмкүн олмады. һәмишә синфә кирәндә севинч, фәрәһ дујан Лејла мӯәллимә инди кәдәрини унутмагы бачармады. О, журналы столун үстүнә гојду. Бүтүн ушагларын көзләри она зилләнишди. Лејла мӯәллимә ушаглар бахырды, ушаглар да она! Ушаглар мӯәллимәнин дәрсә башламасыны көзләјирдиләр. һәмишә күлән, данышан, дәрс сорушан мӯәллимәнин тутгунлуғунун сәбәбини билмирдиләр.

Лејла мӯәллимә севинли шакирди Севданы көрмәјәндә диксинди.

— Севда һаны? — һәјәчанла сорушду. — Нијә кәлмәјиб?

Һеч кәс чаваб вермәди. Онун белә һәјәчанланмасы ушаглар гәрибә кәлди. Севданын дәрсә кәлмәмәси мӯәллимәнин кәдәрини гат-гат артырды. Өзүнү чох чәтинликлә әлә ала билди. Ушагларын сачларыны охшады. дөфтәрләрини чыхартдырыб јазы јаздырмага башлады. Һеч чүр јүнкүлләшә билмирди, үрәјиндән санки ағыр бир даш асылмышды.

Бир нечә күн белә давам етди. Лејла мӯәллимәнин кәдәрини артыран, ону дарыхдыран јени бир һадисә баш верди. Севданы интернат мәктәбә апардылар. Буну ешидәндә о, синфин јары ачылмыш гапысындан ичәри кирә билмәди. Синифдә дејән, күлән, гачышан, һөчәтләшән ушаглар бахыр, дүшүнүрдү. Үшүмүш бир адам исти јерә дүшәндә хош әһвали-руһијјә дујан кими, инди, бу анда мӯәллимә бу гајғысыз ушаглар баха-баха белә бир әһвали-руһијјә кечирмәјә башлады. Белә бир һиссәлә синфә кирди вә бу һиссә ону ахыра гәдәр тәрк етмәди. Елә ки дәрс гуртарды, исти јердән јенә сојуға, шахтаја, дүшән бир адама бәнзәди, кәдәри ону әввәлки кими үшүтмәјә башлады...

Бир-ки ил кечди. Лејла мӯәллимә башына кәлән фачиәни, Дадашы, балача Севданы унутмага чалышса да, бачармырды. Өз-өзүнә һејрәт едирди ки, нијә Дадаша нифрәт бәсләмир? Она раст кәләндә тутулур, сарсылыр, үзүнү чевириб, данышдырмадан чыхыб кедирди. «Нијә беләјәм? Она нифрәт еләмәлијәм. Ахы, һәјәтими зәһәрләјиб! Амма мән јенә онун һаггында дүшүнүрәм».

Бир күн ешитди ки, Дадашын гызы олуб. Буна көрә севинди дә! «Арзусуна чатды. Јәгин инди хошбәхтдир. Тәки белә олсун! Тәки һәјәтындан разы галсын. Онсуз да мәним севинчим вар. Мәктәбдәки ушаглар мәним һәјәтымдыр».

Бир нечә дәфә гајынанасы Сара ханыма раст кәлди, көрмәмәзлијә гојуб јанындан кечди. Ахырынчы дәфә исә јенә көрмәмәзлијә салыб өтмәк истәди, анчаг Сара ханым ону чағырды:

— Аз... Лејла, бир дајан. Салам, нечәсән? Чохдандыр сәни көрмүрәм. Нә вар, нә жох?

Лејла гоча арвадын бүтүн пислијини унутуб ајаг сахлады.

— Мән јахшыјам. Сара ханым, сиз нечәсиниз?

— Пис дежилэм, гызым. Доланырам. Хэбэрин вар јегин, Дадашын гызы олуб. Өзү дэ билирсэн, сенин адыны она гојуб. Неч билмирдим сэни чох истэјир. Бир дэфэ бөрк ичмишди, о чэр дэјмиш сары кэлини эзишдирди. Ағлады, сэни јад еләди. Деди ки, Лејланын эвэзи јохдур. Гызым, сэн аллаһ, мәни бағышла, гэдрини билмәдим. Дадаш һирсләнэндэ мәним дэ үстүмә дүшүр, ағзындан чыханы дејир. Күнаһын һамысыны мәндэ көрүр. Ахы, мән нэ күнаһын саһибјәм?! Сон вахтлар динләндән дүшүрсән, гызым, отуруб-дуруб елә «Лејла» дејир!

— Сара ханым, мән тәләсирәм, . һөләлик...

Лејла мүәллимә она гулаг асмаг истәмәди, ајрылыб кетмәји үстүн тутду. Кетди, амма Сара ханымын сөһбәти үрәјиндәки дүјгулара јелкән ачды.

Дадаш бир нечә дэфэ кәлиб мәктәбин этрафында фырланды, Лејла илә сөһбәт етмәјә чан атды. Јалварды ки, Лејла ону динләсин. Лејла исә гәтијјәтлә фикрини билдирди. Бундан сонра даһа Дадаш кәлмәди. Чох сонралар, Лејланын анасы вәфат едәркән, Дадаш да, Сара ханым да һүзрә кәлдиләр. Лејла мүәллимә онлары сојуг гаршылады. Бундан сонра даһа неч бирини көрмәди. Беләликлә, о аилә илә узун мүддәт элагәси тамам кәсилдн.

Илләр кечди. Лејла мүәллимә тәзә биринчи синиф көтүрмәли иди. Ушагларын сәнәдләрини көздән кечирди, сијаһы һазырлајырды. Бир ушаг онун диггәтини чәлб етди: Лејла Дадаш гызы! Фамилијасы да, ев үнваны да таныш иди. Демәк, бу, Дадашын гызы иди вә онун шакирди олачагды. Илк анда сарсылды, әсәби һалда ајага галхды, дүз директорун отагына доғру кетди. Директор јериндә јох иди. Јох, бу гызын онун синфиндә охумасыны истәмирди! Нә үчүн, ушағын нә тәгсири вар? Онун ки неч нәдән хэбәри јохдур?! Мәсәлә белә дејил. Дадашла, сарыбәниз гадынла үз-үзә кәлмәк онун үчүн ағыр иди. Сара ханымы исә неч көрмәк истәмирди. Одур ки, бу гызы башга мүәллимин синфинә кечирмәк гәрарына кәлди. Чалышды, амма бачара билмәди.

Сентјабрын бири — онун һәјатынын ән көзәл күнүдүр. Һәмишә, хүсусилә мез’унијјәтдән сонра бу күнү һәсрәтлә көзләјән Лејла мүәллимә баһар һавасында тумурчуг ачмыш ағачлар кими чангы вә тәрәвәтли олурду. Бу күн она өз ад күнүндән дэ әзиз вә доғма иди! Бу

дэфәки һәсрәт вә севинчиндә ону һәјәчана салан јүнкүлү бир кәдәр кизләнмишди. Бу елә кәдәр иди ки, ону нә јандырыр, нә дэ үшүдүрдү.

О күн Лејла мүәллимә һәјәтдә чәркәјә дүзүлмүш әллери чичәк дәстәләри илә долу көзәл-көјчәк балалары фәрәһлә сүзмәјә башлајанда, үрәјиндәки кәдәрдән әсәр-әләмәт галмады. Чохусу ағ көјнәк кејмишди. Ушагларын арды-арасы кәсимирди. Бир-бири илә севинч ичиндә, күлә-күлә көрүшүрдүләр.

Лејла мүәллимә өз синфини ахтарды, бирдән дајаныб-тәрпәнә билмәди. Балача, гарајаныз бир гызын јанында Дадашы көрдү. Үрәји санчды. Тәнтәнәли күн мүнәсибәтилә директор чыхыш етмәјә башлады. Лејла мүәллимә, демәк олар ки, ону динләмирди. Гејри-ихтијари гыза бахды. Ширин, үрәјәтатан гыз иди. Банты сәлигәсиз бағланмышды. Бу нәдир?! Јенә нијә Дадаша бахды?! Дадаш нечә танынмаз олмушду. Аман! Нә күндә иди, башы ағармыш, кәзләри чухура дүшүшүдү. Әјинбашы сәлигәсиз, үтүсүз. Лејла мүәллимә дәрһал кәзләрини ондан чәкди.

Директор һәјәчанла данышырды. О, ушаглары јени дәрс или мүнәсибәтилә тәбрик едәндә алгыш гоңду.

Бу заман бир-ики валидејн мүәллимәјә јахынлашды. Лејла мүәллимә онларла сөһбәт едәркән һисс етди ки, Дадаш көзләрини ондан чәкмир. Валидејнләрлә сөһбәт етмәк мүәллимәнин вәзијјәтини јүнкүлләшдирди. Даһа Дадаш тәрәфә бахмады.

Тәнтәнә гуртарды. Лејла мүәллимә биринчи сырада дајанмыш гызла оғланын әлиндән тутду вә мәктәб гапысына доғру аддымлады. Азча архаја чеврилиб ардынча кәлән ушаглар бахды. Гарајаныз гыз атасына әл едирди. Дадаш да әлини галдырмышды. Көзү исә Лејла мүәллимәдә иди. Лејла ушаглары јербәјер етдикдән сонра онларла таныш олмаға башлады. Мараг ичиндә бахан садәләвһ көзләр! Бу көзләр тәкчә бахмырды, тәзә бир шеј көрмәк, өјрәнмәк истәјирди. Мүәллимә гарајаныз гыза јахынлашды, бантыны ачыб тәзәдән сәлигә илә бағлады вә сорушду:

- Бу лентләри сәнә ким алыб?
- Нәнәм.
- Лејла адыны сәнә ким гојуб?
- Атам.

Бир аздан һәр шеј јолуна дүшмүшдү. Мүәллимә ушагларга изаһат верирди ки, дәрс заманы јемәк олмаз. Бунун үчүн тәнәффүс вар. Она һејрәтлә, марагла гулаг асан ушагларга јаваш-јаваш тәзә бир дүнјанын гапыларыны ачырды.

Сонунчу дәрсин зәнки вуруланда ушаглары сыраја дүзән Лејла мүәллимә онлары һәјәтә гәдәр өтүрдү. Намынын анасы кәлмишди, тәкчә гарајаныз Лејла гапынын јанында һәјәчанла о јан-бу јана бојланырды. Мүәллимә нараһат олуб чөлә чыхды. Бирдән гыз севинчәк:

— Нәнәм! — дејә гышгырды.

Гочалмыш, әлдән дүшмүш Сара ханым сәкидә дајаныб үстүнә јүјүрән балача гызы кәзләди. Гыз онун әлиндән тутанда чеврилиб шән-шән мүәллимәјә бахды. Лакин ону јериндә көрмәди.

О, биринчи синфә јаваш-јаваш алышыр, ушаглары өјрәннр, севмәјә башлајырды. Бә'зән өзүндән асылы олмадан, балача Лејланын гајгысына даһа чох галырды. Бир ај сонра бу гарајаныз гызын тамам дәјишдијини, дәрсә сәлигәсиз, һазырлыгысы кәлдијини көрәндә һәјәчан кечирмәјә, нараһат олмага башлады.

Мүәллимә балача Лејлаја баханда гејри-ихтијари оларга вахтилә меһрини салдыгы Севданы хатырлајырды. Севда инди онунчуну битириб һансы мәктәбдәсә пионер баш дәстә рәһбәри ишләјирди. Бир дәфә Севда, мүәллимәнин јанына кәлди. Лејла мүәллимә көврәлди, кечмиш шакирдинин бөјүк гыз олдуғуну көрүб ушаг ки ми севинди, ону бағрына басыб өлдү.

Инди Севданы санки балача Лејла әвәз етмишди, ејни һиссләрлә јашајырды. Једди ил, сәккиз ил бундан әввәл олдуғу ки ми. О, балача Лејлада өзүнә бир доғмалыг ахтарыб тапырды. Ахы, гыз Дадашын баласы иди. Мүәллимә гызын мәктәбә кечикдијини көрәндә һәјәчаны даһа да артды.

— Сәнә нә олуб, Лејла? — дејә меһрибан-меһрибан сорушду, чаваб алмадығыны көрүб давам етди: — Кеч отур, бир дә кечикмә! Ахырынчы дәфә олсун!

Балача Лејланын кечикмәси ахырынчы дәфә олмады. Мүәллимә гызын анасыны чағыртдырды, онун әвәзиндә Сара ханым кәлди. Онунла үз-үзә кәлмәк Лејла үчүн ағыр олса да, балача гызын һәрәкәтләри һаггында јана-јана данышды. Сара ханым:

— Јахшы, фикир верәрик... — деди, кәдәрли һалда узаглашыб кетди. Лејла мүәллимә онун кәзләриндә гејрибә бир ифадә көрдү.

Бир һәфтә сонра балача Лејла үч күн далбадал дәрсә кәлмәди. Мә'лум олды ки, нәнәси вәфат едиб.

* * *

Биринчи рүб баша чатды. Валидеји јығынчағына балача Лејланын атасы Дадаш кәлмишди. О, биринчи күндә олдуғу ки ми, кәзләрини Лејла мүәллимәдән чәкирди. Мүәллимә гәсдән, билә-билә илк дәфә ону јола салмаг истәди. Гызынын нөгсанларыны дејиб гијмәт вәрәгәсини верди:

— Кедә биләрсән!

Јығынчагдан сонра мәктәбдән чыхыб евә јолланаркән Лејла мүәллимә киминсә архадан кәлдијини һисс едиб дәнәндә Дадашы көрдү.

— Бир дәгигә олар, мүәллимә?

— Бујурун.

— Нијә белә данышырсан, Лејла?! Ахы, мән о гәдәр дә пис адам дејиләм. Кәрәк һәр шеји баша дүшәсән. Көрүрсән, гызымын адыны да Лејла гојмушам.

— Нә демәк истәјирсиниз?

— Инан, Лејла, о сары арвады ити гован ки ми евдән говмушам. Ики илдир ки, бошамышам, чыхыб кедиб.

— Бунларын мәнә дәхли јохдур.

— Вар, Лејла, вар...

— Јохдур!

— Лејла, мәни бағышла, Лејла... Гајыт кәл евимизә, јалварырам. Јадындадыр, бир вахт бир гыз көтүрмәк истәјирдин. Елә бил јенә һәмнин вахтдыр...

Лејла мүәллимә бирдән-бирә елә әсәбиләшди ки, сәрт бир һәрәкәтлә:

— Истәмирәм, истәмирәм! — дејә гышгырды вә чеврилиб гәти аддымларла чыхыб кетди.

Дадаш даш ки ми јериндәчә галды...

О, һәмишә евә ахшам гаҗыдырды.

Лакин бир дәфә гаҗытмады. Анасы Телли көзләди, көзләди, јорулду, никаранчылыг ичиндә каф чәпәрдән, каф да гапыдан чөлә бојланды. Ахырда дөзә билмәјиб тапыбир гоншусу Рәхшәндәкилә кетди. Рәхшәндә, арвадын үзүнә бахан кими онун һәјәчанлы олдуғуну билиб сорушду:

— Нә олуб, ај арвад, рәнкин өзүндә дејил?!

— Бу кәдә сәһәрдән кедәндир, һәлә кәлмәјиб. Үрәјими јејә-јејә галмышам. Башга сәнәти олсајды, һеч дәрәд чәкмәздим. Бу зәһирмар машин...

О, сөзүнүн далыны демәјиб сусду, сонра кәдәрлә сорушду:

— Тејбә кәлмәјиб?!

Тејбә јан отагдан чыха-чыха: — Чохдан кәлмишәм, ај Телли хала, — деди, — индичә сәнә дејәчәкдим, һејдәр мәнә тапшырды ки, бир аз кеч кәләчәк јолдашлары илә кедиб...

— Шүкүр аллаһа, гызым, һејрхәбәр оласан, мәнни севиндирдин. Көрүм аллаһ сәни һәмишә севиндирсин...

* * *

Һејдәр евә кәләндә Телли јун чырпырды. Узун ејванын дүз ортасында чыраг јаныр, бағ-бағатлы һәјәтә зәиф ишыг шө'ләси јајылырды. О, јухары — ејвана чыхыб, үстү ләкәли, көј сәтин пенчәјини чыхартды, әл-үзүнү јумаг үчүн тәкрар һәјәтә дүшдү. Әлүзјуан балача тут ағачынын көвдәсинә вурулмуш, алтына мис ләјән гојулмушду. Телли мәтбәхә кетди, она хәрәк кәтириб стола гојду вә отуруб көзләмәјә башлады.

Кәнч исә голларыны, бојун-боғазыны тәртәмиз јуду. Сонра хәрәји габағына чәкәрәк анасына бахды:

— Дејәсән јенә Рәхшәндәнин гызындан данышмаға һазырлашырсан?!

— Нә јахшы, ај бала, оннан мәнә хәбәр көндәрмисән, јохса индијә кими үрәјим парглајарды.

— Мән һеч кимлә хәбәр көндәрмәмишәм!

— Нечә, бәс Тејбәјә демәмисән ки, кеч кәләчәјәм?

— Јох, демәмишәм.

Телли инди баша дүшдү ки, Тејбә ону сакит етмәк үчүн алдатмышдыр. «Нә гәрибә гыздыр» дејә о, үрәјиндә

фикирләшди. — «Валлаһ, тајы-бәрабәри јохдур, нә едәсән ки, бу чаны јанмыш гыза мәнәл гојмур. Адыны чәкән кими чин атына минир». О, оғлуна мүрачиәтлә деди:

— Ај бала, валлаһ, Рәхшәндәнин гызындан јахшы гыз тапмајачагсан. Кәл, бу дашы әтәјиндән төк, о гызы кәтир евә...

— Ана, сонунчу дәфә дејирәм, Рәхшәндәнин гызындан данышма... Сабан сүһбәдән јајлаға кедәчәјәм. Јерими сал, јатмаг истәјирәм. Евләнәчәјәм, өзү дә лап тезликлә. Рәхшәндәнин гызына јох... билдинми?!

— Нејнәк, оғлум, нејнәк... Кими истәјирсәнсә, ону да ал... Тәки евлән.

Телли габ-гачагы јығышдырды, јүкдән јорған-дөшәк көтүрдү, ејвана апарды вә көһнә килимин үстүнә салды. Сонра чәкилиб бир көнарда дурду. Оғлу кәлиб јеринә кирмәјә һазырлашды.

Һејдәр узун мүддәт јата билмәди. О, беш илдән чох иди ки, рајонда сүрүчү ишләјирди. Газанчы да пнс дејилди. һамы ондан разы иди. һәлә индијә кими гәзәја јол вермәмишди. Анасы бир нечә ај иди ки, ону мәнәкәм данлајыр. евләнмәсини тәләб едирди. өзү дә истәјирди ки, Рәхшәндәнин гызы Тејбәни алсын.

Тејбә гәшәнк олмаса да, јарашыглы, ширин бир гыз иди. Топуғуна гәдәр салланан узун сачлары варды, лакин о, һәмишә сачларыны јығыб санчагла архасында бағлајырды. Чох садә вә сәлигәли кејинирди. һејдәр ону ушаглыгдан таныјырды, евләри чох јахын олдуғундан бир јердә ојнар, дејиб-күләр, гачышар, зарафатлашардылар.. Елә ки бөјүдүләр, Тејбә охумаға кетди, онларын арасында сојуглуг јаранды. Ушаглыгда шән, дејиб-күлән Тејбә чох дәјишилмишди, хусусилә һејдәрә гаршы лагејд, сојуг олмушду. Зарафат дејил, о, али мәктәб битириб кәлмишди. һејдәр исә сүрүчү иди. Тејбә һејдәри көрәндә һәмишә гашгабағыны төкәр, онула кәлмә белә кәсмәзди. Анчаг о, Телли арвады чох истәјир, јанына тез-тез кәлир, ев ишләриндә көмәклик көстәрирди. Кәнч ону бир нечә дәфә сөһбәтә тутмаг истәмишдисә дә, баш тутмамышды. Тејбә гызарыр, гачыб кедирди. һејдәр гыза лагејд дејилди. Лакин онун бв тәкәббүрлүјү хошуна кәлмирди. Бир дәфә зорла гызы тутуб данышмаг истәди, Тејбә исә башыны ашағы дн-

киб лал кими сусду. Дашдан сәс чыхды, амма гыздан жох. Һејдәр һирсләниб өзүндән чыхды вә ондан бирдә-фәлик үз дөндәрди. «Даһа мәни бөјәнмир. Ејби жох, ондан јахшы гыз тапмасам, атамын оғлу дејиләм. Буна бах, елә бил дүнја көзәлидир».

Телли арвад ејвандакы ишығы сөндүрдү. Һејәт тамам зүлмәтә бүрүндү. Һејдәр бир мүддәт дә дүшүндү вә бу дүшүнчәләр ичиндә дә јухуја кетди.

О, сүһб теэдән машыңла јола чыхды. Јол раһат вә көзәл олдуғундан бир әлини пәнчәрәдән чыхарыб, о бири әли илә сүканы идәрә едирди. Гаршыдан машыңлар аз кәлдији үчүн чоһ сүр'әтлә сүрүрдү. Кечәки дүшүнчәләр јенә башында доланырды. «Қаш јахшы бир гыз раст кәләјдим, анамы севиндирәјдим, бир дә бу Рәхшәндәнин гызындан евдә сөһбәт дүшмәјәјди. Еһ, Тејбә һеч пис гыз дејил. Күнү сабаһ евләнәрәм. Јох о мәни севмәз. Тејбә мүәллимә, савадлы бир гыз, мәнсә сүрүчү. Көрәк башыма нә кәлир. Анам демишкән, бәлкә гисмәтим узағдадыр».

Јолун сағ вә сол тәрәфиндә чөл узанырды. Отлар јамјашыл иди. Пајыз кирмишдисә дә, һәлә бу тәрәфләрдә өзүнү көстәрә билмәмишди. Сәһәрин тәмиз, сағ һава-сындан дојмағ олмурду.

Гаршыда кичик көрпү, ондан бир аз аралыда кәнд көрүнүрдү. Һејдәр сүр'әти азалтды, көрпүдән кечиб, бөјүк сөјүд ағачынын алтында машыны сахлады. Тәкәрләри јохлады, архаја бахды. Достларынын машыңлары көрүнүрдү. О, мнииб, сүр'әти јенә артырды. Дағ јоллары башлајанда сүканы тез-тез каһ саға, каһ сола һәрләјирди. Јохушда машың ағыр-ағыр һәрәкәт едирди. Кичик дағ кәндиңдән кечәндә бир гызың јолла кетдијини көрән Һејдәр машыны онун јанында сахлајыб гапыны ачды:

— Кәлин отуруң, — деди.

Гыз јени дәбдә кејинмишди, әлиңдә јарашығлы реди-күл вә китаб варды, палтары дар олдуғундан бәдәни-нин гурулушу апајдын көрүнүрдү. «Дејәсән Тејбә кими мүәллимәдир, — дејә Һејдәр дүшүндү. — Әчәб гыздыр, әсл көзәлдир.» Гыз әввәл тәрәддүд едиб јериндән тәр-пәнмәди, сонра јахыңлашыб:

— Мән јухарыда кедәчәјәм, әтраф көзәлдир, тамаша едәчәјәм, — деди.

— Ора адамы атыб-тутур, һазыр кабинка бошдур. Кәлин, отуруң.

— Јох, сағ олун, мәни тәмиз һавадан мәһрум етмә-јин.

Гыз чәлд һәрәкәтлә машының үстүнә галхды. Ајағ үстә дајанды. Һејдәр бәрк дилхор олду. Кичик шәбәкә-дән архаја бахды. Гызың гәшәнк ајағларыны көрә бил-ди. Башыны тәәссүфлә булајыб машыны сүрдү. Достла-рынын машыңлары бир-бир ону өтүр, һамысы да әл елә-јиб кечирди.

Гыз башга бир кәндә, мәктәбин габағында дүшдү. Сүрүчүјә пул узатды, анчағ онун ачығлы бахдығыны, машыны һирслә сүрүб кетдијини көрәндә тәәччүбләнди.

Дағ рајонуна чатанда Һејдәр бәрк ачдығыны дујуб машыны јемәкханаја тәрәф сүрдү. Достлары ону шәк-ликлә гаршыладылар.

— Әнтигә сәрнишинин варды, бәс нијә јанындә отуртмамышдын?

— Тәбиәтә бахмағ истәјирди.

— Оһо, көрүнүр зөвгү вар, јәгин таныш олдуң?

— Бәс нечә, о саат! Мүәллимәдир. өзү шәһәрдә јаша-јыр. Бура ишләмәјә кәлмишди.

Бу јерләрә јахшы бәләд олан башга бир сүрүчү Һеј-дәрин јаланыны чыхартды:

— Гыз шәһәрли дејил, Зүлфүгар мүәллимин гызы-дыр. Мәктәби кечән ил битириб.

Достлары гәһгәһә чәкиб Һејдәрин үстүнә дүшдүләр. О, өзүнү сындырмады. Гызла таныш олуб, сөһбәт етди-јини тәкрар етсә дә, даһа һеч кәс она инанмады.

* * *

Рајондан чыханда ән ахырда Һејдәрин машыны ке-дирди. О, бир тәрәфи учурума ачылан јола диггәтлә ба-хырды, бә'зән көзү учурума саташанда чанындан бир үшүтмә кечирди. О бири тәрәф сылдырымлы гајалар иди. Нәһәнк һасар кими узанырды. Дөңкәләр чоһ горху-лу иди. Учурумун лап ашағысындан чај ахырды. Јол ениш иди вә дүз чаја доғру енирди. Һејдәр һеч заман белә јерләрдә ишләмәмишди. Һәјәчанла ирәли бахыр, ма-шыны чоһ астадан сүрүр, дөңкәләрдә фит верир, бир ајағы һәмишә әјләчин үстүндә олурду. Чајын көрлүсүн-дән кечәндән сонра јол даһа да пиләшди. Кәлә-көтүр-

лү, көлмөчөли, дашлы, чынгыллы олду. Гаршыдакы нәһәнк дағын јухарысына чох дар бир јол узанырды. Һейдәр јухарыја галхмаг истәјирди ки, дајанды, машины керри верди, чүнки јухарыдан бир машин кәлирди. О, хейли көзләмәли иди. Башга элач јох иди. Һәмин машин аста-аста кәлиб онларын јанындан өтдү. Бу заман јенә јухарыда бир башга машин көрүндү. Һейдәр бәрк һирсләнди. «Бәли, инди, ики сааат көзлә» — дејә үрәјиндә сөјләнди.

Нәһәјәт, нөвбә она чатанда, тез машины ирәлијә сүрдү.

Дағын јухары этәкләри оба кими сәсли-күјлү иди вә бурадан силсилә дағлар, онларын гарлы зирвәләри, јашыл дөшләри, этәкләри көрүнүрдү. Јајлагда јашајанлар үчүн дүканлар ачылмышды. Көчөкөч олдуғундан адам вә машин әлиндән тәрпәнмәк мүмкүн дејилди. Јүкләнмиш атлар, гатырлар, һәтта дөвәләр дә нәзәрә чарпырды.

Һейдәр үч километр узагда олан бинәјә кетмәли иди, јолу әјрәниб машины дүз ора сүрдү. Кичик дағ этәјинә чатанда машин јолу итди, ону дар бир чығыр әвез етди. Һеч билмәди ки, һарадан кетсин?! О, машины дағәтәји боју, јашыл отларын үстү илә сүрдү вә бинәјә јахынлашды. Бурада һәр шеји саһмана салыб, һазыр дајанмышдылар. Һейдәр јерә дүшүб, һәјәчанла дајанмыш балача ушағлара бахды. Онларын јанағлары елә гызармышды ки, санки бојамышдылар. Лап балача бир оғлан бөјүк бағламанын архасындан бахыб бич-бич күлүрдү. Оун јанағларыны күнәшин оду јандырыб гызартмышды. Башына чох ири бир папаг гојмушду.

Машына нәләр јүкләнмирди: халчалар, јорған-дөшәк бүкүлмүш бағламалар, алачығын узун, әјри чубуглары, сәһәнк, күзә, нефт габлары, кечәләр, мүтәккәләр... Һейдәр көмәјә кәлди. Узун кәндирләрлә шәјләри бәрк-бәрк бағлајыб јухарыда отурмаг үчүн хүсуси јер ајырды. Ушағлар машины минмәјә тәләсирдиләр. Јашлы бир арвадын сәси аләми көтүрмүшдү:

— Чаны јанмышлара бах а... Көр һеч көмәк едирләр?! Ај гыз, нә олуб, нә хәбәрдир?! Бајагдан кәнарда дајаныб бахырсан, инди нә тез јухары дырмашырсан? Дүш ашағы. А гардаш, бу сәһәнки бәс һара гојум? Паһо, тифилләрә һеч бахан јохдур.

Һейдәр сәһәнки ондан алыб, иплә машинын кәнары-

на бағлады. Ушағлары галдырыб јухарыја гојду. Чәки-нә-чәкинә дајанмыш кәлинләр кәлирдиләр. Сүрүчү кабинәјә тәрәф кедәндә, ичәридә көзәл бир гызын отурдугуну көрүб, севинчәк олду. Гапыны ачыб, көһнә, әјилмиш ведрә көтүрүб, оғрун-оғрун јенә гызы сүздү. Оун гучагында ағ рәнкли, ики балача күчүк варды. Һейдәр машинын гапағыны галдырды, мотору јохлады, булаға кедиб, су кәтирди, машины төкдү. Бирдән јенә гызы көрдү. Гыз күчүкләрлә ојајыб шән-шән күлүрдү. Сүрүчү гапағы ендириб учларыны бәркитди. «Дејәсән бәхтим кәтириб. Јолларда дарыхмарам. Көр, нечә дә көзәлди. Көрәсән кимин гызыдыр? Бах, белә гызла дүңянын о башына кедәрәм, һеч јорулдум демәрәм».

Бирдән бајагкы јашлы арвадын сәси онун гулағларында партлады:

— А бала, кими көзләјирсән? Нә гурумусан белә? Бу зәһирмарыны ходда көрәк. Бәлкә кедиб ахшама харабамыза чатаг...

Һейдәр бу зәһмли, дилли-дилавәр арвада бахды. Оун галын гашлары варды, бунлар гырышмыш үзүнә гәзәбли ифадә верирди. Көзләри дә ири иди. Көдәк боју, көк, әтли бәдәни варды. Әјинә кејдији туман парашүт кими шишмишди. Һейдәр буна тәәччүблә, һейрәтлә бахырды. Бирдән арвад үзүнү гызла тутуб ачыглы-ачыглы деди:

— Нә јајылыб ханым кими отурмусан?! Кери чәкил-сәнә. Мәнә јер елә көрүм.

Һейдәр онун да кабинәдә, өзү дә ортада отурмаг истәдијини биләндә бәрк дилхор олду, «залым гызы, гаратикан колу кими өзүнү кәртәја салмасајды олмазды» — дејә дүшүндү. О, ганы гаралмыш һалда тәкәрләри јохламаг мәгсәдилә онлара бәрк тәпик вурурду. Гајыдыб јериндә отурмаг истәди. Лакин өзүнә чох аз јер галдығындан деди:

— Јахшы, мән машины нечә сүрәчәјәм?!

— Нә демәк истәјирсән, а бала, мән дағда галым? — дејә арвад гашларыны ојада-ојада сөјләнмәјә башлады. — Һы, чәкилдим, нечә, јахшыдыр? Бәлкә туманларымы әјнимдән чыхарым?!

— Әјниндә нечәси вар ки?

— Нә билим, сәјмамышам. Нә гәдәр варымса, һамысыны кејмишәм.

— Дежирәм ахы, није белә шишмисән! Бәс бу истија нечә дөзүрсән?

— Мәни даһа һеч нә гыздырмаз, — дејә арвад ачыгылы-ачыгылы машындан дүшдү. Гармон гаты кими көрүнән кен туманларынын багыны бир-бир ачыб јерә атмаға башлады. Һејдәр дөзмәди:

— Бу ки гуртармыр... нә чохдур...

Һамы күлүшдү. О, туманларыны јердән галдырыб сәлигә илә гатлады вә јенидән машына отурду.

Һејдәр дә галхды, сүканы тутуб јерини раһатлады, пәнчәрәнин јанындакы күзкүнү елә әјди ки, гызы орада көрә билсин. Бу, арвадын көзүндән јајынмады, Һејдәрә тәрс-тәрс бахды, күзкүнү әввәлки кими дүзәлтди, — бу күчүкләри о јана елә, — дејә гызын үстүнә чымхырды.

Хејли мүддәт сүкүт олду. Машын һәрәкәтә кәлди. Һејдәр дүканын јанына кими әзијјәт чәкмәдән сүрдү. Бурадан кечмәк о гәдәр дә асан дејилди. Көр гаршыда нечә машын дурмушду.

* * *

Бурада чох көзләмәли олдулар. Арвад јериндә отура билмәјиб ашагы дүшдү. Ирәлијә кетди. Бир аздан онун ғышгырыгы аләми көтүрдү:

— Адынызы да киши гојмусунуз? Бир машына јол вермәк нә чәтин шејдир мәкәр? Нә демәк истәјирсиниз, кечәни елә бу јолларда галаг?! Тез олун, һәрәкәтә кәлин.

Онун сөзләри сүрүчүләри күлдүрдү, амма тә'сирсиз дә галмады. Һејдәр гапыны ачыг гојуб дајанмышды вә елә һеј гыза бахырды. Гыз исә гәтијјән она фикир вермирди. Ағ ипәк јајлыгы башындан сүрүшүб чинләринә дүшимүшдү.

Гаршыдакы машынар һәрәкәтә кәлди. Арвад гүррәләнә-гүррәләнә јахынлашды. Јенә додагалты дејинирди, көрүнүр һәлә һирси сојумамышды. Һејдәр она јол вериб, машына галхмасына көмәк еләди.

Сәсдән гулаг тутулурду. Машын аста-аста ирәлиләјирди. Дағдан ашағыја енән јола лап аз галырды. Бирдән машынын габағындан мөләјә-мөләјә бир гузу гачды, Һејдәр тормозу басды. Машын бәрк силкәләнди. Гыз «ој» — дејә чығырды, арвад исә наразы тәрздә додагалтарыны бүүзүб деди: «Шоғәрибә бах а...» Һејдәр енишлә машыны аста-аста сүрүр, бүтүн диггәтини јола верирди.

— Ај ана, адын нәдир?! —

— Рәхшәндәдир...

— Нә?! — Һејдәр һәм һејрәтлә, һәм дә наразылыгла она бахды. Арвад бундан пәрт олмады, гејзләнди вә амиранә бир шәкилдә сорушду:

— Нечә, балам, јохса адым хошуна кәлмәди?! —

— Нечә... елә-белә.. Рәхшәндә адлы бир арвад вар, ондан зәһләм кедир... Она көрә дә...

— Бүтүн Рәхшәндәләри көрмәк истәмирсән, һә, бала?

— Јох, ана, белә дејил...

Гаршыдакы дөнкәдән бир машын бурулуб сүр'әтлә онларын үстүнә кәлди. Һејдәр гејри-ади бир чәлдликлә машыны сахлаја билди, аз галды ки, гәза баш версин. Рәхшәндә арвадын «вај» демәсилә бөјрүндә отурмуш бу гарајаныз, гүввәтли, әзәләли кәнчә ифтихарла бахмасы бир олду. Һејдәр бәрк гәзәбләнди, јумруғуну дүјүнләди, дүшүб о бири сүрүчүјә доғру шығыды. Күј, мәрәкә галхды. Лакин даваја имкан вермәдиләр. Кет-кедә Һејдәрнин һирси сојуду. О, гызын арабир марагла бахдыгыны көрүб даһа да јумшалды.

Һејдәр машыны јенә јаваш-јаваш сүрүрдү. Бирдән ону дөнкәдә сахлајыб, әтрафа бахмаға башлады. Гәсәбә лап ашағыда, дәрәнин дибиндә галмышды, ағ евләр көбәләк кими көрүнүрдү. Гаршыдакы дағлар чох һүндүр иди вә әтәкләри јамјашыл отларла өртүлмүшдү. Бу јерләрин көзәллији о гәдәр фүсункар, парлаг вә чәлбәдичи иди ки, сүрүчү һејранлыгла бахмағында давам едирди. «Бајаг кәләндә бунлары није көрмәмишәм», — дејә дүшүндү. Дағлар чийин-чийинә сөјкәнмишди, бә'зи јерләри сылдырымлы вә гајалы иди. Рәхшәндә арвад гашгабағыны төкдү, «нә олуб», — дејә мызылданмаға башлады. Гыз да тәбиәтә мөфтун нәзәрләрә бахырды. Буну көрән кәнч:

— Ај ана, бах көр нечә көзәлдир! — деди.

— Еһ, зәһирмара галсын... Сүр кедәк, бала...

Һејдәр гыза бахыб күлүмсүндү вә машыны сүрдү. Ениш горхулу иди. Јенә чала-чухурларда адам силкәләнирди. О, башыны јан пәнчәрәдән чыхарыб ирәли бахырды. Гаршыдан машынар кәлирди; бир, ики, үч, еһ, көр нә гәдәр. Кәнч әләчи басды. Тәкәрләр јолун лап кәнарында титрәјиб сүрүшдү, сонра јерә јапышыб галды. Бу карван да өтүб кечдикдән сонра Һејдәр машыны

ишә салыб чәтин, горхулу ениши баша вурду. Ашағыда көһнә тахта көрпүжә јахынлашды. Кичик кәндин гуртарацағында гоча бир кишинин јазыг-жазыг әлини галдырдығыны көрүб сүрәти азалдан сүрүчү:

— Ај әми, нә истәјирсән? — дејә хәбәр алды.

— Гурбан олум сәнә, оғул. Ики тифилим вар, бәрк хәстәдир. Нечә машин сахлатдырмаг истәмишәм, да-жанмајыблар, бир-икиси дә көтүрмәјиб. Јалварырам, оғул, онлары бу рајон болнисасына чатдырасан. Валлаһ, диним-иманым һаггы, бәрк хәстә олмасаждылар, неч јалвармаздым.

— Кет кәтир, әми.

Һејдәр гәтијјәтлә дилләнди, чәлд гапыны ачыб, јухары чыхды, јер дүзәлтди. Бу заман гоча ағ, узун көјнәкдә һалсыз, тагәтсиз ики ушағы кәтирди. Онларын башлары чиркли, ағ дәсмалла бағланмышды. Буну көрән һејдәр гәлбиндә һәм кәдәр, һәм дә гәзәб дүјдү. Гәзәбини зорла боғуб бајагкы фикрини дәјишди вә гыза мүрачиәтлә, мһрибанча деди:

— Сиз рајона кими јухарыда кедә биләрсинизми? Ушағлар јазыгдылар. Онсуз да неч һаллары јохдур.

Гыз чәлд буна әмәл етди, ләкин Рәхшәндә арвадын гашгабағы јер сүпүрүрдү. Ганы елә гаралмышды ки, партламаг үчүн бир сөзә бәнд иди. Гара булудлара бәнзәјән галын гашлары кәрилмишди. Һејдәр ушағлары гочадан алыб арвада сары тутду:

— Рәхшәндә ана, елә сән јахшысан. Ушағлары сән раһат тута биләрсән. Көтүр.

— Бирчә бу галмышды. Мән нәјәм? Даһа лап ағыны чыхартдын. Елә бил даһа машин-зад јохдур. Кәрәк елә бура дүртәсән. Мән дә јухары чыхырам. Лап кенбол отурсунлар.

Һејдәр онун хасијјәтинә бәләд олдуғу үчүн ләрт олмады, дүшмәсини көзләди. Ләкин арвад јериндән тәрпәнмирди. Һејрәтә сәбәб олса да, бајагкы сөзләринин әксинә һәрәкәт едиб әлләрини ирәли узатды: — «Вер көрүм, онлары, — деди. Ушағлары гучағында раһатла-дыгдан сонра бөјрүндә отуран кишијә чәпәки бахды. Машын јола дүшдү. Ушағлар зарыјырдылар. Рәхшәндә арвад онлары көксүнә сыхыб: — «чан, чан, — дејә охша-јанда киши тәәччүб ичиндә көзүнү арвада дикди.

— Тифилләрин аналары һаны?!

— Јохдур... кечән ил рәһмәтә кедиб.

Бу сөздән Һејдәрин дә үрәјиндә бир тел гырылды, елә кәдәрләнди ки, үзүнү јана тутду.

— Кәнддә һәким-зад јохдур?!

— Вар, агрын алым, вар. Бир һәфтәдир дава-дәрман верир, хејри јохдур ки, јохдур. Ахырда деди ки, апар рајона. Мән дә апарырам.

Јол јенә раһат дејилди, уча гајаларын бөјрүндән ке-дир, о тәрәфиндә силсилә дағлар узанырды. Арада, дағ-ларын әтәкләрини јалаја-јалаја чәј ахырды. Көј гырмызы рәнкә бојанмышды, дағлар вә гајалар арасындан кедән бу јола көлкәләр дүшүрдү. Рајона чатанда көј-ләрин гызартысы солурду. Һејдәр машини дүз хәстә-ханаја сүрдү, дүшүб өзү ушағлары көтүрүб, ичәри апарды.

О, кери гајыданда гыз өз јерини тутмушду, күләјин тә'сириндән јанағлары алланмышды вә бу, ону даһа да көзәлләшидирди. Һејдәр көзүнү ондан чәкмәк истәмир-ди, бирдән Рәхшәндә арвадын гәзәблә бахдығыны көрүб өзүнү јығышдырды, кечиб сакитчә јериндә отурду. Ма-шын рајондан чыхды. Инди јол раһат вә көзәл иди. Көјләрин гызартысы тамам чәкилмәк үзрә иди вә һава-да ахшамын илк тутгунлуғу нәзәрә чарпырды. Бајаг гәлбинә чәкмүш кәдәри јаваш-јаваш унудан Һејдәр буз кими сәрин мһи чијәрләринә чәкир, өзүндә гејри-ади бир јүнкүллүк дүјүрдү. Машын елә сүрәтлә кедирди ки, санки асфалт јолун үстү илә учурду. Бу сүрәт Рәх-шәндә арвады горхузду: «А бала, јаваш, — деди, — әлиндән хата чыхар. Чәтин јоллары сағ-саламат кәлми-шик. Мағыл бураларда неч нә олмасын.»

Һава тамам гаралды. Һејдәр ишығлары јандырды. О, узагда ики одлу көзүн парылдадығыны көрән кими сүрәти јавашыдыр, тез-тез ишығлары јандырыб сөндү-рүрдү. Һејдәр гыз һаггында бир шеј өјрәнмәк истәјир, амма Рәхшәндә арвадын горхусундан динмирди. Машын мәнзилә јахынлашдыгча бу истәк онда күчләнди, гыза ишарә илә арвада деди:

— Дејәсән гызындыр?

— Гызымдыр. Нечә бәјәм, мәнә охшамыр?!

— Охшајыр... Охшајыр...

— Нијә хәбәр алырдын ки?!

— неч елә-белә...

Һејдәр ондан чох чәкиндији, әдәб-әркан гајдалары.

на риажэт етдији үчүн даһа һеч нә сорушмады. Рајона кечә чатдылар. Сүрүчү рајонун ики километрлијиндә јерләшән кичик кәнддә јүкү бошалтды вә һамы илә көрүшдү. Арвад: — Ај сағ ол, оғул кечән хејрә галсын, — деди. Күчүкләри синәсинә сыхмыш гыз она көзүчү бахыб астача күлүмсүндү. Бу ичә вә сојуг тәбәссүм кәнчи јериндән ојнатды. Машыны рајонун зәиф ишыгы, сакит күчәләри илә сүр'әтлә сүрүб кетди. Евләринин јанында дајаныб гапыны ачды. Анасы һәлә јатмамышды, ејванда отуруб мүркүләјирди. Сәс ешиндиб галхды, сүраһыја сөјкәнди:

— А бала, хош көрдүк, нијә кеч кәлдин? Машыны бурла гојчагаһсан?

— Һә, гој галсын, сәһәр апарарам.

О, сүраһыја сөјкәниб зәиф ишығын алтында мүркүләјән сакит баға тамаша едир; көзәл кечә һавасындан зөвг алыр, улдузларла долу көјә тамаша едирди. Һеч јатмағ истәмирди. Һарданса, машындакы гызын тәбәссүмү көзләри өнүнә кәлди. Телли арвад јери салыб деди:

— Дејсәни јухун кәлмир?

— Һә, ана, һеч јатмағ истәмирәм. Сабаһ сәни елчи көндәрәчәјәм.

— Кимкилә, бала?!

— Рәхшәндәкилә.

— Нечә?! — дејә Телли арвад һәм һејрәтиндән, һәм дө севинчиндән аз гала үчачағды. Бу сөзү ешиндән кими сгдуну гүчаглады: — Һә јахшы, бала, ахыр ки, һәркәтә кәлдин! Тејбә ағыллы гыздыр, — дејә пычыллада.

— Ана, мән о Рәхшәндәни демирәм.

Телли арвадын әл-голу јанына дүшдү, севинчи бир аһда јох чыхды, көнүлүз сорушду:

— Бәс һансыны, бала?!

— Сабаһ өјрәниб дејәрәм; јерини, јурдуну, аһләсини һәр шеји.

— Һә дејирәм, бала, тәки хошбөхт оласан.

Телли арвад јери ејванда салыб сәссизчә өз отағына чәкилди.

* * *

Һејдәр сәһәр машына миниб ишә кетди. Мүхтәлиф таһшырығлар алыб, јени, јахын сәфәрә јола дүшдү. Бүтүн күнү нараһат олду, фикирли, далғын көрүндү. Ахшамын дүшмәсини интизарла көзләјирди, санки фәв-

гәл'адә бир иш далынча кедәчәк иди. О, гыз һаггыһла бә'зи шејләр өјрәнмәк истәди. Бу мәсәдлә, ишини гуртаран кими, кәндә, танышы Әһмәдин јанына кетди. Гапыны дөјдү. Чөлә һәмин гыз чыханда һејдәр һејрәтиндән дөнуб галса да, дили топуг чала-чала:

— Әһмәд евләдирми? — дејә сорушду.

— Гардаш, Әһмәд һәлә кәлмәјиб. Јоллардадыр. Сүрүнү дағдан кәтирир.

— Сиз онун бачысысыныз?!

О, гылгырмызы гызарды, рәнк вериб рәнк алды. астадан: — јох, — деди вә бүтүн бу һәркәти илә арвады олдуғуну демәк истәди. Һејдәр буну баша дүшүб, нечә худаһафизләшдијини билмәди, дүз рајона гајыдыб гәл-јаналтыја кирди. Ганы гара һалда күнчдә отуруб арағ истәди. Ичди, ичди...

Јенә оғлунун ахшам евә гајытмадығыны көрән ана һәјәчанланды, тез гоншусукилә кетди. Тејбә јенә ону ширин диллә овундуруб сакит еләди. Телли Рәхшәндә илә сөһбәтә гызышды вә бирдән Тејбәјә сары дөнүб деди:

— Гызым, гадан алым, евә кет, чајы дәмә гојмушам, ону көтүр, гајнајыр. Һејдәр гајнар чај ичмир... Тез ол.

Тејбә чәлд тәрпәниб Телликилә кәлди, пиләтәнин үстүндән балача чајники кәнара гојду, гајытмағ истәјирди ки, Һејдәр јыргалана-јыргалана ичәри кирди вә ону көрән кими чанланды:

— Јахшы јердә әлимә дүшмүсән. Бах, мәннмлә сөһбәт етмәсән, бу отагдан сәни бурахмајачағам. Отур. Сәнә дејирәм, отур. Ешитмирсән? Отур, отур да... Јахшы, ајағ үстә дур... Јохса мәнән горхурсан? Һа, һа, сәни, ај Тејбә, де көрүм мәннм арвадим оларсан?! Һә, оларсан?! Чаваб вермәсән сәни бурахмајачағам... Валлаһ, бурахмајачағам. Һә, де көрүм арвадым оларсан? Арвадым јох... бир аз кобуддур... гој мәдәни дејим... севкилим оларсан? Нијә сусурсан, де, чаваб вер...

Тејбә динмирди, јаваш-јаваш отагдан чыхмағ истәјирди ки, Һејдәр голларындан тутуб сахлады. Лакин гыз она елә гәзәблә бахды ки, ону бурахмаға мәчбур олду. Һејдәр көзүнә ишыг дүшәркән јухудан ојанан адам кими гызын бу одлу бахышларынын алтында ајылан кими олду. Тејбә чыхыб кетди.

Анасы гајыдыб кәләндә мөһрибанлыгла ондан сорушду:

— Өжрөндими, бала?!
Үөйдөр деди:

— Ана... Мән о Рәхшәндәнин гызыны дејирәм ки,
онун евини ганыјырсаң...

ГОЧА ВӘ ИКИ УШАГ

Нардаранда, дәннздән хејли узагда, кирајә бағ тут-
мушдум. Бағдакы бол мәнсуллу мејвә ағачлары, бир-
мәртәбәли, икиотаглы ағ биңа бизим ихтијарымызда
иди. Евләрин архасындан, узагда, үфүглә бирләшән ма-
ви дәннз көрүнүрдү. Сакит һаваларда сәрин меһ әсир,
күләк галханда исә аләм бир-биринә гарышыр, үфүгдә-
ки дәннз бозарыр, синәси ағ-ағ нөгтәләрлә долу олурду.

Сәһәр тездән дәннзә кетмәји чох сеvirдим. Бағларын
арасы илә узанан гумлу јолла јијада кетмәк адама ләз-
зәт верир. Бу јолда һәмишә гоча вә онун ардынча кәлән
ики ушаға раст кәлирдим. Гоча чох арыгды, бели аза
чыг әјилмишди. Әсасына дирәнә-дирәнә јеријирди.

Ушагларын биринин он, дикәринин 7—8 јашы олар-
ды. Бојча да фәргләнирдиләр. Әлләриндә кичик бағлама
тутурдулар. Дәннзә чатан кими дајаныб узаглара тама-
ша еdirдиләр. Гоча бағламаны ачыр, көј рәнкли көһнә
бир адјал чыхарыб гумун үстүнә салыр, өзү бир күнчдә
әјләширди. Ушаглар сојунуб дәннзә кирирдиләр. Онлар
суда оланда гоча ајаға дурур, ләпәләрин чырпылдығы,
чохла балыгулаагларынын олдуғу саһилдә дајаныб он-
лара бахырды. Чинмиб чыхан кими мәһрәба әлиндә һә-
зыр олурду. Гоча онлары гурулајыр, палтарларыны кеј-
дирирди. Сонра өзү чинмирди. Јахынлыгда суја бир-ици
дәфә баш вурур, тез дә кери гајыдырды. Саһилә чыхыб
дәшәкағына бүрүнүрдү. Бу заман гочанын нечә арыг
олдуғу ајдын көрүнүрдү. Санки гулгуру бир ағачы ағ
парча илә өртмүшдүләр. Аста-аста кејиндикдән, пал-
палтары, адјалы вә башга шејләри бир јерә јығыб бағ-
ладыгдан сонра саһилдән араланырдылар. Бағларарасы
јолла ирәлиләјирдиләр. Јенә габагда гоча, архада исә
ици ушаг кедирди.

Онлары бир дә ахшам көрүрдүм. Һәмишәки јердә,
саһилдәки дәјирми, јасты гајанын јанында олурдулар.
Бу гаја парчасы елә јасты вә дәјирми иди ки, фәтирә
ошшајырды. Үзәринә сулар сычрајыр, азачыг күләкдә
исә синәси ләпәләрин алтында галырды. Ушаглар бу га-
јанын үстүндә дајанмағы чох сеvirдиләр. Ләпәләр да-
ша дәјир, сычрајыр, онларын ајагларыны јујурду. Һава
гараланда гоча кәтирдији аға бүрүнүр, узагдан баханда
саһилә јан алап кичик јелкәнә бәнзәјирди.

Ушаглар анчаг гоча илә кәлирдиләр. Көрәсән онла-
рын ата-аналары вардымы? Мәни гәрибә бир мараг һис-
си бүрүмүшдү. Һәмишә о гоча вә ики ушаға мејл дујур-
дум.

Гочанын бағы бизимкиндән хејли аралы иди. Һәр тә-
рәф ачыглыг олдуғундан о јан ајдын көрүнүрдү. Гоча
чох тездән ојаныр, мејнәләрин арасында кәзинириди. Елә
бил кечәни јатмырды. Јухудан нә гәдәр тез дурурдумса,
о тәрәфә баханда гочаны бағда ишләјән көрүрдүм. Һәт-
та бир дәфә һава тәзәчә ишыглананда јухудан ајылдым.
Галхыб талварын мәһәччәриндән тутуб о јана бахдым.
Чеп кими гара бир көлкә ашағы әјилиб-галхырды. Јери-
ми кирдим. Мәни тәзәдән јуху анарды. Бир дә ајыланда
күнәшин пар-пар јандығыны көрүб гочанын бағына тә-
рәф бахдым. Гоча јенә ишләјирди. О, санки бир ан белә
дајанмырды. Күнәш чыхандан сонра ушаглар да һәјәтә
дүшүр, баға, гочанын јанына гачырдылар. Гочаја көмәк
етмәјә чалышыр, онун јанындан әл чәкмирдиләр. Гәсәбә
базарына кедәндә дә гочаны ики ушагла көрүрдүм.
Бирликдә базарлыг еdirдиләр. Бир дәфә онлара раст
кәлдим. Балача оғлан:

— Баба, баба, гарпыз истәјирәм, — дејә ағламсын-
ды, гоча она бикәнә галмады, башыны сығаллајыб, —
бу дәигә аларам, — деди, јахшы бир гарпыз сечиб кө-
түрдү. Бөјүк оғлан ону гучағына алды, кичији дән бөј-
рүнчә кедир, фәрәһләнир, күлүрдү. Гоча тор зәнбилли
күчлә апарырды.

Бир дәфә сәһәр тездән саһилдән гајыданда онлара
јахынлашдым, ушаглары көстәрнб гочадан сорушдум:

— Дејәсән нәвәләриндир?

— Бәли.

О, бу сөзү чох гәтијјәтлә, инамла деди.

— Бәс ата-аналары һаны, һеч көрүрәм?!
68

Гоча бу дэфэ башыны галдырыб, диггэтлэ үзүмэ бахды. Парлаглыгыны итирмиш кэдэрли көзләриндә гәрнбә, анлашылмаз бир ифадә көрдүм. Бунун ушаглары бәсләдији мәнәббәт һиссиндәни, мәнә шүбһә илә јанашдығынданмы догдугуну ајыр дедә билмәдим. Дејесән, суалымдан наразы олмушду. Буну билдирмәдән:

— Ата-аналары шәһәрдә дејил, узаға кедибләр, — деди.

Сәһәр гочаны вә ушаглары саһилдә көрмәдим. Јасты гаја тәнһа иди. Үстүндә сулар ојнашырды. Онлар ахшам да көрүнмәдиләр. Сабаһкы сәһәри көзләдим. Бағлар-арасы јолла кедирдим. Һеј гочанын евинә сары бахырдым. Һеч кәс јох иди.

Гочаја дәјмәји гәт етдим. Баға јахынлашдым. Дәмир гапыны дөјдүм, о гәдәр дә һүндүр олмајан даш һасардан һәјстә бојланыр, көзләјирдим. Ушаглар чыхдылар: әввәл бөјүк, даһынча да кичик оғлан јүјүрдү. Гапыны ачдылар.

— Мәнә бабаныз лазымдыр. Евдәдир?

— Евдәдир, бир аз хәстәләниб.

Балача, ағ евин гаршысындакы үстүөртүлү, јанлары күллү пәрделәрлә тутулмуш ејванда, көһнә бир диван үстүндә, јарыузанмыш гочанын јанында дајандым. О, башыны галдырыб мәнә бахды.

— Хош көрдүк, баба, — дејә ушагларын кәтирдији һөрмә кәтилдә әјләшдим.

— Хош көрдүк, бала, хош көрдүк...

Гочанын сәси хырылдајырды. Дејесән илк бахышдан мәнни танымышды. Кәлпим ону севиндирмишди. Әһвалыны сорушдугда, башыны јыргалајыб, әлини јелләјә-јелләјә «иисдир» — деди. Санки бу һәрәкәти илә өмүрүнүн сона јетмәкдә олдугуну билдирди. Хәјли сүкүт ичиндә дүшүнүб астадан деди:

— Габаг өлүмдән горхмурдум. Дејирдим, хәстә олуб јорган-дөшәкдә чүрүмәкдәнсә бирјоллуг үзүсулу чыхыб кедим. Инди горхурам, бу ушаглар мәнимлә оландан горхурам.. Өлүм мәнә јахынлашанда бу тифилләр кәлиб көзләримин габағында дурурлар. Онлара көрә өлмәкдән елә горхурам ки!..

Һејрәт етдим. Нәвәләри үчүн нијә бу гәдәр нараһат олур?! Бу нараһатчылыг севкидәнми, јохса башга сәбәбдәнми доғур?! Елә сорушмаг истәјирдим ки, гочаны өскүрәк тутду. Нәфәс алмасы чәтинләшди. Аз гала боғу-

лурду. Ушаглар дәрһал гочанын башынын үстүнү кәс-дирдиләр. Бирн дәмәл верир, о бири су илә долу стәканы узадырды. Гоча башыны јыргалаја-јыргалаја тәшәккүр едир, сују ичмәк истәјәндә јенә өскүрәк башлајыр, су әтрафа сычрајырды. Гоча ики гуртум ичиб башыны јастыға сөјкәди. Көзләрини јумуб раһатланды.

Ушаглар ики стәкан чај кәтириб столун үстүнә гојдулар. Гоча еһтијатла јастыға дирсәкләнди. Сонра әлини узадыб стәканы көтүрдү. Ушаглар да онун јанында, диванда отурдулар.. Бөјүк оғландан сорушдум:

— Нечәнчидә охујурсан?!

— Үчә кечмишәм...

— Мәктәбиниз һарададыр?

— Гәсәбәдә.. Автобусла кедиб-кәлирәм.

Гоча сөһбәтә гарышды:

— Мүслүм ағыллы нәвәмдир... Мүсллими ондан чоқ разылыг едир.

Балача оғланын көзләри марагла долмушду. Јәгин ки, сөз сорушачағымы көзләјирди. Она тәрәф бахан ки-ми дәрһал дилләнди:

— Мәнни адым Адилдир... һәлә охумурам.

Ушаг елә ширин данышды ки, һамымыз күлдүк. Оңун өзү дә күлмәјә башлады. Гочанын ғырыш-ғырыш үзүндә солгун бир тәбәссүм варды. Бу фүрәтдән исти-фадә едиб онлардан ајрылдым.

Беләликлә, гоча, оңун нәвәләри Мүслүм вә Адиллә достлашдым.

Бир нечә күндән сонра гоча сағалды. Онларла дәннз саһилиндә, јасты гајанын јанында тез-тез көрүшүрдүм. Гоча јенә аға бүрүнүб дајанырды. Ушаглар гачыб дәннзә кирир, ләпәләрлә ојнајырдылар. Ахшам дүшәндә онларла керн гајыдырдым.

Тез-тез гочанын бағына кедирдим. Онлар мәнни севинчлә гаршылајырдылар. Кет-кедә Мүслүм дә, Адил дә мәнә исиширдн.

Бир дэфә јенә онларда идим. Бу вахт дәмир гапы дө-јүлдү. Ушаглар јүјүрдүләр. Әлбәттә, Мүслүм габагда, Адил исә онун даһынча...

— Почталјон кәлиб, баба, почталјон, — дејә онлар севинчлә ғышгырдылар.

Гоча нәдәнсә гашгабағыны төкүб динмәди. Почтал-јонун кәлмәсини көзләди. Ушаглар көк, ағыр-ағыр јерп-јән, башына почталјон напағы гојмуш бир киши илә кәл-

дилэр. Кишинин этрафында фырланыр, тез-тез онун чантасына бахыр, севинирдилэр. Мүслүм елэ дејирди:

— Анамдан мәктүб... Мәктүб!..

Адил дә севинирди:

— Баба, анамыз јазыб... Эми ондан бизэ мәктүб кәтириб...

— Аллаһа шүкүр, — дејэ гоча һыггана-һыггана ајага галхды. Анчаг почталјонун бир сөзү онларын үстүнэ санки сојуг су чиләди. Гоча да, ушаглар да дәрһал кәдәрләниб сусдулар. Почталјон буна сојугганлы мүнәсибәт бәсләјиб:

— Эми, бура гол чәкин, — дејиб үстү јазылы бир кағыз узатды, — бах, бура...

Гочанын јеринә Мүслүм гол чәкди. Почталјон пуллары сајыб верди вә чыхыб кетди. Гоча пуллары көтүрүб дөшөкчәнин алтына гојду. Ушаглар почталјону өтүрүб, гапыны бағладылар вә кери гајытдылар. Даһа севинмирдиләр. Бир шеј баша дүшмәдим. Гоча мәним чаш-баш галдығымы көрүб:

— Аналары көндәриб — деди, — ахы, ушаглар пулу нејнәјирләр?! Онлара ана лазымдыр, ана...

Сон сөzlәри кәдәрлә, јана-јана деди.

Бурада нә исә бир сирр вар иди. Гоча ону демәк истәмирди, мән дә сорушмурдум.

Бир ахшам Мүслүм далымча кәлиб деди ки, бабам чағырыр. Дәрһал кетдим. Гоча јенә һәмин диванын үстүндә иди. Өзүнү јахшы һисс етмәдији вә дарыхдығы үчүн мәни чағыртдырмышды. Бир аз сөһбәт етмәк истәјирди. Тез-тез өскүрүрдү.

— Оғул, — деди, — дејәсән сон күнләримдир...

— Елэ демәјин, баба...

— Үрәјимә јаман дамыб, бу күн-сабаһлығам.

Гоча сусду, гүссәли көзләрини узаглара дикиб узун мүддәт фикирли-фикирли бахды. Онун һәрәкәтләрини изләдикчә хәјалымда көһнәлмиш вә сәһилә атылмыш бир гајыг чанланды. Гоча ушаглара чај кәтирмәји тапшырды. Бөјүк оғлан кедән кими, кичик дә онун далынча кетди. О, Мүслүмдән һеч әл чәкмир, һәмишә онула бир јердә олурду.

Онлар кедән кими гоча үзүнү мәнә тутду:

— Ушаглар мәним нәвәләрим дејил.

— Нечә?! — дејэ һејратими кизләдә билмәдим. — Јәгги гоһумларынызын ушагларыдыр?

— Јох, оғул, јох. Мәнә гоһум да дејилләр... Аталары јохдур. Дөрд-беш ил бундан габаг өлүб. Рәһмәтлик јахшы адам иди. Еһ, јахшы адамлар чоһ јашамырлар. Һәмишә мәним бағымы кирајә едәрди. Арвады исә... Ој, әлһәзәр онун әлиндән... Киши әлиндән беш ај кечмәмиш әрә кетди. Јазыг ушаглар... Һеч бир ај кечмәмиш күл кими солдулар. Һәрдән онлара кедиб-кәләрдим. Бир дөфә, өкәј ата балача Адилә елэ дөјдү, елэ дөјдү, көзүмдән од чыхды. Инсан нә гәдәр залым алармыш?! Нә вар, нә вар, ушаг бәркдән күлүр. Ушаг күләр дә... Ики ил бундан габаг кәтириб ушаглары бағда, јанымда гојдулар. Һәрдән кәлиб баш чәкирдиләр. Пајызда онлардан сәс-сораг чыхмады. Дудум ки, ушагларын да вечинә дејил. Кетмәк истәмирләр. Мәним дә һеч кәсим јох... Ешитдим ки, арвадын тәзә оғлу олуб. О вахтдан ушаглары даһа да чоһ севдим. Онлара елэ өјрәнмишәм ки... Һәм дә мәнә һәјандырлар, көмәкдирләр...

Гочаны өскүрәк тутду. Хејли сонра сакит олуб јаваш-јаваш сөһбәтинә давам етди:

— Һәр ај пул көндәрирләр. Нәјимә кәрәк?! Ушаглара пул лазым дејил. Һеч севинмирләр. Оғул, өзүн көрдүн. Бир ајдан чоһ иди ки, аналары кәлмирди. Ахырда дөз-мәдим, ушаглары көтүрүб шәһәрә кетдим. Көрдүм ки, гапылары бағлыдыр. Зәнки басдыг, гапыны дөјдүк...

Гоншулар дедиләр ки, курорта кедибләр, ушаглары да көтүрүб евинизә кетдим. Онда бу ушаглары көрсәјдин нә күнә дүшдүләр, үрәјин ағрыјарды.

Јолда һеч бири диниб-данышмырды. Һеч бири... Автобусда бикеф отурмушдулар. О вахтдан һеч аналарыны сорушмајыблар. Ушаг гәлбини сыныг көрәндә дөзә билмирәм, оғул! О күн јүз дөфә өлдүм, дирилдим. Јолда фикирләшдим ки, нә едим, она көрә ушаглары евә кәтирмәдим, дүз гәсәбәјә апардым. Јахшы кино варды. Бахдылар. Бир аз севиндиләр. Евә кәләндә елә кинодан данышырдылар. Сәни чағырмагда бир мәгсәдим вар: әкәр башыма бир иш кәлсә, бу ушаглары сәнә тапшырырам. Чоһ ағыллы ушаглардыр.

— Горхмајын, баба, һеч нә олмаз...

— Дүз дејирәм, оғул... Әкәр јайдан чыхсам да, гышдан һеч чүр чыха билмәјәчәјәм...

Гоча диванын күнчүндә отуруб мүркүләјән Адилә бахды:

— Дејәсән јухун кәлир?! Кет, сүдүнү ич...

— Ичмишәм, баба, Мүслүм индичә верди... Сизә дә чај кәтирим...

— Јахшы, онда сән кет јат...

Адил отага кечди. Бу вахт Мүслүм армуду стәканларда чај кәтириб гочанын өнүндәки һөрмә креслоја гојду. Гоча ону јанында отуртду, дамар-дамар әлини Мүслүмүн гапгара сачларында кәздирди.

* * *

Кечә нараһат јатдым. Гочаны тез-тез јухуда көрүдүм. һәмншә дә аға бүрүнмүш һалда, дәннз саһилиндә дајаныб узаглара бахырды.

Мәни јухудан «баба, баба» дејән бир сәс ојатды. Ушаглар бәркдән ғышгырырдылар:

— Баба!.. Баба!.. Баба!..

Јермдән диқ атылдым. Үрәјимә даман илк горху һисси чох күчлү вә ваһимәли иди. Јухудан тамам ајылдым вә бу ваһимәли горху һисси дә чәкнлиб кетди, јериндә исә даш кими агыр бир кәдәр галды. «Јәгин гочаја бир шеј олуб» — дејә дәрһал палтарымы кејиниб баға јүјүрдүм.

Јолда дајанан автобуса доғру сүр'әтлә кедән Мүслүмү вә Адилн узагдан көрүб дајандым. Бирдән гочаны да көрдүм. Севиндим, даш кими кәдәр дәрһал буз кими әриди. Гоча әлиндә бир нечә чәрәк автобусдан дүшүб, әјилә-әјилә ушаглара тәрәф кәлирди. О ки дүнән кечә чох нис вәзирјәтдә иди?! Буна бахмајараг сәһәр тездән дуруб гәсәбәјә кетмишиди. Ушаглар гочаја чатыб, чәрәкләри әлиндән алдылар.

Гоча јенә габаға дүшдү, онлар да архасынча кетдиләр.

Јај гуртаранда көчүб шәһәрә кетдијимиз вахт гоча икни ушагла бәрәбәр бизи өтүрмәјә кәлмишиди. Машынымыз жола чыхана гәдәр онлар дајаныб архамызча бизә әл едирдиләр.

* * *

... Узун мүддәт кечди. Бақыдакы интернат мәктәбләрин биринә кетмишидим. Кениш дәһлиздән кечәркән бирдән дајандым. Гаршында бир-биринин бөјрүнә ғысылмыш ики ушаг варды. Мәни көрүб онлар да һејрәт вә севинч ичиндә бахырдылар. Ушаглары таныјан кими

үрәјим бәрк сачды, санки ијнә батырдылар. Мүслүм дә, Адил дә үстүмә атылдылар. Һәр шеј ајдын иди: демәк, гоча өлмүшдү. Онлары бағрыма басдым. Бу вахт хәјалымдан автобусдан дүшүб әлиндә чәрәк, әјилә-әјилә ушаглара тәрәф кәлән вә һәмншә сәһәр тәздән бағда ишләјән о хејрхәһ гоча чанланды.

АКТЈОР

Ушагылы вә илк кәчлик достум Сабир Јунусзадәниң әзиз вә унутулмаз хәтирәсинә.

1945-чи илнн пајызы тәзәчә башламышды. О вахт једдинчи синифдә охујурдум. Чәбр дәрсиндә бирдән гапы ачылды. Директор, учабој, гарајаныз бир оғланла ичәри кирди. Мүәллимә јахынлашиб нәсә деди, үзр истәјиб кетди.

Ушаглар «актјор», «актјор» дејә пычылдашдылар. Мүәллим директорла кәлән оғлана мурачнәт етди:

— Сабир, архада јер вар, кеч әјләш.

О, архаја кечиб әјләшәндә бүтүн шакирдләрини башы керижә чеврилди. һапы марагла, һәсәдлә Сабирә бахырды. Мүәллим пәнчәрәјә тәрәф дәнән кими, Сабир додагларыны гәрибә тәрзлә ачыб она бахан ушаглара аг дишләрини көстәрди. Онун бу көзләнилмәз һәрәкәти күләш доғурду. Актјорлуғуну мәһарәтлә көстәрмиш оғлан дәрһал чидди көркәм алды. Мүәллим күлән ушаглара һејрәтлә бахыб: — Нә олуб? — дејә ачығланды. Буунула белә Сабирдән гәтијјән шүбһәләнмәди.

Сабирлә илк танышылығым белә башлады

Рајон театрында кичик ролларда чыхыш едән бу кәнчи һапы јахшы таныјырды. һансы бир ролуса мәһарәтлә ојнамыш, ады рајонда дилдән-дилә дүшмүшдү. Бизим синфин ушаглары Сабирин актјорлуғ фәалијјәтиндән ағыздолусу данышырдылар. Мән рајона тәзәчә кәлдијимдән бунлардан хәбәрсиз идим.

Әдәбијјат дәрсиндә мүәллимин ичәри кирмәси илә Сабирн танымасы бир олду.

— Актёр! — деж һејрәтлә она бахды. — Охумага кәлмисән? Ағыллы иш көрмүсән! Афәрин! Ушаглардан бир-икн јаш бөјүк олсан да, ејби јохдур. Биликсиз һеч бир сәнәткар ирәли кетмәјиб. Мадам ки кәлмисән, кәрәк јахшы охујасан.

О күн Сабир һәјәчанла, еһтирасла, чошғунлугла, аһәнклә бизә көзәл бир ше'р охујанда, һамымызын нә-зәриндә учалды. Ушагларын ағзы ачыла галды, көзләри бөјүдү. Сабир сусанда ушаглар гејри-ихтијари әл чалдылар. Мүәллим дә јахынлашыб, «афәрин, оғлум!» сөјләди. Бу дәрс бизим јадымызда һәмишәлик галды.

Тәнәффүсләрдә һамы Сабирин башына јығышырды. Һәтта башга синифләрдән дә ону көрмәк үчүн ушаглар кәлирдиләр. Сабир чохла ләтифә билирди. Нәфәсини дәрмәдән далбадал данышырды. Өзү дә нечә! Синиф гәһгәһәдән өзүнә кәлә билмирди. Үзүнүн рәнки гара, овордлары батыг иди. Билә-билә ағ дишләрини тез-тез көстәрмәклә данышдығы ләтифәнин күлүшүнү артырырды.

Бир дәфә јенә ләззәтлә данышаркән, илдырым вурмуш кими дајанды. Үз-көзүнү јығыб әјилди, «вај, күрәјим» дејә зарыды. Бајагдан күлән ушаглар горхдулар. Сабир башыны галдырды, кәркинлији дујуб дәрһал дикәлди, дишләрини ағардыб, онлары тәзәдән күлдүрмәјә башлады.

Дәрсләрини чатдыра билмәдији үчүн әзаб чәкирди. Она көмәк етмәјә сөз вердим. Бу, бизи јахынлашдырды.

Бизим ев рајонун гуртарачағында, «Гышлаг» дејилән кәндин үстүндә, автобус стансијасынын јахынлығында јерләширди. Күчәмиздән ашағыда кәндин бағбагатлары варды. Бинамыз икимәртәбәли, шүшәбәндли иди. Шәрг еһслубунда тикилмишиди. Пилләләрин үстү јағышдан горунмағ үчүн учлары нахышлы, бәзәкли дәмирлә өртүлмүшдү. Бизим олдуғумуз биринчи мәртәбәнин үч отағы вә кениш ејваны үст мәртәбәдәкнидән садәлији, эдилији илә фәргләнирди. Һәјәт балача олса да, чох ағач варды. Һасара доғру узанан чығырын әтрафында күл-чиңчәк әкилмишиди. Дарвазанын јахынлығында, уча диварын дибиндән галхан зоғал ағачы һәјәтдәки көзәллији тамамлајырды.

Зоғал ағачынын кәлинлик вахты иди. Үстү мејвә илә долу олдуғундан будағлары јерә әјилмишиди. Хырда, ја-

шыл јарпаглар арасындан сырға кими салланмыш гып-гырмызы зоғаллар о гәдәр чох иди ки, ағачы башдан-баша бүрүмүшдү.

Чах-чах вуруланда билдим ки, кәлән Сабирдир. Чүн-ки дүнән дәрс үчүн јаныма кәләчәјини сөјләмишиди. Гапыја јујүрдүм. Сабир салам вериб һәјәтә кирди. Чәфтәни кечириб Сабирин далынча кетмәк истәјирдим ки, дајандым.

О, зоғал ағачына бахырды. Бир аз ирәли кедиб мәнә тәрәф чеврилди. Үзүндә фәрәһ, мәфтунлуг варды. «Нә көзәлди!» пычылдады. Ағача јахынлашыб торпага дә-јән назик бир будағы јавашча галдырды. Үстүндәки зоғаллардан тәкчә бирини үзүб, ағзына гојду.

Сабирлә дәрсимизи өјрәнмәјә башладыг. О һәр шеји тез вә асанлығыла гаврајырды. Һәфизәсн күчлү олдуғундан ше'р парчаларыны ики-үч дәфә охумагла әзбәрләјирди, тәнәффүс едәндә зоғал јемәк үчүн һәјәтә ендик. Сабир будағлары аралајыб, зоғал ағачынын алтына кирди. Мән дә далынча. Будаглар бизи кизләтди. Санки нәһәнк гартал өз балаларыны ганадлары алтына алды. Сабир башыны ашағы салыб, бир мүддәт беләчә галды. Сифати ағаппаг ағарды. Әввәл бунун сәбәбини кизләтмәк истәди, сонра мәнәсыз олдуғуну баша дүшүб астадан :

— Нә исә мәни бәрк инчидир, — деди, — күрәјимдә ағры вар. О дәфә дә мәктәбдә тутмушду.

Онун бу кәдәри бир ан чәкди, дәрһал күлүб бир зоғал дәрәрәк сыхды, додағларына сүртдү. Чибиндән парик чыхардыб башына гојду, бүзүшүб дизләрини гатлады, өзүнү мејмуна охшатды. Ејни илә мујмунун һәркәтләрини көстәрмәјә башлады. Өзүмү сахлаја билмир, күлүр, күлүрдүм. Сабир гәрибә сәсләр чыхарырды. Башыны да мејмунун башы кими тәрпәдирди. Зоғалы једијим үчүн мәнә елә һирсләнирди ки! Парикн башындан чыхарыб чибинә гојду:

— Һә, нечәдир? — дејә хәбәр алды.

Һәлә дә күлдүјүмү көрүб баша дүшдү ки, бу кичик «тамашасы» хошума кәлмишидир.

Сонра Сабир өз һәјатыны данышды.

Онун һәјаты кәдәрли иди. Бу кәдәри муһарибә кәтирди. Бу заман евләриндә дә муһарибә кедирди. Анасы илә атасы арасындакы чидди ихтилаф сон һәддә чатырды. Нәһәјәт, атасы онлары атыб кетди. О, рајонда мәш-

һур папагчылардан бири иди. Базарла мейманхана арасындагы күчәдә җерләшән дүкандан ишләйрди. Башына гојдуғу папағы һеч заман чыхартамазды. Евдә дә, ишдә дә, чөрәк җејәндә дә. Гара рәнкли, дәјирми папаг онун бәдәнинни бир үзвүнә чеврилмишди.

Вәзијәт ағырлашды. Анасы хәстәләниб јорған-дөшәјә дүшдү. Сабир бүтүн күнүнү базарда кечирән бөјүк гардашына гошулду. Јаваш-јаваш мәктәбдән узаглашды. Алверә гуршанды. О, фындыг, гоз, армуд зоғал, итбурун сатырды. Бәзән говрулмуш туму торбаја долдуруб базара чыхарды.

Анасынын вәзијәти кет-кедә исләширди. Сабир базарла ев арасында галмышды. Говрулмуш тумлары сатыр, тез евә гачыр, анасына гуллуғ едирди.

Ғыш кәлди. Өзү илә ағыр бир һәјәт кәтирди. Сабирни анасы өлдү. Гонум-гоншулар көмәјә кәлдиләр. Бундан сонра башсыз галмыш ики гардашын вәзијәти чох исләшди. Инди Сабир бүтүн күнүнү базарда кечирди, дәләдузлара гошулур, бәзән ач галыр, бәзән ајағалын кәзир, сојугдан тир-тир әссә дә евә кетмир, мејмун кими ордан-бура, бурдан-ора гачырды. Каһ муғамат охујур, каһ мазәли ше'рләр дејир, каһ да гәрибә һәрәкәтләр көстәриб ојунлар чыхарырды. Нечә дәфә хәстәләнди. Ким иди она бахан, гајғысына галан?! Бир балача сағалан кими јенә базара чумурду. Ахшамлар һөкән театр кедирди.

Дашүрәкли атасы онлара бахмырды. Сабир онун элиндән јаныглы вә гәзәбли иди. Бир дәфә элинә бир-ики даш јығды, папагчы дүканынын габагына кәлди. Дашлары бир-бир пәнчәрәләрә чырпды, сонра да гачыб кетди. Чајын ғырагында учабојлу бир киши ону тутуб сахлады:

— Һара гачырсан, јарамаз, нијә пәнчәрәләрн сындырысан?!

Сабир бу кишини — рајонун мәшһур актјоруну јахшы таныырды. Она бахыб көз јашлары ичиндә деди:

— Сиз билсәннз, билсәннз...

Сабир бу кәлмәләрн јана-јана, чылғынлыгла елә деди ки, актјорун хошуна кәлди. Бу, хошбәхт тәсадүф иди. Елә тәсадүф ки, Сабирин кәдәрли һәјәтына севинч кәтирди. Һәмин актјору — һачыоғлуну бүтүн рајонда севирдиләр. О, Сабирни динләјиб сорушду:

— Мәни таныјырсан?

— Бәли, таныјырам. Сәһнәдә көрмүшәм. Бир дәфә јох, чох! Лап чох! Сиз олмајанда мән театра кәлмирәм.

— Сән дә ојнамаг истәјирсан?

— Истәјирәм. Ачыгыныз тутмаса, сизә бир сәһнә көстәрәрәм.

— Көстәр көрүм.

Сабир «Мәшәди Ибад» опереттасындан Мәшәди Ибадын ролуну ифа едәндә һачыоғлу гәһгәһә чәкиб күлдү. Сабир мөһкәм тәглид едир, бу тәглид исә онун ифасында олдуғча дузлу, көзәл вә мазәли чыхарды. Сонра һачыоғлу, Сабирә бир нечә ше'р охутдурду. Ондан мәмин галдыгыны билдирди.

— Сәһәр јаныма кәл, театра көмәк елә, бизә истәдәдлү кәнчләр лазымдыр.

Сабирин театрла әлагәси башланды. О, актјорлар үчүн көјдәндүшмә олду. Онларын һәр ишнә јарајырды. Кәндләрә кедәндә дә Сабирн өзләри илә апарырдылар. Јаваш-јаваш сәһнәјә чыхмаға башлады. Тезликлә тамашачыларын севимлиси олду.

Сабир күндүз мәктәбә, ахшам театра кедирди. Пионер еви илә әләгә сахлајыр, мәктәбдә драм дәрипә тәшкил етмәк үчүн һазырлыг көрүрдү. Палтарлар әлдә етмишди. О вахт репертуар зәнкин олмадығындан әзбәр билдији бир әсәри мәшг етмәјә мәчбур олду. Бу, Зүлфүгар һачыбәјовун «Әлли јашында чаван» мүсигли комедијасы иди. Сабир мәшги бөјүк һәвәслә апарырды. Өзү әсас роллардан бириндә ојнајырды. Чалгычыларымыз иис дејилди. Мәктәбдә верилән бу тамаша јахшы кечди. Алгыш сәсиндән гулаг тутулурду. Бу, Сабирин шөһрәтинн мәктәбдә көјләрә галдырды. Һамы ондан, һазырладыгы бу тамашадан данышырды.

Севдији бир актјор варды: Әрәблински! Шәклини гојнунда кәздирди. Онун һаггында элинә нә дүшәјди, охујурду. Һәјәтыны өјрәнмишди. Тез-тез Әрәблинскинин сөзләриндән мисаллар чәкирди. Һәр јердә, сағ адам кими, она күвәнирди.

О, мәни тез-тез евләринә апарырды. Јохсул отағында кәһнә килим, сыныг-салхаг бир шкаф варды. Һәминшә бу шкафа јығылмыш китабларын арасындан гәзетдән кәсиб сахладыгы бир шәкли чыхардарды. Бу да Әрәблинскинин шәкли иди.

Китабларын арасында ше'рләр дә сахлајырды. Онлары бир-бир мәнә охујурду. Арзуларындан данышыр-

ды. Актёр олмаг арзусундан! Эн бөжүк арзусу бу иди! Һәр шејә һазырды. Бүтүн варлыгыны вермәјә дә! Бир күн «Вагиф» пјесиндән парчалары эзбәр сөjlәди. Илк дөфә онун ифасында ешитдијим бу эсәр мәни валеһ етди. Бу арыг, гарајаныз оғланын үзүнү өмрүм боју утуда билмирәм. О, чашмадан, илһамла, һөвәслә, сәрраст, ајдын охујур, үз-көзү ишыгла јанырды.

Бир дөфә Натәван адлы кәнч актриса илә достлуғундан данышды. Гыз икинчи, үчүнчү синифдә Сабирлә охумушду. Инди актјор атасы илә театрда чалышырды. Сабир ону мәнә кәстәрди. Гәшәнк гызды, учабојлу иди, бир аз көклүјү варды, бу да она чох јарашырды. Һәгигәтән, Натәванын Сабирә мүнәсибәти јахшы иди, онунла күлә-күлә данышыр, зарафатлашыр, бә'зән далынча мәктәбә кәлирди. Бир дөфә Сабир сәһнә архасында һеч кимин олмадыгыны көрүб ону өпмәк истәмишди. Буна наил олмаса да, гызын һәјәчанланмасы, титрәјиб: «Һеч сәндән көзләмәздим, Сабир» — демәси, бир мүддәт сусуб «ахы, көрән олар, а дәли» дејә эләвә етмәси онун үрәјиндә бөјүк үмид ојатмышды. Бу севинчини көзләри ишыг сача-сача, вәчддә мәнә данышырды.

Натәван Сабирин дилинин эзбәри олмушду. О, севирди. Һәр кизли көрүш она бир дүнја севинч бәхш едирди.

Баһар ајлары јахынлашанда мәктәблиләрин олимпиадасы башланды. Рајон мэдәнијјәт евиндә кечирилән мүсабигәдә Сабир биринчи јери тутду. Мән дә мүсабигәдә ше'р охудум. Бақыја кәлдик. Бақыда, 26-лар бағынын гаршысындакы пионерләр сарајында биринчи турун мүсабигәси башланды. Мән мүсабигәдән кечмәдим, Сабир дәрһал репертуарыны дәјишиб «Чобан» рәгсини ифа етди. Гәләбә чалды. Эзизбәјов адына Дөвләт Драм Театрында кечирилән јекун концертиндә Сабир «Чобан» рәгсини чох бөјүк мәһарәтлә ојнады, ону алгышлајыб јенидән сәһнәјә чағырдылар. Сабир даһа гајытмады. Алгыш сәси исә кәсилмәк билмирди. Һәјәчанландым. Ахы, она нә олмушду?! Чәлд сәһнә архасына кечәндә көрдүм ки, Сабир зоғал ағачынын алтында дүшдүјү ағыр вәзијјәтдәдир. Ағапаг ағармыш, әјилиб бир тәрәфдә галмышды. Мәни көрүб зорла күлүмсүндү.

— Көрдүн нә ган еләдим! Мәнә фикир вермә, јенә зәһирмар күрәјим... Сәһнәјә чыха билмәдим. Ахырда бу, башыма ојун ачачаг!

Һәгигәтән дә ачды. Сабир Бақыдан гајындан ики

ај сонра хәстәханаја дүшдү. Онун јанына һеч кәси бураخمырдылар. Јај ајлары кечиб кетди. Сентјабрда һамы дәрсә кәләндә кимсә дәһшәтли хәбәр верди: «Сабир өлүб! Хәстәханаја нечә јүјүрдүјүмүзү билмәдик. Тибб бачысы бизи сакит едиб деди:

— Јаландыр! Дүздү, Сабирин вәзијјәти чох ағыр олуб, амма инди јахшыдыр.

— Олармы јанына?

— Јох, 15—20 күндән сонра...

— Хәстәлији нәдир?

— Сүмүк вәрәми... Горхмајын, кечичи дејил.

Тибб бачысынын дедији вахта хәстәханаја кәлдикдә, о нәһәк гоз ағачынын алтында гојулмуш скамјада әјлөшиб көзләмәји мәсләһәт көрдү. Хәстәхана рајонун јухары һиссәсиндә, зоғал ағачларынын сәрин кәлкәлијиндә, јашыллығ ичиндә јерләшмишди. Хејли көзләдик. Сабирин узагдан кәлдијини көрәндә һамымызы һејрәт бүрүдү. Инсан нечә дәјишәрмиш, балачалашармыш! Узунбој Сабирдән эсәр-әләмәт галмамышды. Әкәр дишләрини ағардыб үстүмүзә күлә-күлә кәлмәсәјди, гәтијән инанмаздығ. Белинин донгарлашдығыны көрәндә ағыр кәдәрә гапылдығ. Нә едәчәјимизи билмәдән дајаныб бахырдығ. Сабир бизи бу чәтин вәзијјәтдән гуртарды:

— Һә, көзүнүзә инанмырсыныз ки сағам?! Хортдана охшајырам?! Јохса јох?! Мән әсил хортданам. Десәләр ки, Сабир өлүб, сонра дирилиб, инанын. — Мәнә тәрәф чеврилди. — Зоғал ағачы нечәдир? Һәмишә ону дүшүнүшәм. Демишәм ки, һөкмән бу пайыз һәмин ағачдан дојунча зоғал јејәчәјәм. Дејәсән, истәјимә чатачағам.

Кәдәримиз бир анда думан кими дағылды. Сабир мәнә илә, күлә-күлә, башына кәлән гәрибә әһвалатлары данышды. Ушағларын гәһгәһәси әләми көтүрдү. Сабир бир ан белә һиссә, кәдәрә гапылмыр, шикәјәтләнмир, өлүмгабағы дөфтәрини гоша вәрәгинә јаздығы мәнәли вәсијјәтини охујурду. Инди о, гоша вәрәги алыб сахламадығыма чох тәәссүфләнирәм. Бу, тәкчә вәсијјәт дејилди, өлүмгабағы һәјәт ешгини итирмәјән бир инсанын әһвали-руһијјәсинин, инамынын, севкисинин, иштирабынын ифадәси иди. Озу дә нечә ифадәси! Јадымда Натәванла өләгәдар ики мисрасы галмышдыр.

Тибб бачысы кәлиб Сабирин апарды. О, әл едә-едә

узаглашды. Сабир онун халына ачымага, тасалли вә умид вермәжә имкан жаратмады. Эксинә, өзү гәлбимизә слә ишыг, елә севинч сәпиб кетди ки, һәлә дә дуруб һеј-рәт ичиндә далынча бахырдыг.

Кәдәри бөјүк олса да, буну һеч кимә билдирмири. Натәван бир нечә дәфә кәлмишди. Сонунчу дәфә кәлән-дә Сабири көрдүјүмүз вәзијәтдә көрүб гачыб кетди. Дахилән сарсылса да, Сабир өзүнү итирмәди, бу фақиә-ви сәһнәни комик вәзијәтә салды, гызын далынча јүү-рүб «Натәван» дејә ону сахлајыб керижә гајтарды. На-мыја — һәкимләрә, хәстәләрә Натәванын кезәл актриса олмасы һаггында мезә илә данышыб, онунла бәрабәр ојнадыгы бир ролу мәһарәтлә ифа етди. Гәрибә иди ки, Натәван өзү дә һәр шеји унудуб һамы кими гәһгәһә чә-киб күлүрдү. Сонра о. гызы һәвәсләндирди. Бир јердә чыхыш етдиләр. Натәваны јола саланда өзүнү шән апарыр, күлүр, актјор достларыны сорушур, өз интим дүјгүсунун севкиснинин көпүрән далғаларыны күлүшләр-лә јатырырды.

— Мәни јад етдијин үчүн чох сағ ол, Натәван, — де-јә мезәли бир һәрәкәтлә, ајагларыны чүтләшдириб әјилди, әлини өпдү. Күлә-күлә ондан ајрылыб хәстәхана-ја гајытды. Јеринә кириб һеч ким көрмәсин дејә јорға-нын алтында ичин-ичин кез јашлары төкдү.

Сабир сағалан кими дедијинә әмәл едиб бизә кәл-ди. Һәјәтә кирәндә диварын дибиндәки зоғал ағачына бахды.

— Мәни бу зоғал јашадыб, — деди. Јахынлашыб бу-дағлары өзүнә тәрәф әјди. Дојунча зоғал једи. Белә-ликлә, Сабир јенә күндүз мәктәбә, ахшам исә театра кетмәжә башлады.

Онун актјорлуг нүфүзунун сөндүјүнү күман едирдим. Анчаг бәрк јанылмышдым. «Мәшәди Ибад»да һамбал ролуну ојнајан Сабир бир туфан салды ки! Әсил һам-бал иди. Башга бир вахт, театр актјорларынын ишти-ракы илә верилән бир концертдә бир ше'р охуду. Зәиф олмасына бахмајараг салону титрәдән кур вә мөһкәм сәсн сарды. О гәдәр алгышладылар ки! Икинчи, даһа сонра үчүнчү дәфә чыхыш етди. Чамаат Сабири сәһнә-дән бурахмаг истәмирди.

Сабири јашадан онун актјорлуғу иди. О, һәр јердә, евдә, мәктәбдә, јолда, сәһнадә, бағда бу сәнәтлә нәфәс алырды. Бир күн ганы гара кәлди.

— Бир тапанча тап! — деди. — Горхма, өзүмү өлдүр-мәјәчәјәм. Ағлым јериндәдир. Натәваны, бир дә ону өлдүрәчәјәм.

Һәр шеј ајдын иди. Натәван инди башгасына мејл едирди. Сабир бу зарафатла өзүнү алдатмаг, сакитләш-дирмәк, тәскинлик тапмаг истәјирди.

Аиләмиз Бакыја көчдүјү үчүн Сабирдән ајрылмалы олдум. Онунла мәктүб васитәсилә әлағә сахлајырдым. О, тез-тез хәстәханаја дүшүрдү. Буна бахмајараг үрә-јиндәки актјорлуг һәвәси сөнмәмишди. Театрла әлағәси мөһкәм вә сых иди. Пајызда санаторијаја кетмиш, орада Папазјаны Отелло ролунда көрүб вәчдә кәлмишди. Һәр-дән јолу Бакыја да дүшүрдү. Бурда галдыгы мүддәтдә һәр күн театра кедирди. Ахшам гајыдыб ештирасла тәәс-сүратыны данышырды. Бир дәфә дә мәнимлә јазычылар иттифагында кечирилән «кәнчләр күнү»нә кетди. Аша-ғыда сојунанда деди ки, кет, јанында јер сахла. Әлиндә эса, арыг, гөзбел, балача достум биринчи катини ди-варлары нахышлы, ишыгылы, кениш отағына кириб ја-нымда әјләшди. Ше'рләр охунду. О, диггәтлә гулаг асыр-ды. Музакирә заманы бир дә көрдүм ки, әли көјдәдир, сөз истәјир. Сабир ајага галханда бүтүн көзләр марағ ичиндә она дикилди.

— Бурада елә зәиф ше'рләр охунду ки, онлары ја-занларын јеринә мән утандым. Јә'ни билмирләр ки, бу ше'рләр зәиф вә сөнүкдүр? Тәсәввүр един — өзүнү көс-тәрди, — мән кедим, дурум бир боксчунун өнүндә, де-јим ки, кәл ворушаг. Бу, күлүнчә олмазмы?! Јахуд кедим театра, дејим ки, Отеллону ојнамаг истәјирәм. Әләскәр Әләкбәровун пәрәстишкарлары мәнә гәһгәһә чәкәрләр...

Бир күлүш гопду ки! О күн Сабир севинчиндән учур, елә һеј бу чыхышынын мүвәфғәијјәтиндән данышыр-ды.

Тәләбә достларым, хусусән гызлар Сабири көрәндә әввәл икраһ һисси илә үзләринин чевирдиләр. «Бу гоз-беллә нә достлуг едирсән» — дејә мәни лаға гојдулар. Сонра Сабир онлар үчүн «концерт» верәндә көзләри дөрд олду.

Сабир јенә Бакыја кәләндә ону Бузовнадакы вәрәм санаторијасына өтүрдүм. Һәр истираһәт күнү јанына кедиб кәлирдим. Бир дәфә һәјәтә кириб, һеч кәси көрмә-јиб тәәччүбләндим. Хәстәхананын өнүндә бинаја доғру, хијабан узанырды. Бу хијабанын әтрафында күл-чичә-

Јин саы-һесабы јохдур. Јаваш-Јаваш бинаја Јахынла-
шанда, јенә һеч кәси көрмәјиб өзүмү итирдим. Бинанын
пәнчәрәләри ачыг иди. Пәнчәрәләрдән башлар чыхмыш-
ды. Бирдән алгыш сәси курлады. Сәс кәлән тәрәфә ба-
ханда ағачларын арасында кичик сәһнәчиһ гурулдугуну
көрдүм. Сәһнәчиһкдә исә бизим Сабир Отеллону ојнајыр-
ды. Өзүнү гапгара гаралтмышды. Гулағындакы сырғалар
јелләнирди. Бәдәнини хәстәхананын ағы илә бүрүмүш-
дү. Әлиндә шамлар тутмушду, һәјәчанла данышырды.
Јанында рәнки солғун, ағбәниз бир гыз дајанмышды.
Гызы дәрһал таныдым. Үрәјим көјнәди. Чүнки һәкимлә-
рин дедијинә көрә онун өмрүнә аз галмышды. Буну мә-
нә Сабир јана-јана данышмышды. Елә даышмышды
ки, санки өз өмрү әбәди иди. Гызын үзү, әлләри, бәдәни
башдан-баша ағ иди. Санки бәдәниндән гырмызы ган
ахмырды. Гаргыза бәнзәјирди.

Сабир сәһнәдә өзүндә дејилди, мәни дә көрмүрдү. О,
Дездемонаны боғмаг әрәфәсиндә олдуғундан бу сәһнә-
нин доғурдуғу фачнәви аләмлә јашајырды. Тәбни вә
чанлы ојнајырды. Бунун ади һәвәскару ојуну олдуғуна
инана билмирдим. Бу ојун сәнәтдән узаг олан адамла-
ра исә даһа дәрин, даһа тәсирли кәлирди. Мән тәкчә
Сабирә бахмырдым, һәм дә дүшүнүрдүм. Ағыр хәстәли-
јинә бахмајан бу кәнчин сәнәг еһтирасы гәһрәманлыға
бәрәбәр иди. О, инди тамам башга бир аләмлә, хәјалын-
да, үрәјиндә јашатдығы, кечә-күндүз нәфәс алдығы бир
дујғу илә чырпынырды. Онун бу еһтирасында фәдакар-
лыг да, мәһәббәт дә, көзәллик дә варды. Бу дәгигә өзү
үчүн јашамырды. Һәм дә һәјатдан әлини үзмүш адам-
ларын үмидинә, фәрәһинә чеврилир, онларын кәдәрини
дағыдыр, һамыја севинч пәјлајырды.

Инсан өзүнү унуданда нә көзәл олурмуш! Бу анда
Сабир тамам башга бир адам иди. Сәһнәчиһ сона чата-
нда ону севинч ичиндә алгышладылар. Јериндән галха
билмәјән хәстәләр голларыны көјә галдырыб бәрк-бәрк
өл вурур вә гышгырырдылар. Ондан әл чәкмәдиләр. Са-
бир јени нөмрәләр көстәрди. Дездемона — ағбәниз гыз
ағача сөјкәниб һејранлыгла Сабирә бахырды. Сабир дә
бәзән «сәһнәдән» көзүнү она дикир, күлүмсүнүрдү. Гыз
онун тәбәссүмүнә ејни тәбәссүмлә чаваб верирди.

Сабир мәни көрдү, севинч ичиндә јахынлашды. Ағ-
бәниз гыз ондан узаглашмырды. Пәнчәрә тәрәфдә даја-
ныб бизә бахырды.

— Дејәсән онун хошуна кәлирсән? — дејә гыз
ишарә етдим. Сабир санки мәни ешитмәди, сәһбәтин и-
тигамәтини дәјишди. Амма бир көзү гызда галмышды.

Ики һәфтәдән сонра, јенә истираһәт күнү онун јаны-
на кедәндә Сабирә гәмли көрдүм. Кәдәрини һәмишә киз-
ләтмәји бачарса да, бу дәфә кизләдә билмәди. Бирдән
көзүм о гызы ахтарды, ону һеч јердә көрмәдим. Билдим
ки, Сабирин кәдәри бу гызла бағлыдыр. «Јәгин она бир
шеј олуб», — дејә дүшүндүм. Үрәјим ағрыды. Горха-гор-
ха сорушдум:

— Ағбәниз тыз һаны?

— Евләринә апарыблар. Вәзијәти ағыр олду, чох
ағыр...

Гәрибәдир, бу хәбәрдән севиндим. Севиндим ки, о
гыз һәлә һәјатда јашајыр. Сабир гызга гаршы лагәјд де-
јилди, һисс едирдим ки, онула бәрәбәр бүтүн фәрәһни
учуб кетмишдир.

Санаториядан чыхандан сонра Сабир рајона јола
дүшдү. Јола дүшмәмишдән габаг һараса кетди вә севин-
нә-севинә кәлди. Һара кетдијини мәнән кизләтмәди.
О гызы көрмәк үчүн кетмишди. Дејирди ки, инди јах-
шыдыр, елә гар кими ағлығында галыб

Рајондан тез-тез мәктублар көндәрир, мәни дәнә-дәнә
тәкидлә гонаг чағырырды. Иртаһанларымы вериб јаз
тәтилиндә онун јанына кетдим. Вахтилә мұаличә олу-
дуғу хәстәханада тәрбијәчи ишләјирди. Ахшам исә јенә
театрда олурду. Дәрһал о гызы сорушдум.

— Үч ај габаг сон мәктубуну алмышам. Ондан сонра
сусуб. Һеч бир хәбәр јохдур. Мән дә јазмаға горхурам.

Сабир һеч дәјишмәмишди. Јенә зарафат едир, дејиб
күлүр, күлдүрүр, мезәли һәрәкәтләр көстәрир, јери дү-
шәндә тәрәкәмә ојнајырды. Хәстәләр ону чох севирдиләр,
һәјәтдә, дәһлиздә көрән кими һај-күјлә гаршылајыр,
«ахшам концерт вер» дејә јалварырдылар. Сабир бирчә
һәрәкәти илә «баш үстә» дејиб дишләрини ағартмасы
илә онлары дојунча күлдүрүрдү. О күн ахшам концерт
верди. Репертуарыны хејли дәјишдирмишди. Гәһгәһә
сәси һәјәти башына көтүрүш, әтраф мөһәлләләрдән дә
чохла тамашачы кәлмишди.

Кечә јатмаға һазырлашанда Сабир үрәјини мәнә
ачды:

— Мән тәбиәтән комик дејиләм. Амма көрдүн чама-

аты нечә күлдүрдүм?! Бөжүк арзум вар: Һамлети ојна-
маг!

Дик атылдым. Арзуја бах! Хәстә, балача бир инсан-
дакы бөжүк, күчлү бир арзу! Мәкәр о өз һәјаты һаггын-
да дүшүнмүрдү?! Балынчыны сәлигәјә салан Сабир кө-
залты мәнә бахыр, бич-бич күлүрдү. Ајаға галхыб ишы-
ғы сөндүрдү, јеринә кирә-кирә сорушду:

— Бир шеј десәм, һејрәтләnmәзсән ки?!

— О нәдир елә?

— Пајызда евләнәчәјәм.

Јенә дик атылдым:

— Сәнин башына һава кәлиб?!

Гаранлыгда онун дншләри ағарды вә шприн-шприн
күлдү:

— Горхма, һава кәлмәјиб.

Сабир пајызда Сүрәјја адлы бир гызла евләнди.

Ики ил сонра, мај ајында ондан гәрибә, һәјәчанлы
бир мәктуб алдым.

«Әввәлки мәктубларымда јаздығымы тәкрар етмәк
истәмирәм. Бу күн үрәјимдәки ән бөжүк арзуну һәјата
кечирмишәм. Јәгин тәәччүбләнәчәксән ки, Сабир јенә
нә ојун чыхарыр. Јох, бу, ојун дејил, мәһәббәтимдир. ар-
зума чатмағымдыр. Гулаг ас, һәр шеји габагчадан өл-
чүб-бичдим. Арвадымы анасыкилә көндәрдим. Отагда-
кы бүтүн ишыглары сөндүрдүм. Отаг зил-гаранлыг ол-
ду. Әтрафыма балынчлары јығыб башдан-баша «Һам-
лет»и ифа етмәјә башладым. Елә тәсәввүр етдим ки,
гаранлыгда тамашачылар вар. Мәни динләјирләр. Кет-
кедә буна даһа чох инандым. Сидг-үрәклә анд ичмәјә
һазырам ки, өзүмү сәһнәдә һисс едир, бүтүн варлығым-
ла ојнајырдым. Әсил сәнәткар кими! Арабир горхурдум
ки, ахыра гәдәр кедә билмәјим. Тамашачылары јадыма
саланда елә бил мәнә тәзә бир гүввә кәлирди. Ән чох
севдијим јер — Һамлетин монологу иди. Каш мәнә гулаг
асајдын! Бүтүн гүввәми топладым. Ахыра гәдәр давам
етдим. Гәлбимдә севинч варды, сонсуз севинч! Инди
өлсәм даһа дәрдим олмаз! Бу мәктубу да сәнә бөжүк
һәвәслә јазырам. Һәләлик. Гардашын Сабир».

Бу, Сабирин сонунчу мәктубу олду. Үч күн сонра те-
леграм алдым. Аләм көзүмдә гаралды. Онун дәфиннә
чата билмәдим. Ики күн сонра әлимдә бир дәстә күл
Сабирин гәбри үстә дајанмышдым. Керн гајыданда
онун балынчы алтындан чыхан ири бир шәкли мәнә вер-

диләр. Бу, Әрәблинскинин шәкли иди. Мәним мәктубла-
рымы сәлигә илә јығыб сахлајырмыш. Онлары көтүрүб
бахдым. Арасында ағбәниз гыздан кәлән мәктублар да
варды...

Илләр кечирди. Сабир исә унуда билмирдим. Моск-
вада, бир актјорун ифасында «Һамлет»и динләјәндә ис-
тәр-истәмәз онун сон мәктубу јадыма дүшдү. Белә ифа-
нын мүмкүнлүјү һаггында һеч заман дүшүнмәмишдим.

Һәмин рајона е'замијјәтә кедәндә һөкмән актјор Һа-
чыоғлу илә көрүшүр, Сабир һаггында данышмасыны
хаһиш едирдим. Үч-дөрд ил сонра, Сабирин арвады да
вәфат етди.

Сораглашыб әмәкдар актриса фәхри адыны алмыш
Натәванын да јанына кетдим. Ондан Сабир сорушанда
диксинди, кәдәрлә башыны ашағы дикиб хејли сусду.
Сонра јаваш-јаваш башыны галдырыб бахды:

— Мәгсәдиниз нәдир?!

— Һәләлик һеч нә... Онун хатирәси үчүн...

— Сабир Јунусзаде! — дејә Натәван фикирли-фикир-
ли динди. — Севилмәјә лајиг бир инсан иди. Кизләтмәјә-
чәјәм, мән һәјатымда илк дәфә ону севмишәм!

Илләр кечир. Һәр дәфә сәһнәдә јени, күчлү бир акт-
јорун ојунуну көрәндә Сабир јад едирәм. Севдијим
актјорларын шәкилләриндән ибарәт албомда Үлви Рә-
чәблә јанашы Сабирин дә шәкли вар!

ТӘКЧӘ ХАТИРӘ ДЕЈИЛ...

(Сәнәдли һекајә)

Салона бахырам, һамыныз чавансыныз, кечән мұһа-
рибә сизин үчүн хәјалдыр. Хаһиш едирсиниз ки, нечә ву-
рушмағымыздан данышым. Мәнә хатирә данышмағ һәм
хошдур, һәм дә четиндир. Чүнки бунлар мәним үчүн тәк-
чә хатирә дејил...

Мұһарибә башлананда Литва Совет республикасын-
да һәрби хидмәтдә идим, хидмәтинмин гуртармасына бир

ај галмышды. Дөјүшә бурада башламыш, сонра Ленинград, Сталинград вә башга чәбһәләрдә олмуш, дөрд дәфә жараланмышам, тале елә кәтириб ки, јенә көзәл Литва торпагына кәлиб чыхмышам. Гәләбәни дә бурда гаршыламышам. Једди ил јарым кечәндән сонра евә гајытмышам. Кәлдијим күндән бош вахтларымда гызылкүл бәсләјирәм. Һансы рәнк десәниз, бағчамда о рәнк гызылкүл вар. Һәтта гарасы да вар. Һејрәт етмәјин, бәли, гара рәнкли гызылкүл! Бу күлләри нијә бәсләјирәм, өзүнүз биләчәксиниз.

Ики ил бундан габаг аиләмлә Шевченко шәһәринә кетмишдим. Оун јахынлығында бир кәнд варды, ора! Кәнддә ахтардығымыз үнваны тапыб, гапынын јанында дајанмыш балача оғлана тәрәф кедәндә, о бизи илк дөфә көрсә дә севинч ичиндә үстүмүзә атылды. Евә сары чеврилиб:

— Ата! — дејә гышгырды: — Ата, Әлигулу әмикил кәлиб!

Ушағын бизи танымасы мө'чүзә дејилди. Мәктубларын көмәји илә, сөвг-тәбии бир һисслә онлара гонаг кәләнләрин ким олдуғуну билмишди. Сәсә евдән јекә бир арвад чыхды, ирәлијә чумду, оун далынча да бир киши. О, гапынын ағзында голларыны ачыб:

— Әлигулу Әмиров! — дејә бәркдән, севинчлә гышгырды. Оун јүјүрдүјүнү көрүб мән дә гаршысына јүјүрдүм:

— Григори... Гриша...

Гардаш кими гучаглашанда бүтүн гоншулар бизә бахырдылар. Отуз ил кечсә дә одларын ичиндә јаранмыш мәнәббәтимиз сөнмәмишди. Отуз илдән чох! Бу илләр бизи бир-биримизә бағлајан мәктублар олмушду. Мәктублар ушагларымызы да дост етмишди. Јәгин ки, билдиниз. Григори Крезуб мәним чәбһә јолдашым иди! Чәбһә јолдашы олмаг адј јолдашлығы бәнзәмәз. Һәр икимиз топчу олмушдуг. Кур-кур курулдајан топларымызын сәси гулагларымызда, оду гәлбимиздә галмышды. Инди Гриша илә сәкит отагда әјләшәндә, инана билмирдик ки, о һадисәләрдән отуз илдән чох кечиб. Ушагларымыз — мәним Сабрим, Гришанын Василиси һәјәтдә топ-топ ојнајыр, арвадларымыз — Анја илә Мүнәввәр мәрбәхдә шам јемәјинә һазырлыг көрүрдүләр. Бизим үчүн исә даһа бу күн јох иди, оун јерини узаг хатирәләр тутмушду. Һәр шеј јада дүшүрдү: дөјүш дә,

зарафат да, чәтинлик дә, икидлик дә, чәбһә јоллары да! Бу јолларын Һәр гарышында изләримиз галмышды.

Бирдән уаун бығлары олан өзбәк Бутајевни хатырлады. Бир дәфә о бәрк јатырды. Бутајевин хорултусуна, ениб-галхан бығларына һамымыз күлүрдүк. Тәнбәллик еләмәјиб, бығларынын бир учуну тутуб кәсдим. Ојананда елә һирсләнмишди ки! Һамынын күлдүјүнү көрүб јаваш-јаваш сәкитләшди. Бығынын о бири учуну да өзү кәсди. Деди ки, белә даһа јахшыдыр. Шахтада донма. Инди ондан кәлән мәктубу вә шәкли Григоријә кестә-рәндә көзләринә инанмады. «Бу, Бутајевдир?! Инсан нечә дәјишәрмиш! Көр, нә көзәлләшиб! Јенә бығларыны узадыб ки! Бығлар инди она јарашыр:

Сонра Григори оун топуну чәкиб апаран сүрүчүнү, көк, долу, шән, мезәли Әләскәр Гасымову хатырлады. Бир дәфә тәјјарәләрин гәфил һүчумундан, атылан бомбалардан нечә олдуса, бизим машины од алды. Бу машины сөндүрәндә Әләскәр ағыр јараланды. Ону тәчили апардылар. Бу, Әләскәрлә сон көрүшүмүз олду. Чантасы, ичиндәки шејләр, бир дә свитери мәндә галды. Бүтүн чәбһә боју онлары өзүмлә кәздириб, ахырда евә кәтирдим. Инди дә дурур. Нә чантасына, нә дә свитеринә әл вурмушам. Сахлајарым ки, буңлары Әләскәр Гасымовун өзүнә гајтарым. Ахы, оун Бақыдакы үнванына кетмиш, һәр јердә ахтармыш, амма һеч јердә тапа билмәмишәм. Бақыда оун изи-тозу да јохдур. Ким билир, бәлкә јарасы ағыр олуб, бәлкә чәбһәдән гајытмајыб?!

Григори инамыны итирмәмишди, хаһиш едирди ки, Бақыја гајыдан кими јенә Әләскәр Гасымову ахтарым. Бәлкә тапылды. Мән сөз верәндә зарафатла деди ки, бир дәфә кәрәк сизин Мүнәввәр хәнкәл биширсин. «Әл-бәттә» — дејә дәрһал разылашдым; дәрһал да күрчү Говозашвили көзүмүн өнүндә чанланды. Бу учабојлу күрчү һәмишә әлләрини ачыб мәнә: «Бир сини хәнкәл олсајды, Әлигулу, нә јејәрдик, чох јох, бир сини!» — Дејәрди. Бә'зән мәни узагдан көрәндә «бир сини хәнкәл» дејә бәркдән гышгырар, әлини јелләјәрди. Бир дәфә дөјүш заманы бомба оун бөјрүндә партлады, бу учабојлу адам јерлә јексан олду. Григори хәнкәл сөһбәтинин Говозашвилијә көрә салмышды. Бирдән сорушду:

— Јаран нечәдир, сәни инчитмир ки?!

— Јох! — дедим вә үчүнчү дәфә јараландығым күн

хәялымда чанланды. О күн һафизәмдә һәмишәлик галыб. 1943-чү илин августун 28-и! Онда мән атычы ала-йында хидмәт едирдим. Борисовка кәнди јахынлыгында топларымызы колун далында елә кизләтмишдик ки, һеч нә көрүнмүрдү. Елә көзәл сәһәр иди ки, бир көзүм мави көждә галмышды. Елә ки узагда тоз гопду, думан галхан тозун архасындан илк дүшмән танкы ирәлиләди, сәһәрин дә, көјүн дә көзәллини таман јаддан чыхды. Топу дөндәрән Николај Волковун, лүләни долдуран Васили Соловјовун үзләриндә гәзәб варды. Мән топун «пәнчә-рәсиндән» бахырдым. Николај сајырды:

— Беш, алты, једди, сәккиз... Көр нә гәдәрди!

Габагда кәлән танкы нишан алдым. Васили мәрмини лүләжә гојан кими Николај топу һәмин танка доғру чевирди. Илк атәшимиз нәтичә вермәди. Танк сүр'әтлә ирәлиләјирди. Топумуз курулдајан кими, бирдән танкын лүләси јаваш-јаваш бизә тәрәф чеврилди вә од сачды. Бизим атәшимизин ачылмасы илә танкын јанмасы бир олду.

Бу вахт башымызын үстүндән алов сели ахды, архадан агыр топларымыз кур-кур курулдамаға башлады. Танкларын әтрафында мәрмиләр пәртајыр, торпаг көјә соврулурду. Атәшимизи давам етдирсәк дә бајаг бизә тәрәф чеврилән танкын лүләси јадымдан чыхмырды. Сүр'әтлә кәлән танк вә јаваш-јаваш дүз үстүмүзә дөндәрилән лүлә! Ону һәмишә көрүрдүм. Бә'зән көрүрдүм ки, о мәнә тәрәф узаныб, синәмә дирәннр. Гәрибәдир, әввәл горхсам да, сонра лүләни агзында од гәјнајанда горху һисси дүјмадым. Бејнимдән анчаг бир фикир, ону мәнв етмәк фикри кечди. Танк јанында Николај Волковун севинч долу гышгырығы һәлә дә јадымдадыр. Агыр топларымыз да бир нечә танкы сырадан чыхартмышды. Бир нечә танк исә керн дөнүрдү. Әтрафы галгара түстү бүрүјүрдү.

Бирдән Васили Соловјов гулағымын дибиндә гышгырды:

— Солдан танк кәлир!

Николај Волков илдырым сүр'әти илә топу сола дөндәрди. Мәним нишан алмағымла атамшин ачылмасы бир олду, танк дајанды.

Икинчи һүчум сағ тәрәфдән олду. О бири батарејаларын шиддәтли атамшиндән јер-көј дағылырды. Бизим саһәдә бир-ики танк көрүндү, онлар күчлү топ атәш-

ләринин алтында кернә гајытдылар. Икинчи һүчум дәф едилдикдән сонра бир аз нәфәс алмаг мүмкүн олду. Васили Соловјов фјағасыны чыхарыб су ичди. Николај Волков бизим дәјирми хәндәјә дүшүб еһтијат торбамајдан сухары чыхарыб кәтирди, бизә пәјлады. Мән јемәдим, чүнки махорка чәкирдим. Бирдән гардашым Әлини хатырладым. Билирдим ки, о да чәһнәдәдир. Евдән јазырдылар ки, мәктубу кәлир, сағ-саламатдыр. Мән дә һәр јердә, һәмишә ону ахтарырдым. Елә билирдим ки, һарадаса, бир вахт раст кәләчәјәм. Инди топун архасында махорка чәкә-чәкә тәсәввүрүмдә һәлә дә ушаг кими галан балача гардашымла јашајырдым...

Бағышлајын, сәһбәтими кәсирәм, чүнки кимсә мәнә мәктуб көндәриб. Хаһиш едир ки, Әләскәр Гасымову тапыб-тапмадығым һаггында мәлүмат верим. Инди өзүңүз дејин, үчүнчү һүчуму данышым, јохса Әләскәр Гасымову ахтармағым?... Үчүнчү һүчуму... Чох көзәл. Мәктуб көндәрән јолдаш гој тәләсмәсин, ахтарышым һаггында да гысача данышачағам.

Махорка чәкдијим үчүн сухарыны чибимә гојдум. Саат дөрд оларды. Үчүнчү һүчум башланды нә башланды. Бу әввәлкиләрдән күчлү иди. Үстүмүзә сајсыз-һесабыз танк кәлирди. Николај Волков һејрәтлә, сојуганлылыгла бахырды, бизим истигамәтә атәш ача-ача кәлән бир танкы көстәриб:

— Әлигулу, ону сахла, — деди, — јаман кәлир!

Биринчи атәшимиз она дәјмәди, икинчиси дә бош кечди, үчүнчүсү исә тыртылыны зәдәләди. Танк јериндә фыр-фыра кими фырланмаға башлады. Бу вахт онун бөјрүндән башга бир танк чыхыб јенә дүз бизим үстүмүзә кәлди. Кет-кедә арамыздакы мөсәфә гысалырды. Мәрмиз онун архасында пәртады. Икинчи мәрмини лүләжә гојанда танк лап јахында иди. Бу дәфәки атәшимиз ону јандырды. Бајагдан танкын јахын олдуғуну һисс етмәмишдик, инди исә јанғынын истиси кәлиб бизә чатанда үрәјимиздән нәсә хошакәлмәз бир һисс кечди. Һејрәти-ми билдирмәк үчүн Николај Волкова тәрәф дөндәдә дәһшәт ичиндә топа сығындым. Чүнки о, үз-көзү ган ичиндә тиртап јерә јыхылмышды. Көрүнүр мәрми гәлпәси башына дәјмишди.

— Васили! — дејә гышгырдым. — Мәрмини гој лүләјә...

Васили Соловјовдан сәс кәлмәди. Мәрми гәлпәси

ону да јерә сәрмишди. Јандырдығымыз танкын бөјрүндән јенә башга бир танк чыхды. Нә дүшүнмәјә, нә дә достларыма көмәк етмәјә вахт варды. Мәрми илә бирликдә гәзәбими дә топун лүләсинә гојдум. Бир ан белә дајанмадан далбадал атдым. Инди танквуран топун һәм дөндәрәни һәм долдураны, һәм нишанчысы, һәм дә атаны мән идим!

Бирдән көзләрим гаралды. Даһа һеч нә билмәдим. Бир дә һәрби хәстәханада ајылдым. Илк хәјалыма кәлән танкын лүләси олду: бизә доғру чеврилән лүләси! Сонра Николај Волков, сонра Василя Соловјов! Дәрһал онлары хәбәр алдым. Икиси дә һәләк олмушду. Мәнним сағ галмағым исә мөчүзә иди. Тибб бачысынын дедијинә көрә јаралы галдығым јердән беш аддым аралыда бир дүшмән танкы јанырмыш. Әкәр бизимкиләр ону вурмасайдылар, јәгин ки, танк мәнним үстүмдән кечип кедәчәкди. Бир нечә һәфтә сонра һама мәнни тәбрик едирди. О дөјүшә көрә мәнә Гырмызы Бајраг ордени верилмишди.

Јарам сағаландан сонра јенә чәбһәјә гајытдым. Елә орада Григори Крезубла, Әләскәр Гасымовла, Говозашвили илә достлашдым. Инди динч дөврдә, Григори илә баш-баша вердикчә о күнләр кери гајыдырды. Јолдашымын биширдији хәнкәл һамамын, хүсусилә Григоринин хошуна кәлди. «Говозашвили ағзынын дадыны билмириш» — деди. Сонра кәдәр ичиндә пәнчәрәдән һәјәтә бахды.

Бакыја кәлән кими јенә Әләскәр Гасымову ахтармаға башладым. Тәкчә Бакыда јох, бүтүн республикада ахтардым. Гәзетә јаздым, үнван бүроларындан сорагашладым. Нәһәјәт, бир нечә ејни ад вә фамилијады адам тапдым. Бир-бир онларын иш јеринә зәнк вурдум. Бакыда телефон стансијасында ишләмәјим бу иши сүр'әтләндирирди. Зәнк вурдуғым јерә үнванымы, фамилијама, јерими хәбәр верәндән сонра сәбирсизликлә көзләмәјә башладым. Бир һәфтә кечди. Нә кәлән олду, нә зәнк вуран. Јенә бир һәфтә кечди. Үчүнчү һәфтә ишдән чыханда мәнни кимсә сорушду. Дајандым, көк, долубәдәнли бир киши үзүмә бахыб:

— Әлигулу Әмиров! — дејә мәнни бағрына басды.

Көклүјүндән дәрһал билдим ки, Әләскәр Гасымовдур. Гучаглашдығым... Ону евимә — Сураханыја кәтирәндә, чантасыны, свитерини гајтаранда көврәлмиш, көзлә-

ри долмушду. Чантасыны ачып бахды. Анд ичирди ки, ичиндә нә вар билмир, јадында дејил. Евдән кәлән мәктублары нечә гојмушдуса, еләчә дә галырды. Јун чорабы варды. Ики ше'р китабы варды. Бири Сәмәд Вурғунун китабы иди. Әләскәр Гасымов Шамахи автобазасында ишләјирди. Биздән кедәндән бир һәфтә сонра јенә гајытды, мәнә Шамахи чахыры кәтирди. Бизим бу көрүшүмүз һаггында рајон гәзети бөјүк бир мәғалә чат етди.

Көрүрсүнүзмү, сизә данышдығым тәкчә хәтирә дејил, заманын дәрсидир, тарихдир, эзаб-әзизјәтидир, икидликлә долу, гәһрәманылыгла долу дөјүшләрин ичиндән гәләбәјә доғру кедән бир јолдур. Мәнни алгышлајырсыныз, төләсмәјин. Јенә о илләрдән бир хәтирә дејәчөјәм.

Ленинград јахынлығындакы бир стансијада бир кәлин арыг ушағыны бағрына басыб биздән бир тикә чөрәк истәјирди. Мән она јарым кило сухары вердим. Кәлин әлини гојнуна атыб бир дәстә пул чыхартды. «Көтүр, әскәр» — дејә јалвармаға башлады. «Чәбһәјә кедирәм, пул нәјимә көрәкдир» — дејәндә кәлин ајаға галхыб, бир голуну бојнума долајыб, көз јашлары ичиндә мәнни өлдү вә пычылдады: «Сағ-саламат гајыдасан, әскәр!» Бүтүн чәбһә боју о кәлини, о ушағы утуда билмәдим. Инди дә унутмамышам. Нәвәм Севинч үчүн гәрибә ојунчағлар дүзәлдәндә, онун шәклини рәнкли, көзәл чәрчивәјә саланда арыг ушағы бағрына басмыш о кәлини дүшүнүрәм.

Билдinizми нә үчүн гара рәнкли гызылкүл дә сахлајырам? Буну изаһ етмәк үчүн јенә хәтирә данышмалы олачағам: Гәләбәдән сонра илк дәфә евә гајытдығым күн! Шосе јолунда машындан дүшүб Сураханынын илк евләринә јахынлашанда бир дә көрдүм ки, бүтүн голумларым, танышларым үстүмә кәлир: јүјүрә-јүјүрә, тәнкнәфәс, севиңч ичиндә, көз јашлары ичиндә, «Әлигулу!» дејә гышгыра-гышгыра... Дөрд тәрәфимдән ганадлар кими салланыб мәнни өпүшләрә гәрг етдиләр. Бирдән јазыг анамы көрдүм! Арвад ајағалын, башы ачыг јүјүрүб, кәлиб лап јанымда дајанды, ири ачылмыш көзләрини үзүмә дикиб гупгуру голларыны титрәјә-титрәјә галдырды, «чан, бала!» — дејә үстүмә атылды.

Ахшама јахын «нә истәјирсэн, сәнин үчүн биширним» — дејә сорушанда нодәнсә күрчү Говозашвилинин әләрини ачыб, «бир сини хәнкәл олсајды» — демәсини ха-

тырладым, үрәјимдән ағры кечди. Инди бу хөрәји истә-дијими билдирәндә һамынын үзүндә һәм мараг, һәм дә һәјрәт доғду.

Гардашымы — чәбһәдә тез-тез хатырладығым, ахтар-дығым, раст кәләчәјимә инандығым Әлини сорушаға дилим кәлмирди. Қимсә суалыма ағызучу «һәлә чәбһәд-дән гајытмајыб» — пычылдајанда үрәјимә нәсә дамды. Сонралар мә'лум олду ки, гардашым Әлинин гара кағы-зы кәлиб! Бу гәдәр севинч дујан бир вахта бирдән-би-рә ағыр кәдәрлә үз-үзә кәлмәк, һеч билирсиниз нә де-мәкдир? Көзүн буз үстүнә дүшмәси кими бир шеј! О вахтдан күлләри бечәрәндә гара рәнкли гызылкүд дә бәс-ләјирәм. О күл гардашым Әлинин, Волковун, Соловјо-вун, Говозашвилинин хатирәси, руһу, нәфәсидир!

Күнләр кечир, ишдән евә кәлән кими ја бағчада гызылкүлләримн бечәрер, ја нәвәм Севинч үчүн тәзә ојунчаг дүзәлди, ја да мұһарибә һаггында китаблар охујурам. Бу ил јајда чәбһә достумун аиләси Сураха-ныја гонаг кәләчәји күнү көзләјирәм. Әләскәр Гасы-мов јалварыб ки, онлары да көтүрүб бир нечә күнлүјә Шамахајја кәтирим. Она да сөз вермпшәм..

Бәли, сизә данышдығларым садә хатирәләр дејил, һәјат рәмзидир, сәадәтә, сәһәрә, сабаһа чағырышдыр, о илләрин әзаб-әзијјәтиндән доған бөјүк бир арзудур. Бу арзу тәкчә үрәкләрдә јох, һәм дә нәвәм Севинчин кү-ләшләриндә јашајыр!

«Г У З У»

Саһиб адлы бир танышым варды. Бу јахынларда тәсадүфән онунла күчәдә көрүшдүм. Кефи көк иди, мә-ни көрүб шадлыгла әлләримн сыхды:

— Кедәк бизә, — дејә разылығымы алмамыш такси сахлады.

Нә гәдәр исрар едиб бәһанә кәтирдимсә олмады. Са-һиб «елә шеј јохдур» — дејә мәни таксијә миндирди.

Саһибин бағ-бағатлы, көзәл бир һәјәти варды. О, евә кирмәјиб, һәјәтдә отурмағы даһа мұнасиб билди. Ағач-ларын алтында көһнә, ири бир стол варды. Онун үстүн-дәки кјонканы көтүрүб, тәптәзә сүфрә салдылар. Са-һиб тапшырығлар верир, ишкүзарлыгла о јан-бу јана кеди, тез-тез евә кириб-чыхырды. Евдә ким вардыса, һамыны ајаға галдырмышды. Әввәл арвады, сонра оғлу јахынлашыб мәнимлә көрүшдү. Саһиб бағы көстәрди. — дур кәзәк, — деди. Өзү габаға дүшдү, балача һовузун јанындан кечиб, сых ағачлығын арасы илә кетди. Бағ шәксы көзәл иди. һасарын дибиндәки әнчир ағачынын будағы о үзә ашырды.

Гајыданда сүфрәнин үстүнүн долу олдуғуну көрдүм. Бу заман һәјәтә јахшы кејинмиш бир кәнч кирди. Онун-ла марағландым. Саһиб деди:

— Јахшы оғландыр. Мән һәлә өмрүмдә белә ганачаг-лы, мәрифәтли ушаға раст кәлмәмишәм. Балача гузу көрмүсәни. бах, еләчә сакит бир ушагдыр. Артыг сөз да-нышмаз. Мәним јанымда исә һеч кәлмә кәсмир. Елә ута-ныр ки, гыз кими... Бә'зән дөзмүрәм, дејирәм ки, адам белә утанчаг олмаз. Утананын оғлу олмаз. Баша дүшү-рәм бунлар һамысы һөрмәтдәндир. Мәнә чох һөрмәт едир... нә исә, гијамәт ушагдыр. Гузудур ки, гузу...

— Ким олдуғуну билмәдим, — дејә Саһибә бахдым.

Саһиб јенә бирдән-бирә чаваб вермәди, күлүмсүндү, өзүндән разы һалда әләрини чијнимә вуруб сонра фәрәһ ичиндә деди:

— Нечә дејим, гоһум олачағыг, гоһум...

Билирдим ки, Саһибин јарашығлы гызы вардыр. Һансы институтдаса охујур. Дүшүндүм ки, јәгин ону бу «гузу» ја нишанлајыблар. Зәннимдә јанылтмамышдым. Бир аздан гыз һәјәтә дүшдү, јахынлашыб, мәнимлә мей-рибанчасына көрүшдү. Күллү мәним дүшүндүјүмдән дә гәшәнк гыз иди.

Саһиб:

— Ај гыз, Күллү, Намиг кәлмир, де ки, гонагымыз вар, кәлсин бура, бизимлә отурсун, — деди.

Күллү кетди, чох чәтинликлә Намигн кәтирди. На-миг башыны галдырыб һеч кимә бахмырды. Мәнимлә көрүшәркән әлини узатса да үзүнү јана чевирмишди. Мән чох утанчаг оғлан көрүшдүм, анчаг беләсинә һеч раст кәлмәмишдим. Көрәсән, Намиг һәгингәтән белә

утанчак иди? Јохса... Ей, мән дэ гәрибәјәм, нијә шүбһә илә јанашырам, ахы, нәјимә кәрәк?! Јемәк-ичмәк кәлди.

Күллү сүфрәјә нәләр кәтирмәди! Күллү илә Намиг арасында бөјүк фәрг варды; гыз һеч утаныб, чәкинмир, бә'зән дә зарафат едир, күлүб-данышырды. Намиг исә ағына су алмышды. Мән гәдәһләрә шәраб сүздүм, бири-ни дә Намигин габағына гојанда Саһиб фәрәһлә деди:

— Она јох!

— Нә үчүн?!

— Ички ичән дејил...һәлә индијә гәдәр мәнни јаным-да дилинә судан башга һеч нә вурмајыб...

— Јәгин әсил мүсәлман олмаг истәјир. Ичмәмиш ол-маз. Көрүнүр, кәләчәк гајынатасына чох һөрмәт едир... Дүзү, Намигдән хошум кәлди. Индики бә'зи чаванлар белә дејилләр.

Илк бадәни гызын вә оғланын сағлығына галдыр-дым. Күллү гызардылмыш тојуғу кәтириб сүфрәјә гој-ду. Мәнә һөрмәтлә бахыб «чох сағ ол,» — деди. Намиг башыны да галдырмыр, јемәк јемирди. Елә столун бир күнчүндә галмышды. Нә динир, нә дә данышырды. Мән она бир-ики суал вермәк истәдим, вердим дә, лакин Са-һиб сөһбәтә мүдахилә етди:

— Чаным, бу оғлан сән дүшүндүјүн оғланлардан де-јил. Ајры оғулдур. Афәрин онун ата-анасына ки, белә оғул тәрбијә едибләр. Намиг елә мәнни өз оғлумдур. О ки мәнә бу гәдәр һөрмәт едир, өләнәдәк онунла варам. Дејирәм ки, буну да ичәк Намигин ата-анасынын сағлы-ғына...

Бу тәсәдүфү мәчлисдән ајрылдыгдан сонра раһат нә-фәс алдым.

Бу һадисәдән беш-алты ај кечди.

Бир дәфә «Новбаһар» ресторанына наһар етмәјә кетмишдим. Бу ресторан мәнни чох хошума кәлир. Асылгана палтому вериб, габагдакы күзкүдә өзүмү саһ-мана салдым. Ичәри кечәркән, узусов столун әтрафында бир нечә кәнчин јејиб-ичдијини көрдүм. Онларын ичин-дә бири хүсусилә чәнфәшанлыг едирди. Әлини-голуну атыр, данышыр, сағлыг дејир, сәсини учалдырды. Онла-рын јахынлыгында бош бир јер варды. Кечиб отурдум. Мәнни кәнчә тәрәф чәнәндә дәрһал таныдым: Намиг иди...

Бу вахт офиснант мәнә јахынлашды. Пити сифариш вердим.

Намиг ајаг үстә дурмушду. Нитг сөјләјирди. Һамы чеврилиб учадан данышан бу «натигә» бахырды. Мән-дән хејли аралыда јашлы бир киши варды, дөзмәјиб она мүрачикәт етди:

— Оғул, мүмкүнсә бир аз јаваш данышын, адамын башы агрыјыр.

Намиг ону ешитмәк истәмәди. Әлини јелләјиб, нитги-нә давам етди. Сөзүн дүзү, көзләримә инанмырдым. Бу, доғрудан да мәнни көрдүјүм Намиг иди? О ки утанды-ғындан башыны белә галдырмырды. Инди она нә ол-мушдур? Бәлкә чох ичмишди? Јадыма дүшдү, Саһиб де-јирди ки, дилинә индијә гәдәр ички вурмајыб, өлсә дә вурмаз. Бәс нечә олуб ки, инди бу гәдәр ичиб? Бәлкә илк дәфәдир ресторана кәлир?! Јолдашларынын тә'сир-и алтына дүшүб?! Јашлы киши дә ајаға галхды, јахына кәлиб Намиглә чидди мүбаһисәјә киришди. Ондан сакит олмағы тәләб етди. Намиг күл ағыны ачды, нә ачды! Сонра јашлы кишинин үстүнә чуммаг истәди. Јолдашла-ры тутдулар. Кимсә милис далынча гачды. Намиг сус-мур, ачы, кобуд сөзләри далбадал јағдырырды. Мән дә дөзә билмәјиб, ајаға галхдым, јахынлашыб Намигин гаршысында дајандым:

— Намиг, оғул, — дејә меһрибанчасына дилләндим, — бу, сәнсән?! Мәни танымадын?! Сакит ол, Намиг.

О әввәл дурухду, мәнә диггәтлә бахды, јох, дејәсән таныја билмәди. Ахы, мәчлиседә башыны галдырыб мәнә бахмышды ки?! Нәсинәт вермәк истәјирдим ки, Намиг сөзүмү ағымда гојду. «Рәдд олун!» — дејә гышгырды. Сонра көзләрини гәзәблә үзүмә дикиб:

— Сән кимсән? — дејиб јерә сәрилди.

Бу һадисәдән бир-ики ај сонра күчәдә Саһибә раст кәлдим. Оун кефи јох иди. Зарафата салыб сорушдум:

— Гузу нечәдир?

О, гашгабағыны төкүб чаваб верди:

— Даһа демә, гардаш... Гузу пәләнкә дөнүб... пәлән-кә...

Амиллин һәҗат јолдашы Исмәтин өлүмүндән бир ил кечмишди. Бу бир ил Амил ики һәҗат кечирирди: Исмәтлә вә Исмәтсиз кечән һәҗат. Бу һәҗат донуб галмыш бир чаја бәнзәјирди: һәм ахырды, һәм дә дајанмышды. Күнләр, һәфтәләр өтсә дә, чајын буз дону һәлә ачылмамышды. О, ишдә, күчәдә адамлардан гачыр, мүкәддәр көрүнүр, бәзи мәчлисләрә кетмәкдән чәкинирди. һамыдан узагда, гәсрдә јашајан гәһрәманлар кими гәрибә, сирли бир һәҗат кечирир, көрә-көрә чох шејә көз јумурду. Бу һәҗат тәрзи онун варлығында гејри-ади һиссләр ојадырды.

Сон күнләр чајын буз сәтһинә күнәш ишығы даһа чох дүшүрдү; әввәлләр евләнмәк һаггында дүшүнә билмәјән Амилә үстүөртүлү, ејһамла, нәзакәтлә ишарә вуран гоһумлары сон вахтлар тәһкидә, исрара кечмишди-ләр.

Анасы Амилли даһа чох дилә тутурду. һеч заман евләнмәкдән ачыг данышмырды, анчаг ширин сөһбәтләринин әсл мәнасы билаваситә онунла бағланырды. Амил әтир дујан кими, дәрһал бу фикри дујурду. Дујан кими дә Исмәти көрүрдү: ағ шуба, ағ палаг, ағаппаг үз. Исмәт күлүр, гачыр, јердән гар көтүрүб јумурлајыр, онун үстүнә атырды. Амилли јахынлашдығыны көрүб ушаг тәк гышгырыр, јүјүрүр вә гара јыхылырды. Москва гышынын шахтасы Исмәтин јанагларыны гызардырды. Амил уча ағчагајынларын алтында Исмәтин буз кими сојумуш гырмызы јанагындан өпмәк истәјәркән, гыз етираз едирди:

— Јох, јох.

Анасынын сәси Амилли хәјалдан ајырырды:

— Еһ, оғул, сәһәрдән данышырам, сәнинсә фикрин һарда галыб. аллаһ билир. Јәгин јенә ону дүшүнүрсән. Ахы, белә олмаз, өзүнү нијә үзүрсән?! Ајаг үстәчә гурумусан. Бәсдир, оғул, бәсдир, сәдагәт өз јериндә, севки өз јериндә, өзүнү дә дүшүнмәлисән ахы... Билирәм, рәһмәтлијин тајы-бәрабәри јох иди. Нә етмәк? Дүңјаја етибар јохдур. Чамаат вар, ел вар, оиларын ағыллы сөзү вар, ешитмәк лазымдыр.

— Дүздүр, ана, дүздүр...

Амил ән јахын досту Фикрәткилә тез-тез кедирди. Фикрәт үч-дөрд ај оларды ки, евләнмишди. Бәстәбәј,

долу, чатмагашлы арвады дејиб-күлмәји, рәгс етмәји, кејиниб-кечинмәји, сырғаларыны, үзүкләрини тахыб бәзәнмәји чох севирди. һәр дәфә дә Амилә саташыр, «кәл, сәни мән евләндирим» дејә гәһгәһә чәкирди. Амил онун бу зарафатына, һәтта «индики дөрвдә севки јохдур» сөзләрини тәкрат етмәсинә өјрәнмишди. Бу вахтлар да Исмәтлә олан сөһбәтләрини хатырлајырды.

...Исмәт дәниз саһилиндә, гум үстә узаныб, әлләрини габага вермиш вә көзләрини онун өзү кими гумда узанмыш Амилли көзләринә дикмишди. Амил каһ гызын ағаппаг, чылпаг чијинләринә, каһ узун, инчә голларына бахыр, каһ әлләрини алыб бармаглары арасына кечирир, каһ да зарафат едиб ону күлдүрмәјә чалышырды.

— Сән мәни севирсән?!

Амил она чаваб вермәди.

— Нијә динмирсән? Де көрүм, севирсән?

Амил јенә сусду. Исмәт дәјишди, гашгабагыны төкдү, дәнизә бахырды...

дан деди:

— Севмирсән! Бу сөзү һеч вахт дилиндән ешитмәмишәм.

— Севкини дуја билмисәним?

— Билмирәм.

— Мәнсә сәнин севкини дујумшам. Она көрә дә буу дилиндән ешитмәјә еһтијач дујумрам. Лазым да дејил...

Исмәт дүшүнүрдү. Амилли бу сөзләринин мәнасыны анламаға чалышырды. Башыны голлары үстә гојмушду, дәнизә бахырды...

Амил бир дәфә Фикрәткилә кәлиб, ону евдә тәк көрәндә һејрәтләнди:

— Ханымын һаны?

— Күсүб кедиб атасыкилә.

— Нијә?

— Еһ, дәрдим тәзәләдин. Зәһирмар бу мәтбәх үстүндә. Индијә гәдәр анам кәлиб биш-дүшдә көмәк едирди. О да хәстәләниб. Мәним көзәл арвадымын да хәрәк биширмәклә арасы јохдур. Сөзләшдик. Мәни дә таныјырсан: чәнәм гызышанда ағына-бозуна бахмырам. Еһ, чәһәнәм олсун!..

...Амил јенә Исмәти хатырлады. Исмәт халатын үстүндән күллү өнлүк тахыб мәтбәхдә әлләширди.

— Ај Исмәт, ачындан өлдүм...

— Бу дәгигә, бу дәгигә...

Амил дөзмүр, отагдан мөтбөхө кедир, Исмәтин янында дуруб онун һәрәкәтләрини изләйрди. Халат да, өнлүк дә Исмәтә чох жарашырды. О, архадан кәлиб Исмәтин чийнләриндән тутду. Гыз башыны дала чевирди:

— Нә едирсән?

— Сәнин јериндә олсам, гәшәнк палтар кејмәрәм.

— Нијә?

— Гәшәнк палтарда гәшәнклийн көрүнмүр.

Исмәт «јахшы, театра да бу палтарда кедәрәм» дејә күлдү.

— Сәнә көмәк едим?

— Тәкчә ширә чәк. Көк ширәси. Машын да һазырдыр.

Үст-үстә гојулмуш ики армуда бәнзәјән машынын сәси отага долду. Бир аздан Исмәт ишләрини гуртарды. Һәр шеји мәчмәјијә јығыб, јемәк отагына апарды. Онлар столун әтрафында үз-үзә отурдулар...

Бир ајдан сонра Фикрәт өзү онлара кәлди, кефи көк иди:

— Ијирминчи әсрин Мәчнунуна ешг олсун! — деди. Шән-шән күлүб Амиллин јанында, диванда отурду. — Кәлмишәм сәнинлә көрүшүм. Сабаһ ахшам Лондона кедирәм. Елми е'замийјәтә. Он күн галачағам.

— Нә јахшы! — Амил дивандан галхыб сојудучуја јахынлашды, конјак, ики гәдәһ, шоколад гутусу кәтирнб столун үстүнә гојду. Фикрәт дәрһал гутуну ачды:

— Сәвинмәјимә бахма, ганым елә гарадыр ки, һеч олмайан кими. Дүнәндән евдә давадыр... Арвадла тәзәчә барышышдым. Инди јенә чин атына миниб. Дејир ки, мәни дә Лондона апар. Дејирәм, Салјан дејил ки, сәни дә апарым. Һеч нә баша дүшмәк истәмир. Ики ајагыны дирәјиб бир башмаға: апар, вәссалам. Јалварырам, јахарырам, ипә-сапа јатмыр ки, јатмыр. Баша салырам ки, Амил Болгарыстана кетди, рәһмәтлик Исмәт ону апарыб өзү јола салды. Нә дава олду, нә дә шава. Ағлына батмыр ки, батмыр. Дејирәм ки, е'замийјәтдир, ишдир, елми симпозиумдур ора дүшмәк мәним үчүн бөјүк шәрәфдир. Елә бил даша-дивара дејирәм. Вечинә алмыр, дејир онда сән дә кетмә. Еһ, белә кетсә, билмирәм нә олачағ.

— Һеч нә олмаз, фикир еләмә. Көтүр гәдәһи. Сәнә јахшы јол! Диккенсә, Ијутона мәним еһтирамымы јетир.

— Һөкмән, Амил, сағ ол!

...Амил күчә илә кедирди. Бирдән дајанды. Она елә кәлди ки, узагдан кәлән Исмәтдир. Ағ шуба кејмиш, гара рәнкли редикүлүнү чийнинә кечирмиш, учабојлу Исмәт! Јериши дә онун јерининә бәнзәјирди. Јахынлашды. Амил билирди ки, кәлән Исмәт дејил. Билирди, анчаг көзләјир, өзүнү алдадырды. «Исмәтә нечә дә охшайыр! Елә бил өзүдүр. Инсан да инсана белә охшайыр?!» Гәшәнк бир гыз Амиллин кәдәриндән хәбәрсиз, сајмазјана онун јанындан өтүб кечди.

Амил достларына раст кәлди. Ону дартыб зорла хинкәлханаја апардылар. Јемәк-ичмәк заманы һәр шеји унутду. Исмәт һеч јадына дүшмүрдү. Арағы һәвәслә ичирди. Бура нә јахшы иди! Дејирми столун архасында әјләшмишдиләр. Һамы данышырды. Бу үмуми һај-күј һеч кәсә мане олмурду. Елә ки достлары севкинни мә'насызлыгындан, кечичи бир шеј олдуғундан, ишвәли, назлы көзәлләрлә кечән саатларын ләззәтиндән данышдылар, Амил бу һај-күјлү, түстүлү јарызирзәминдә, мәлаһәтли, һәзин бир сәс ешитди вә анчаг бу сәси динләди: «Дејирләр, һәјатда севки јохдур. Мән буна инанмырам. Бири вар, дејир ки, әрими севмирәм, онунла елә-белә јашайрам. Елә-белә јашамағ олармы?! Бу, өзүнү алдатмағ демәкдир. Сәвмәдән јашамағ мүмкүнсә, һәмин гыз, онда ким олса, онунла да јашајар. Елә дејилми, Амил?! Мәнсә, башга чүр дүшүнүрәм.»

Һај-күј, түстү ичиндә бу ичә сәс дә итди. Амил инди һеч кимә гулағ асмырды. Фикирләширди: онун нәзәринчә һәгийи севки мә'нәви сафлығ, тәмизлик демәкдир.

Һәмин күн евә гајыданда үрәји долу иди. Ички дә тә'сирини көстәрмишди. Гапыны ачыб ичәри кирән кими ишығы јандырды. Отаг бомбош көрүнүрдү, она елә кәлди ки, Исмәт әввәлләр олдуғу кими һардаса кизләнмишди. Бу һисс варлығыны елә бүрүдү ки, о јан-бу јана бахды; көј рәнкли креслода отуруб башыны ашағы дикди. Гәфилдән сәсләнән зәнк Амилли диксиндирди, бајағкы күчлү һиссин бурулғанындан чыхыб гапыја сары кетди.

Кәлән Фикрәт иди. Лондондан гајытмышды. Шишман портфелини јелләјә-јелләјә, һај-күјлә ичәријә кирди. ағ плашыны сојунуб диванын үстүнә атды, портфелиндән конјак шүшәсини чыхарыб столун үстүнә гојду.

— Лондон көзәлләриндән сәнә салам! — дејә ев саһибни кими буфетин шүшәсини чәкди. Ики бүллүр гәдәһ

көтүрдү, — һә, нијә мысмырығыны салламысан? Бәсдир, аһ-уф еләдин. Өзүнү дириккөзлү ода атмаг истәјирсән?! Елә бил сәккиз әср бундан әввәл јашајырсан. Нә олуб, өзүнү дүнја ләззәтләриндән мәһрум едән раһибләр кимисән. Неч билирсән, Лондона мәнимлә ким кетмишиди?! Сизин институтун фолклор шө'бәсиндә ишләјән Руһәнкиз. Әнтигә гыздыр: ағыллы, тәмкинли, көзәл. Исмәт кими. Сәндән дә хошу кәлир. Нә истәјирсән?! Истәјин јардыр, јар, јетирди пәрвәрдикар!

Руһәнкиз јахшы гыз иди, онунла Амилин арасында дәрин һөрмәт варды. Исмәтин өлүмүндән сонра нәдәнсә бир-бириндән узаг гачырдылар. Амил Руһәнкизин бу јахынларда диссертасија мүдафиә едәчәјини ешитмишиди. Фикрәт конјакы ачыб гәдәһләрә сүздү, бирини Амилә узагты:

— Һә, көтүр көрәк, јолдаш раһиб. Нә олду, көзләрин јенә јол чәкир?! Вај, вај, јохса ичкијә төвбә демисән?! Белә олмаз, чаным. Фүзули ше'ринин лирик гәһрәманы кими дад-фәрјад етмәк! Јох, көзләрини јахшы-јахшы ач, әтрафа бах, көр һансы әсрдә јашајырсан. Һә, инди гәдәһи көтүр көрүм. Бах, белә, чох көзәл!

Ичдиләр, сонра јенә, јенә... Фикрәт кефләнди, гызышды, бајагкы фикирләринин әлејинә кетди:

— Бир јана баханда евләнмәмәкдә дүз иш көрүрсән. Мән евләниб һансы ағ күнә чыхмышам?! Лондона келдәнә арвадым күсүб кедиб. Гајыданда Москвадан телеграм вурдум. Габағыма чыхмады. Нечә дәфә зәнк еләмишәм, телефона да кәлмир, кәл, дөз көрүм нечә дөзүрсән?! Беш ајдыр мәнимлә јашајыр, беш дәфә күсүб кедиб. Өзү дә неч нәјин үстүндә. Јалвара-јалвара гајтармышам. Инди нә едим, неч билмирәм. Сәнин Исмәтин кими гыз һаны?! Јохдур! Чырагла кәзсән тапа билмәзсән. Она көрә дә евләнмирсән. Дүз дә еләјирсән. Јохса өзүнү мәним кими бәлаја саларсан.

Фикрәт гызышыр, һеј данышырды. Амил она гулаг аса-аса Исмәти көрүрдү... Бир дәфә о, ишдән дилхор, ганыгара гајытмышды. Елми шурада онун сон тәдгигаты бәрк тәнгид олунмуш, бу тәнгиддә шәхсигәрәзлик һисси чох олдуғундан Амилә дәрин тә'сир бурахмышды. Өзүндә дејилди. Евә кәлән кими дивана узанды. Бу заман Исмәт јахынлашыб:

— Нә олуб, Амил? — дејә үрәји јана-јана сорушду. Амил чаваб вермәди. — Сәнә јемәк кәтирим?! Нијә дин-

мирсән?! Ој... Нә дәһшәтлисән. Белә олмаз. Де, јемәк верим?!

О, дивандан галхыб, «јох» дејә ванна отағына кирди. Исмәтин архасынча кәлдијини көрүб нәдәнсә һирсләнди:

— Нә истәјирсән мәнән?! Бир дәфә дедим ки, јемәк лазым дејил. Чых кет, өз ишләрини көр...

Амил чимиб дивана узананда, јелә Исмәтин јахынлашдығыны дүјдү. Онун әли сачларында кәзәндә Амил башыны чевирди, Исмәт:

— Нә олуб, әзизим?! — дејә елә титрәк вә көврәк бир сәслә сорушду ки, Амил гејри-ихтијари она бахды. Исмәтин көзләри кәдәрлә долмушду. Бир анда гәзәби сојуду.

— Бағышла, Исмәт кобудлуг етдим.

— Ејби јох, Амил. Билдим ки, нә исә олуб. Дур, дур, јемәк кәтирим. Бизим севдијимиз кәнч мүғәнни Јалчынын концерти вар. Јарым саат сонра... Дур, әзизим, дур...

Амил Руһәнкизлә лифтдә јухары галхырды. Руһәнкизин ири көзләри варды, сүрмә чәкдијиндән бу көзләр даһа да ириләшмишиди. Амилин она диггәтлә бахмасы, һал-әһвал тутмасы гызга гәрибә кәлди. Сәккизинчи мәртәбәдә лифтдән чыхдыгда Руһәнкиз ону диссертасија мүдафиәсинә, бунунла әлагәдар олачаг зијафәтә дә'вәт етди.

Һәмин күн Амил күл алмаг үчүн базара кирәндә күлсатанларын «Занбаг... Занбаг.» дејә алычылары чәлб едән сәсини ешитди. Даһа ирәлијә кедә билмәди. Әлиндә бир дөстә занбагла доғум евинә тәләсдији о дәһшәтли күнү хатырлады...

...Амил балача пәнчәрәни дөјүб, занбагларын Исмәтә верилмәсини ағ халатлы гыздан хаһиш етдикдә, гызын нечә горхдуғуну, оддан чәкилән кими занбаглардан чәкиндијини, сонра горхулу бахышларла әлләри титрәјә-титрәјә онлары көтүрдүјүнү, тез-теләсик — «бу дәгигә, бу дәгигә» — дедијини, бир ан ичиндә јох олдуғуну көрдүкдә үрәјинә нә исә дамды.

Сонра... Ону һәкмин јанына апардылар. Һәмин ағ халатлы гызын көзләриндәки һәјәчан вә тәлаш она нәләр демәди. Сонра... Сонра... Аман аллаһ. Дөрд тәрәфиндә дајанмыш һәкимләрин ағ халатлары көзләриндә

гапгара гаралды. Һәмин күн Амил үчүн кечә кими кечди. «Ону хатырлајанда елә билир ки, о күн нә һава ачылышы, нә дә күнәш чыхмышды.

Инди Амил базарда дајаныб о күнүн кечәсиндән ајрыла билмирди. Бирдән ајылды, бајагдан һеч нә ешитмир вә көрмүрдү. Ашыб-дашан, һај-күјлү базарда башга бир аләмлә јашадығына өзү дә һејрәт етди. О, мүда-фијә дә, зијафәтә дә кетмәди. Кечә Фикрәт зәнк вүрүб ону мөһкәм данлады:

— Гүјамәт олды. Наһаг кәлмәдин! Рүһәнкиз сәни сорушду. Валлаһ-биллаһ, онун сәндә көзү вар. Кәлмәдин үчүн чох тәәссүфләнирәм.

— Тәк кетмишдин?!

— Тәк нијә? Лондон дејил ки тәк кедим? Арвадым-ла чохдан барышмышыг. Һәләлиәк һәр шеј өз гәјдасындадыр.

Бундан сонра Амил тез-тез Рүһәнкизи јад едирди. Бу замаң Исмәти дә көрүрдү. Исмәт әлиндә тутдуғу гоша занбагла она јахынлашыр, занбаглары она верирди:

— Көтүр. — күчлә ешидиләчәк бир сәслә дејирди. — Көтүр, сәнә лазым олар! Мән «Сәни хошбәхт көрмәк естәјирәм...»

Телефон сәсләнди. О, хәјалдан ајрылыб дәстәји галдырды.

— Алло, ешидирәм.

— Салам, Амил.

— О!.. Сизсиниз... Хош көрдүк, Рүһәнкиз. Јәгин мән-дән инчимисиниз. Үзр естәјирәм ки, зијафәтә кәлә билмәдим.

— Бу нә сөздүр, Амил?! Мән сизи јахшы баша дүшүрәм, чох јахшы... Билирсиниз, нијә зәнк вурмушам?! Фикрәтдән ешитмишәм ки, Исмәтин чох көзәл күндәлији галыб. Онунла марагланырам. Охумаға верәрсинизми?!

Амил бирдән-бирә чаваб верә билмәди, узун сүкутдан сонра:

— Верәрәм, — деди.

— Миннәтдар оларам. Кечәниз хејрә галсын.

О, дивандан галыб јазы столуна јахынлашды, сијир-мәни чәкиб јашыл үзлү дәфтәрчәни чыхартды. Вәрәгләди, вәрәгләди, бир сәһифәдә дајанды, охумаға башлады: «Амил беш күндүр ки, јохдур. Узаға кедиб, Болгарыстана. Өзүмә јер тапа билмирәм. Санки нә исә итirmeшәм.

Бу күн Москвадан јаздығы мәктубу алмышам. Нә гәдәр севиндим. Мәктәбдә балача ушаглар да фикирли олдуғуму дүјдулар. Аһ, бу ушагларын нечә дә тәмизи үрәк-ләри вар. Көрәсән Амилли мәним гәдәр севән бир адам тапылармы?! Мән бу севкисиз јашаја билмәрәм.»

Амил керисини охуја билмәди. Дуруб пәнчәрәни ачды. Сојуг иди, буз кими һава ичәри долду, онун үз-көзүнү охшады. Дүшүнүрдү ки, белә тәк-тәнһа јашаја билмәз. Донан чајын үстүнә дүшән күнәш ишығы кеч-тез ону әридәчәкдир.

Ким билир, бәлкә дә Рүһәнкизлә говушачагды?! Бәлкә дә башга бир адам һәјат јолунун үстүндә дајанмышды?! Инди бу барәдә дүшүнмәјә башласа да, һәләлик һәјата кечирмәји бачармырды. Чүнки Исмәтин севкиси елә күчлү иди ки, бу севки бүтүн варлығында иди, һәјат кими ону јашадырды.

БАЛАЧА ҺАМЛЕТ

Намиги ушаг евиндән бир-ики күнлүјә көтүрмүш актјор Гәдирли ону арвады илә галдығы мәдәнијәт ишчиләринин истираһәт евинә көтирди. Намиг һәлә индијә гәдәр башга јерә кетмәмишди, өмрүндә илк дәфә баш верән бу һадисә бөјүк севинчинә сәбәб олса да, сыхылмаға, утанмаға башлады. О, арыг ушаг иди. Сүмүк-ләри чыхмыш агаппағ үзүндә ири көзләри дәрһал нәзәрә чарпырды. Намигә бахмадан өтүб кечмәк олмаз. Истираһәт евиндә «Ај Гәдирли, бу ушаг кимдир, нә кәдәрли көзләри вар», «Балача Һамлетә охшајыр» «Нә һәссас ушагдыр», «Гәдирли јени актјор һазырлајыр» — дејир-диләр, сачыны сығаллајырдылар.

Ушаг үчүн һәр шеј тәзә, марағлы иди. Икимәртәбәли бина, күлләр әкилмиш, балыгулаға төкүлмүш, һовузлу, һејкәлли, көшкүлү һәјәт, ири, дәмир дарваза, бөјүк бағ, бу баға доғру узанан јол, јемәкхана, онун бөјрүндәки нәһәнк тут ағачы, бу ағачын јемәкхана пәнчәрәләриндән ичәри кечән будаглары, бағы дөврәләјән уча һасарлар — бүтүн бунларын һамысы она әфсанәви көрүнүр-

дү. Истираһәт едәнләрин әксәријәти ушаглары илә кәлмишди. Одур ки, сәс-күј әлиндән дајанмаг олмурду. Ушагларын һамысы сәлигәли, тәмиз вә көзәл кејинмишди. Үз-көзләриндән бәхтијарлыг дујулурду. Намиг бирдән-бирә онлара гошула билмәди. Гәдирлинин бөјрүндә дајаныб һәр шеји мүшаһидә едир, һеч нәји көзүндән кәнара бурахмырды.

Јемәкханада онларын столу пәнчәрә тәрәфдә иди. Намиг, Гәдирли илә онун арвадынын арасында отурмушду. Бөјүк отаг һәј-күјлә долмушду. Ушаглар бир-бирини сәсләјир, бөјүкләр дејиб-күлүрдүләр. Гәдирли тез-тез Намигин башыны сығаллајыр, буранын хошуна кәлиб-кәлмәдијини сорушур, Јахшы-јахшы јемәсини тапшырыр, она өз оглу кими бахырды. Гоншу столда ики гыз отурмушду. Јемәк истәмәдикләри үчүн аналары гызлары даидајыр, «Јемәсәниз дәннизә бурахмајачағам» — дејирди. Намигин көзү онларда галмышды. Үмумиј-јәтлә, бу ики гыз ону чох марағландырмышды. Кәлән күндән онлара диггәт јетирди. Гәшәнк, тотуг јанағлары, гара сачлы, ағ үзлү гызларын көзәллијиндә сәһрли бир ишыг варды. Ана гызлары једиртмәк үчүн дәриңдә, габыгдан чыхыр, мүхтәлиф үсуллара әл атыр, горхудар, алдадыр, дилә тутурду. Башга гадынлар да она көмәк едирдиләр. Көк, гоча бир арвад гызлара көзүнү ағардыр, бармағыны ирәли узадыб һәдәләјирди. Гызлар бу заман дәрһал јемәјә башлајырдылар. О бири ушаглар да јејир, ичир, күлүр, зарафатлашыр, дәчәлликләриндән дә галмырдылар.

Намигин гоншулуғундакы ики гыз севинч ичиндә «ата» дејә гышгырыб ирәли чумду. Ата онларын һәр икисини гучаглајыб, голлары үстүнә көтүрдү вә стола јахынлашды. Намиг көзләрини онлардан чәкә билмирди. Ата, гызларынын јанағларындан өпүр, сачларыны сығаллајырды... Намиг һәр шеји бол көрүшдү: чәрәји дә, јемәји дә, мејвәни дә... Анчаг ата-ана гајғысынын боллуғундан хәбәри јох иди. Ону инди көрүрдү.

Ата чибиндән конфегләр чыхартды, онлара пәјлады. Гызлар да шәнләнмишдиләр.

Намиг габаглар ушаг евиндә ишләјән бир тәрбијәчи гадыны хатырлады. О вахт оғлан инди көрдүјү гызлар бојда оларды. Һәмин тәрбијәчи гадын чәми бир ил ишләди вә бу бир илдә онлара көз верди, ишыг вермәди. Намиги чох иңчидирди. Бунун да сәбәби варды: бир дә-

фә гадын она силлә вурмушду. О, директора шикајәт етмиш, бундан гәзәбләнән гадын оғлана әмәлли-башлы кин бәсләмәјә башламышды. Заһирән көзәл-көјчәк олан гадындан һамынын зәһләси кедирди. Ону ишдән көтүрәндә бүтүн ушаглар севиндиләр. Јени кәлән тамам башга чүр иди. Кобуд дејилди, ачы сөз демәзди, меһрибан да дејилди. Һәр һалда, биринчи тәрбијәчидән чох фәргләнирди. Балача гызлар дуруб кетмәк истәдиләр. Ана онлары бурахмајыб, кери гајтармаға чалышды. Онлар елә јалвардылар ки, «Јахшы, кедин» дејә ана ичәзә верди. Гызлар аналарыны өпүб, гачыб кетдиләр. Гәдирли Намигә деди:

— Истәјирсән сән дә кет, ушагларла ојна...

— Јох.

Намиг, Гәдирлидән узаға кетмәк истәмирди. Елә билирди ки, ондан араланса, бир һадисә баш верәр. Горхурду. Гәдирли онун сыхылдығыны аңлајырды.

— Јахшы, кәл бир јердә кедәк, — дејә әлиндән тутду. Һәјәтә чыхдылар. Ушаглар көшкдә шән-шән ојнајырдылар. Ата-аналары тез-тез онлары чағырыр, алма, ја армуд верир, гајғы вә мәнәббәтлә балаларына көз гојурдулар.

Гәдирли Намиглә бәрәбәр бағы кәзмәјә кетди. Бағ бөјүк вә көзәл иди. Үстү вә јанлары тәнәклә өртүлмүш хијабан јашыл түнел јаратмышды вә мешә јолларына бәнзәјирди. Узандыгча узанырды. Бу хијабана да балыггулағы төкүлмүшдү. Гәдирли сорушду ки, бура онун хошуна кәлир, ја јох. Ушаг вәчдлә деди ки, чох хошуна кәлир, көзәл бағдыр. Сонра мүхтәлиф шејләрдән сөһбәт салдылар. Намиг арзусундан данышды, бирдән деди ки, мән истәјирәм атам олсун. Гәдирли кәдәрләниб адәти үзрә онун сачларыны сығаллады, мәзәли бир әһвалат данышыб ону күлдүрдү.

Истираһәтдән сонра дәннизә кетдиләр. Намиг гум үстүндә узаныб, һәмин ики балача гызга бахырды. Гызлар аталарынын јанында гума узаныб: — Дәннизә кедәк, чимәк, — дејә мызылданырдылар. Ата галхды, онларын әлләриндән тутду. Ушаглар нечә севинирдиләр. Атылыб-дүшүрдүләр. Онлар дәннизә сары кетдиләр. Ләпәләр аста-аста саһилә чырпылырды. Гызлар суја кирәндә гышгырдылар. Дәринә кетдикдә ата һәр икисини гучағына көтүрдү, гызларын ағаппаг голлары онун бојнуна

доланды. Намиг јаваш-јаваш үзүнү дөндөриб Гедирли-јө бахды. Гедирли һамынын «Түлкү ләлә» дедији бир актјорла ширин сөһбөт едирди. «Түлкү ләлә» көдөкбој, пога, зирек вә чевик адамды. Нечә олдуса, бирдән көзләри Намигин көзләри илә растлашды. Нәдәнсә тутулан кими олду, она бир мүддәт бахды вә Гедирлидән нә исә сорушду. Намиг бу заман атасы һаггында дүшүнүрдү: «Көрәсән, мәним атам вармы?! Варса, һардадыр, мән дә онунла дәннизә кедәрдим. О ики гыз кими...». О, һөл индијә гәдәр атасы һаггында белә дүшүнмәмишди. Ата мәһәббәти үрәјиндә буз кими донуб галмышды. Намиг галхыб дәннизә кетди вә ики гызын јанында чиммөјә башлады. Бир көзү јенә онларда иди.

Ахшамүстү өртүлү көшкүн алтында «Түлкү ләлә» ушаглара концерт верирди. О, һејван ролларында мәһарәтлә чыхыш едирди.

Бөјүкләр дә марагланыб јахына кәлмишдиләр. Је-мәкхананын бөјрүндәки скамјаларда отуруб сөһбөт едөнләр дә «Түлкү ләлә» јә тамаша едирдиләр. О, инди хоруз иди, голларыны ганад кими ачмышды. Елә ки банлајырды, ушагларын гәһгәһәси гајаја чырпылан далга кими курулдајырды. Намиг архада, ағачын јанында дајанмышды. О да үрәкдән күлүр, элини элинә вурурду. «Түлкү ләлә» ушаглары бир-бир јанына чағырыр, күлдүрүрдү. Бирдән үзүнү Намигә тутду:

— Еј балача һамлет! — деди. — Јахына кәл көрүм.

Намиг чашды, чиддиләшди. Гедирлинин бөјрүнә сығынды. Ушагларын нәзәрләри Намигә дикилди. Намиг ики күндү истираһәт евиндә галырды, ушаглар ону санки инди көрүрдүләр.

— Кәл-кәл, һамлет! — «Түлкү ләлә» мезә илә ону јенә чағырды. Гедирли «Горхма, оғлум, кет» дејә Намиги руһландырды. Оғлан јаваш-јаваш она јахынлашанда «Түлкү ләлә» деди:

— Һә, инди, кәлин көрәк һамлет нә бачарыр?! Ојнајыр, рәгс едир, охујур, јохса ки, нәсә чалыр? Гармон вар, тар вар... Бәлкә зурна чалырсан?!

Күлүш гопду, бу, Намиг даһа да чашдырды. Әкәр «Түлкү ләлә»нин мезәли һәрәкәтләри олмасајды, элини ағзына гојуб, зурна кими бир сәс чыхармасајды, ушаг дајанмадан чыхыб кедәрди. Актјорун «зурнасы» һеч сусмаг билмирди. Бу, ушагларын хошуна кәлирди вә һамы

чәпик вурурду. «Түлкү ләлә» өз нөмрәсини битириб, алгышлар алтында чығырды:

— Инди сөз балача һамлетә верилир...

Ону галдырыб скамјанын үстүнә гојду. Намиг гулагарынын дибинә гәдәр гызармышды. Нечә олдуса, бирдән ики балача гызы көрдү. Гызлар габагда дајанмышдылар. Марагла она бахырдылар. О, гәт етмишди ки, ше'р охусун. Сыхыла-сыхыла сөјләди ки, чохлу ше'р билир, инди онлардан бирини охумаг истәјир. Әввәл ше'ри јахшы охуја билмирди, кет-кедә утанчаглыг вә горху һиссләри чәкилиб һәвәсә, чошғунлуға јер верди. Бу исә Намигә һәрарәт кәтирди. Ше'ри бирнәфәсә охујуб битирди. Елә кур алгыш гопду ки... Анчаг «Түлкү ләлә» ону бурахмады. Јенә бир нечә ше'р охуттурду. Бундан сонра һамы актјорун дирижорлуғу илә бир јердә маһны охуду. «Түлкү ләлә» кәнарда дајананлары да охумаг үчүн һәвәсләндирирди. Оун дирижорлуғу да гәрибә вә күлмәли иди.

Гедирли Намигин сачларыны охшаја-охшаја, — нә әнтигә ше'рләр билирсән, — деди, — һеч хәбәрим јох иди, јахшы да охујурдун. Афәрин! Ким өјрәдиб бунлары сәнә?!

— Өзүм өјрәнмишәм.

— Бурда бизимлә чох галарсан?

Намиг ири көзләрини Гедирлијә дикиб, лал-динмәз она бахды. Гедирли ушағын чаваб вермәсини көзләмәдән бир элини бојнуна долады, ону навазишлә өзүнә тәрәф дартды. Бу вахт Намиг өзү гәрибә бир суал верди:

— Нијә мәнә һамлет дејирләр?!

Оун ири көзләриндә кәдәрин, көврәклијин, һезинлијин, даһа нә билим нәләрин гарышығындан хош вә мә'налы бир ишыг јанырды. Гедирли бу көзләрә бахыб, она нә чүр чаваб вермәк һаггында фикирләшди:

— Сән Шекспир һаггында ешитмисән?!

— Ешитмишәм..

— Оун «Һамлет» адлы әсәринин гәһрәманы һамлетә бәнзәјирсән.

Намиг Гедирлијә бахырды. Нә исә демәк истәјир, фә-гәт сусурду. Көшкүн алтындан күлүш сәдалары јајырды. Ики гыз бир јердә чыхыш едирди. Намиг јериндә дајана билмәјиб, ирәлијә кәлди. Гызлар шән, мезәли

нәгмә охујурдулар. Балача гыз хусусилә фәргләнирди. Оун елә гәрибә, шән, ојнаг көзләри варды ки... Тез-тез Намигә бахырды.

Беләликлә, истираһәт евиндә бир һәфтә кәлиб кечди. Намиг гаралмышды. Актјорлар зарафатла «балача һамлет дөнүб балача Отелло олуб» дејирдиләр. «Түлкү ләлә» Намигә јаман мейрибанлыг көстәрирди. Һәр дөфә ону көрәндә бурнуну тутуб сыхыр, сачларыны сығаллајыр, мүхтәлиф мезәли тапмачалар сөјләјир, чәлд чаваб вермәсини тәләб едирди. Гәдирли Намигдән сорушду ки, истираһәт евиндә ким онун даһа чох хошуна кәлир? Ушаг тәрәддүд еләмәдән «Түлкү ләлә»нин адыны чәкди:

— Јахшы әмидир. О дөфә дајаныб узагдан мәнә бахырды. Соира јанына чағырды. Кетдим. Чибиндән ири бир шоколад чыхарыб верди Алмадым, зорла верди. Нә үчүн белә едир?! Бүтүн ушаглар ону севирләр. О дөфә бир гыз јыхылмышды. Дизи ганамышды. һәким һараса кетмишди... «Түлкү ләлә» о дәгигә кәлиб дизини сарыды. Башлады гызы күлдүрмәјә...

— Сәни кимәсә охшадыр. Дејир ки, кәнчлијимдә бөјүк бир сәһвим олуб. Оғлуму анасы илә бәрабәр атыб кетмишәм. Соира пешман олуб кери гајытмышам. Һеч јанда тапа билмәмишәм. Инди сәни өз оғлуна охшадыр.

Бајагдан дил-дил өтән Намиг бирдән-бирә тутулду, кәдәрләнди. Гәдирли бунун она тә'сир едәчәјини билсәјди, бәлкә дә данышмазды. Намиг онун јанында дајанмады. — Бир аздан кәләчәјәм,» — дејиб кетди. Гәдирли мане олмады. Ушаг јемәк заманы да кәлиб чыхмады. Гәдирли баға кетди, хијабанлары долашды. Намиг јох иди. «Бәлкә чыхыб кедиб» — дејә үрәјиндә дүшүнән Гәдирли бағын гуртарачағындакы ағачлара тәрәф аддымлады. Јахынлашыб көрдү ки, Намиг күкнар ағачынын дибиндә отуруб фикрә далмышдыр. Һәтта Гәдирлинин кәлиб дајандығындан хәбәр тутмады. Бирдән ону көрүб ајаға галхды, Гәдирлијә јахынлашды, нифрәтлә дилләнди:

— «Түлкү ләлә» пис адамдыр.

Гәдирли, Намигин бу һәссаслығындан көврәлди, ону мейрибанчасына гучаглајыб өзү илә јанашы апармаға

башлады. Оун көнүнү алмаг үчүн нәләр демәди! Фәгәт Намигин нифрәт һиссини сөндүрә билмәди. Јемәкханаја кирәндә, тәрс кими «Түлкү ләлә» дә кәлди, бу дөфә Намиг бурнуну сыхмаға, сачыны сығалламаға гојмады, ондан узаглашды. О исә пәртлијини мезәли һәрәкәтләрлә өрт-басдыр етмәјә мүвәффәг олду.

— Отелло гәзәбләниб! — күлә-күлә кечиб јериндә әјләшди. Даһа һеч кәслә зарафат еләмәди, башыны ашағы дикиб гашгабагы чөрәјини јемәјә башлады. Оун чиддилији әтрафындакылара гејри-ади көрүндү. Бир-ики ушаг јанына кетди, «Түлкү ләлә» бу дөфә онлара әһәмијјәт вермәди.

Бу һадисәдән соира Намиг кетмәк истәдијини билдирди. Гәдирли бир-ики күн ону сахлады. О, бу балача оғландан ајрылмаг истәмирди. Намиг өзү дә она өјрәнмишди. Онларын достлуғу чохдан башланмышды. Бир нечә ил бундан габар! Ушаг евиндә концерт верилрди. Гәдирли кичик бир сәһнәчикдә ата ролунда чыхыш едирди. Бу, јахшы, мәрд бир ата иди. Һәмишә концертләрдә мәнз бу сәһнәчикдә чыхыш етмәји хошлајырды. О, ојнадыгча биринчи чәркәдә отуран балача оғланын нечә марагла бахдығыны көрүрдү. Сәһнәчик гуртаранда һәмин оғлан јериндән сычрајыб сәһнәјә чыхды, Гәдирлинин јанына кәлиб дизләрини гучаглады.

Гәдирли әјилиб ону јердән галдырды. Ушаг хошуна кәлди. Бир нечә ил бундан әввәл оғлу вәфат етмишди вә бу итқи һәмишә она әзијјәт верирди. Үрәји көврәк олушду. Бәлкә дә ата ролуну ифа етмәси бу ағыр фәциәни јүнкүлләширди.

О вахтдан Гәдирли Намиги унутмады. Јанына кедир, көрүшүр, бир-ики күнлүјә ичазә алыб өзү илә апарырды.

Намиг ики бачы илә достлуг едирди. Јенә бир дөфә онларла ојнајанда һәјәтә бир машын кирди. Гапы ачылды вә машындан гызларын атасы чыхды. О, јахшы вә сәлигәли кејинмишди. Гызлар машына тәрәф јүјүрдүләр. Намиг дөнуб галмышды. Гәдирли ачыг пәнчәрәдән бу мәнзәрәјә бахырды. Ата голларыны ачыб гызлары гаршылады, икисини дә гучағына көтүрдү, өпә-өпә апарыб кетди. Намиг јериндән тәрпәнмәдән онларын далынча бахыр, дүшүнүрдү. О, һәјатында көрмәдији, бәлкә дә һеч заман көрмәјәчәји бир дүјү илә үзләшмиш, бу дүјүнун сеһирли аләминә далмышды.

— Оғлум, Намиг! — меһрибанча сәсләнән бу ики кәлмә ушаг үчүн фөвгәләдә көрүндү. Намиг пәнчәрәдә дајанмыш Гәдирлини көрүб кетди.

Гәдирли, Намиги отаға дә'вәт етди:

— Кәл, отур. — Ону јанына чағырды. Намиг чарпанын бөјрүндә әјләшди.

— Нијә гәмкинсән?!

— Кетмәк истәјирәм.

— Нә үчүн? Бура писдир?

— Јох, пис дејил...

— Јәгин истәјирсән ки, сәнин дә о гызлар кими атан олсун, еләми?! Она көрә дә белә гәмлисән...

— Истәјирәм, әми, чох истәјирәм...

Оғланын е'тирафы Гәдирлинин үрәјини көврәлтди.

— Бәлкә сәнин атан сағдыр?!

— Сағ олсајды, мәни ахтарарды, тапарды...

— Бәлкә узагдадыр?!

— Билмирәм, бәлкә дә...

— Әкәр бу күн јанына кәлсә, нә едәрсән?!

— Неч билмирәм, нә дејим... һәмишә атам һаггында дүшүнмүшәм... Бир вахт пәнчәрәдә отуруб онун кәлмәсини көзләјирдим.

— Сәнин атан сағдыр!

Ушаг ајаға галхды:

— Дүз дејирсән?

— Бәли.

— Бәлкә «Түлкү ләлә» атамдыр?!

— Јох, о дејил...

— Бәс кимдир?

— Мән!

Ушаг сүр'әтлә отагдан чыхды. Гәдирли пәнчәрәјә јахынлашды, Намигин дарвазадан чыхыб кетдијини көрәндә архасынча чумду.

— Балача һамлет һаны? — дејә тез-тез Гәдирлидән сорушурдулар. һәмин күн сөһбәт тәкчә Намигдән кедирди. «Һамлет күсүб», «Һамлет атасынын көлкәсини көрмәк үчүн кедиб» вә саир фикирләр сөјләнилди.

Ики күн сонра Намиг бир мәктуб алды. Мәктуб Гәдирлидән иди. «Әзиз Намиг! Әлбәттә, мән сәнин атан

дејиләм. Анчаг сәнә ата олмаг истәјирәм. Арзу еләдијин бир ата. Сәни оғлум кими севирәм. Сән јахшы оғлансан! Әкәр разылашсан, мәнә фикрини билдир. Һәлә бир нечә күн истираһәт евиндә галмаг фикримиз вар».

Истираһәт евиндә һамы Гәдирлинин фикирли кәздијини, кимисә һәјәчан вә интизарла көзләдијини көрүрдү.

Бир дәфә һәјәтдә сәс-күј гопду: «Балача һамлет», «Балача һамлет!». Ким исә Гәдирлијә хәбәр вермәк үчүн јүјүрдү. Гәдирли тут ағачынын алтында иди, сәс-күјү ешидиб кәлди. Намиг ону көрүб ушагларын әһәтәсиндән чыхды, үстүнә јүјүрдү...

Һамы бу сәһнәјә бахырды. Тәкчә «Түлкү ләлә» узагда дајанмышды вә кәдәрли иди...

ШАБАЛЫД МЕШӘСИ

Баш мешәчи Мәммәд арыг, анчаг чох зирәк адам иди. Чајлагдан мешәјә кедән дик јолу елә чәддиклә галхырды ки, она чата билмирдим. Бу дашлы, гајалы јолдан сонра мешә башланды. Торпаг јол узаныр, дәринликдә итирди. Мәммәд габагда сүр'әтлә ирәлиләјирди.

— Бәлкә бир аз јаваш кедәк? — дедим.

— Јаваш кетмәк олмаз! Јохса кечәни бурада гала-рыг.

Загаталанын Чар кәндиндән јухарыда јерләшән бу мешә һәгигәтән бөјүк вә көзәл иди. Јолумузун башлангычында ири бир будаг дәјирми шәкилдә башымызын үстүндән о бири тәрәфдә узанмышды. Гәдим галанын ачыг дарвазасыны хатырладан бу јердән кечиб, јашыллыг гәсринә дахил олдум.

Көзәлик, сакитлик, буз кими сәринлик! Дарвазанын јанында кешикчи кими дуран ики чаван ағачын димдик галхан шив будаглары низә кими көрүнүрдү. Бәлкә бу чаван ағачлар һәгигәтән кешикчи идиләр вә һәр адамы бу көзәл гәсрин ичинә бурахмырдылар?! Белә фикирләшәндә мешә мәнә даһа сәһрли көрүндү.

Мәммәд узагда дајаныб сәбирсизликлә мәни көзләјирди. Она јахынлашанда дөзмәјиб килејләнди:

— Бура сәрки дејил ки, бир саат дајаныб һәр ағача бахасан. Көрүрсән, нечә бөјүкдүр?!

— Нирсләнмә, Мәммәд. Бура мәнә сәрки кимидир.

Елә бөјүк шабалыд ағачы көрдүм ки, онун гаршысында дајанмаја билмәдим. О гәдәр дә һүндүр дејилди, анчаг эзәмәтли көркәми варды. Көвдәси чох нәһәнк олдугундан азачыг јухарыда, сағ вә сол тәрәфә узанан будагларын һәрәси бир ағач көвдәси кими јоғун вә галын иди. Бир аз үстәки будаглар да онлардан кери галмырды. Бу будагларын һамысы шахәләнир вә торпаға әјилирди. Ганадларыны ачыб дајанмыш бир гартала бәнзәјән бу ағачын үстү јашыл, тиканлы гозаларла долу иди. Јар-

паглар арасындан санки балача, јашыл кирпиләр бојланыб кизлин-кизлин бахырды. Мәммәдин сәбри чох даралды, әлини јелләјиб нирслә мәнә бахды ве деди:

— Чаным, бу гәдәр бахмаг олар?! Ахы, мешәнин нә учу вар, нә бучағы... Бир аз тәләсмәк лазымдыр.

— Тәләсмә, Мәммәд, тәләсмә.

Елә эзәмәтли, елә бөјүк шабалыд ағачлары варды ки, онлары бир-бир сәјр етмәкдән дојмурдум. һамысы бирликдә мөһтәшәм бир ансамбл тәсирини бурахырды. Јолдан чыхыб бу ағачларын арасы илә кәзмәјә башладым. Мәммәд дајаныб јолда көзләјирди.

Бир шабалыд ағачынын көвдәси маили иди. О, беләми битмишди?! Бүтүн будаглары да көвдәнин истигәмәти бојунча узанмышды. Күләкми јыхмыш, илдырыммы вурмушду?! Буну билмәк чәтин иди. Фәгәт о, јашајырды, гәһрәман кими мәғрур дајаныб бол барыны һамыја көстәрирди.

Дүнән Мәммәдлә ашағы мешәләрдә олмушдум. Орада бөјүк бир саһәдә шабалыд вә гоз ағачлары әкилмишди. Онларын әксәријјәти чаван иди, јанашы әкилдијиндән гол-будаг ата билмәмишди. Бүтүн күчүнү бојуна вермишди. Узун-узун шабалыд ағачлары инди бу мешәдә көрдүјүм ағачлара һеч бәнзәмирди.

Мәммәд мәни сәсләди. Јанына кетдим. Гочаман бир шабалыд ағачыны көстәрди. Бу ағач да эзәмәтлә учалмышды. Елә бил бу мешәнин падшаһы иди. Фикрими Мәммәд дә тәсдигләди. Бөјүк, кениш бир саһәни тутурду. Дәрһал башгаларындан сечилирди. Сәнәт әсаринә бахдыгым кими она бахырдым Көвдәси јаныг-јаныг, гаралмыш вә мамыр басмыш, үстү голлу-будаглы, јамјашыл тәзәтәр... Бундан бөјүк, бундан эзәмәтли ағач јох иди. һамысындан сечилдији үчүн белә гејри-ади, белә мөһтәшәм көрүнүрдү

Бирдән Мәммәд ајаг сахлады, диггәтлә гулаг асды, әтрафа бојланыб астан деди:

— Һараданса сәс кәлир.

— Сәс? Нә сәс? — мән дә онун кими әтрафа бахмаға башладым. Амма һеч бир шеј көрә билмәдим.

— Бурада кимсә вар.

— Бәлкә ајыдыр?

— Ајы? Јох, бурада ајы олмаз.

Бу заман коллугларын арасында чаван, јарашыглы шабалыд ағачынын бөјрүндә бир гыз көрүндү.

— Бизим гызлара охшамыр, дејесән шөһәрлидир, — дејә Мәммәд марагла она бахды. — Көрөсән, бурада тәк-тәнһа нә кәзир?!

Ирәлијә кедәндә о да бизи көрдү, башыны галдырыб бахды. Гыз тәк дејилди. Чаван шабалыдын архасындан әлиндә фотоапарат тутмуш башга бир гыз киминләсә сөһбәт едирди. Мәммәд онлара јакынлашыб саламлашды. Гатлама стулда әјләшмиш, сулу боја илә шәкил чәчән бир кәнч дәрһал ајаға галхды.

— Бурда нә едирсиниз?! — Мәммәд садәләвһлүк вә марагла сорушду.

Кәнч күлә-күлә деди:

— Шәкил чәкирик, дајы, — гызлара тәрәф дөндү. — Јахшы, колоритли, јаддагалан үзү вар.

Әлиндә фотоапарат тутмуш гыз дәрһал дилләнди:

— Дүздүр. Дајы, бир дәгигә мәнә бах!

Мәммәд она тәрәф чевриләндә, гыз фотоапараты чыгылдатды. Мешәчи буну көзләмәдији үчүн гәрибә тәрздә диксинди. Намы гәһгәһә илә күлдү. Кәнч, Мәммәдә баха-баха гараламалар етмәјә балады. О бири гыз јакынлашыб ири блокноту ачды вә мешәчинин өнүндә дајанды. Мәммәд бу тәнтәнәни көрүб һеч нә баша дүшмәдән һејрәтлә чаванлара бахырды. Әлиндә фотоапарат тутмуш гыз биздән хејли узаглашды, орадан диггәтлә бахыб үмуми мәнзәрәни чәкди.

— Јахшы хатирә олачаг, Рә'на! — дејә севинч ичиндә о бири гызга јакынлашды, әјилиб гаралмасына бахды. — Әнтигә портрет чыхыр. Профилдән дә чәкмәји мәсләһәт көрүрәм.

Мәммәдин сәбри түкәнди. Гызлар јалвар-јахар ону сахладылар. О, инди өзүнү бир аз чәкмәјә башлады. Башыны галдырыб чидди бир вәзијәттә дајанды. Бу, кәнч рәссамларын нәзәриндән јайынмады. Гызлар өзләрини сахлаја билмәдиләр. Елә күлдүләр ки, Мәммәд әввәлки садә вәзијәтинә гајытды, тәәччүблә онлара бахыб: — Нә олуб? — дејә күлүмсүндү. Рәссамлар һәвәслә бизә гошулдулар.

Хејли кетдикдән сонра шабалыд мешәси сыхлашмаға вә галынлашмаға башлады. Һара бахырсанса бах, һәр јери шабалыд ағачлары вә онларын гол-будаглары тутмушду. Һәр ағач бөјүк бир ев, будаглары исә отаг кими иди. Инди Мәммәд нә мәнә, нә дә кәнчә әһәмијәт верирди. Гызлар сөһбәт едә-едә габаға кедирдиләр. О,

шабалыд ағачларынын әһәмијәтиндән, онларын бечәр-мәсинә аз фикир верилдијиндән һәвәслә данышырды. Әлиндә фотоапарат тутмуш гыз вәчдлә деди:

— Бу мешәдә чадыр гуруб он күн јашајардым. Сән нечә, Рә'на?!

Рә'на ани сүкутдан сонра Мәммәдә баха-баха деди:

— Бура елә вурулмушам ки, өмүрлүк бурада јашамаг истәрдим. Һәр күн јени-јени таблолар јарадардым.

Шабалыд мешәсини бир күнә башдан-баша кәзмәк мүмкүн дејил. Елә јерләр вар ки, сыхдыр, чәнкәлики јаранмышдыр, онларын арасындан да кечмәк олмаз. Рә'на белә чәнкәликдән кечмәк истәди, бачара билмәјиб башыны тәәссүфлә јырғалаја-јырғалаја кери гајытды. Јолдан, чығырдан кәнара чыханда азмаг, һәтта ит-мәк горхусу да баш галдырды. Рә'на күлә-күлә: — Бирдән итәрик һа! — деди. Мәммәд она күлдү:

— Горхмајын, мәнә архајын ола биләрсиниз.

Мәммәд һәгигәтән һәр јери көзәл таныјырды. Одур ки, мешәнин даһа дәринликләринә кетмәкдән чәкинмәдик. Јухарыја — дағын јүксәк јерләринә чыхдыгча шабалыдлар азалырды. Онлары башга ағачлар: чөкә, вәләс, фыстыг әвәз едирди. Лап јухарыларда даһа шабалыд ағачына раст кәлмәдик.

Кәнч рәссамлар шәкилләр, етүдләр чәкирдиләр. Мәммәд гызлара көмәк едир, јахшы мәнзәрәләр сечмәкдә онлара мәсләһәтләр верирди. Керијә гајытмаға һеч кәс тәләсмирди. Мән һүндүр бир јерә чыхдым. Орадан шабалыд мешәси торпаға енмиш јамјашыл булудлар кими көрүндү.

Керијә дөнәндә јенә шабалыд мешәсинин ичиндән кечиб кедирдик. О, уча, нәһәнк, әзәмәтли ағачлара дөнә-дөнә бахыр, онлары көзүмүзә, үрәјимизә әбәди көчүрмәк истәјирдик.

Бир дәфә Бақыда кәнч рәссамларын сәркиси ачылмышды. Сәркијә һәвәс вә марагла бахырдым. Графика шө'бәсиндә бир шәкил нәзәрими чәлб етди. Алтында јазылмышды: «Шабалыд мешәси. Мүәллифи Рә'на». Бир аз о јанда сулу боја илә ишләнмиш ики мәнзәрә дә варды. Сәркидә күчлү ишләр чох олса да, бу ики сулу боја илә ишләнмиш мәнзәрә мәнә һәддиндән артыг хош кәлди. Чүнки көзәл шабалыд мешәсини икинчи дәфә көрүрдүм...

ЧАВАНШИР ГАЛАСЫНА ЖОЛ

Чаваншир галасына кетмэк үчүн Исмајыллы району-нун Талыстан кендинден бир мүөллим мәнә бөлөдчилик етмәји өһдәсинә көтүрдү. Эввөлчә мәнн евләринә апарды. Тиكانлы чәпәрин архасындан он ики јашлы бир оғлан ушағы башыны галдырыб күлдү.

— Кәл, гапыны ач, Мүрсәл! — дејә мүөллим чәпәрин ахырында ири дәмир гапыја ишарә етди. Оғлан чәпәрин архасындан чәкилиб бир анда гапыны ачды. Гәјәт көзөл иди. Ичәри кирән кими алма, армуд ағачларынын чәркә-чәркә дүзүлдүјүнү көрдүм. Мүрсәл багда көрүмүрдү. Ејвана чыханда гаршымда ачылан мәнзәрәдән һејрәтә кәлдим. Алма ағачынын бир нечә будағы ејвана сары узанмышды — столун үстүндән элини узат, алмалары дәр, је! Гијамәтдир! Бир аз о тәрәфә әјилсән, элин армуд ағачынын будағларына чатар, будагдан тут, чәк, һеч олмаса бир-ици армуд дәрә биләрсән. Мүөллим јүн-күлвари јемәк тәдарүкү көрдү:

— О галаја кедән јолу мән дә эмәлли-башлы танымырам, — деди.

— Мән јахшы таныјырам! — Бу, ушағын сәси иди. Бәс өзү һарада кизләнмишди?! Ора-бура бахдым. Көрә билмәдим. Мүөллимин һирсли бахышлары гаршымыздакы ағача дикилди. Мән дә о сәмтә баханда көзләримә инанмадым. Мүрсәл ағачын ән уча будағында отурмушду. Ложада олдуғу кими биздән азачыг јухарыда иди. Мүөллим башыны јелләди:

— Ај дәчәл оғлан, сәнә демәмишәм ора чыхма?! Сән-сиз дә о галаја кедәрик. Сән кет дәрсләрини өјрән!

— Өјрәнмишәм! Истәјирсән, кәлиб данышым.

— Бәсдир, бәсдир, дүш ашағы.

Бир дә көрдүм ки, Мүрсәл өзүнү јерә атды. Горхуб гышгырмаг истәдим. Наһаг јерә! Сән демә, оғлан өзүнү јерә јох, дама атды. Ордан да асанлыгла, пилләләрлә јерә дүшдү. Јемәкдән сонра јола чыханда, Мүрсәл бизә јахынлашды:

— Мәнн дә апарын...

— Гајыт дала, Мүрсәл, бизә мане олма!

Мүрсәл хејли ардымызча кәлди, јалварды, хаһиш етди, амма гардашы һеч чүрә ипә-сапа јатмады.

Талыстан кәнди архада галды. Инди јол ағачларын арасы илә әтәкләри јамјашыл олан уча дағлара доғру

узанырды. Арабир керижә бахырдым: кәнд тәпәчикләрин далында көрүнмәз олмушду.

Мүөллим гардашы Мүрсәлдән килејләнир, јахшы охудуғуну, фәгәт һәддиндән артыг дәчәл олдуғуну сөјләјирди.

— Инди һарданса гаршымыза чыхачаг.

— Зијансыз дәчәликдән горхмаг лазым дејил.

Бирдән гәшәнк фыстыг ағачлары көрүндү. Мејвә илә долу иди. Мәнзәрәләр тез-тез дәјиширди: кет-кедә ағачлар сыхлашыр, каһ сых пәһрәлик, каһ коллуг, каһ ағачларын чәркәсиндә тәнһа бир бина, каһ да уча, тозлу дикдир вә ашағыда чај...

Чај бөјүк дејилди. Ағаппаг ағарырды. Дашлары да ағ иди вә апајдын көрүнүрдү. Чајдан сонра әтрафы отлу, кәндалашлы, ағачлы, кол-кослу бир кенишликдән ке-чиб, үстү чүрүмүш хәзәллә өртүлү дикдирин галханда өнүмүздә дәр бир дәрә-чајлаг ачылды. Ири-ири дашларын арасы илә чај ахырды. Бу чајлаг дәрә гаршыдакы мешәли дағын әтәји илә бурулуб дәринликләрә кедирди. Мүөллим ири дашын үстүнә чыхыб, әтрафа көз кәздирди.

— Дејәсән јолу итирмишәм, һеч билмирәм һарадан кедәк?!

Бу заман ајдын бир сәс ешидилди:

— Јол бурадандыр.

Чајлағын о тәрәфиндә, сых мешәли дағын әтәјиндә дајанмыш оғлана баханда јенә көзләримә инанмаг истәмәдим. Орада дајанан Мүрсәл иди. Мүөллим гардашыны көрүб елә бәрк һирсләнди ки, бир ан ичиндә Мүрсәл јоха чыхды. Көрүнмәз адам кими елә тез сүр'әтлә гејбә чәкилди ки, мәнә әфсанәви кәлди. Бир нечә чығыр олса да, бајаг Мүрсәлин кәстәрдији јол дағ мешәсинин һүндүр әтәкләринә доғру узанырды. Јола сары кедәндә мүөллимин сәси мәнн сахлады:

— Бурада шәләлә вәр, бахмаг истәмирсән?

— Истәјирәм.

Дәрәнин даралан, кәлкәли, сәрин боғазында курулту илә төкүлән шәләләјә тәрәф кедәндә бирдән јеримдә донуб галдым. Мүрсәл шәләләнин һүндүр јериндә елә дајанмышды ки, елә бил шәләлә онун ајағлары алтындан сүзүлүб төкүлүрдү. Мүөллимин јенә һирсләнәчәјиндән еһтијат едиб сәсими чыхартмадым. Бу заман Мүрсәл өзү бизи көрүб јенә гејбә чәкилди. Санки шәләләнин

ичиндә итди. Бура гејри-ади көзәлликлә долу иди; үз-үзә дајанмыш һүндүр гајалар, онларын арасындан көрүнән мави сәма, коллуглар, парчаланмыш дашын ортасындан учалан ағач, чичәкләр вә көпүклү шәләлә... Оун елә курултулу сәси варды ки, даһа һеч нә ешитмәк олмурду.

Чаваншир галасына кедән мешә јолу мәнә даһа ма-раглы вә даһа көзәл көрүндү. Фикрим Мүрсәлдә, бу дө-чөл, фәгәт чох зирәк оғланда галмышды. Һәр јердә ону ахтарыдым. О, бу јерләри јахшы таныјырды, һәр гары-шына бәләдди. Мүәллимдән сорушдум:

— Олармы Мүрсәл бизимлә кетсин?!

— Јох, олмаз. Она үз версән, астар да истәјәчәк. Чох дәчәлдир.

Һәрләнә-һәрләнә јухары галхдыгча јол чәтин, сүрүш-кән вә дик олурду. Мүхтәлиф гоча, чаван ағачлар вар-ды. Онларын бир чохуну галын шуба кими мамыр бас-мышды. Бә'зиләри гулгуру гурумушду. Јухарыдан тәзә бир мәнзәрә ачылды: бајаг кәлдијимиз јерләр, чөлләр, тәпәләр, ағачлыглар көрүндү. Бир аз сағда исә јашыл тәпәләрин архасында, чох узағда евләр...

Бу нәдир?! Јохса Чаваншир галасы булулдарын ичиндәди? Һәлә ки көзә дәјмир, әтрафымыз сых мәшә-ликдир. Елә дик јерләр вар ки, будагларын көмәји олма-дан кечмәк мүмкүн дејил. Хејли кетдикдән сонра мүәллим ајаг сахлады:

— Јорулмусанса дајанаг.

— Бир балача истираһәт пис олмаз. Көрәсән Мүрсәл һарададыр?!

— Јәгин чохдан галададыр.

— Јоллары чох көзәл таныјыр.

— Чаваншир галасына кәләнләрә һәмишә о бәләдчи-лик едир.

Дағ мешәсини сеvirдим. Одур ки, дајансаг да, әтра-фымызы сејр едирдим. Һәр тәрәфдә ағач, ағач, јенә ағач көрүнүрдү. Дајандығымыз јер бајагкындан да һүндүрдә иди.

— Галаны бу зирвәдә нечә тикибләр?!

— Дејирләр ки, бу јолларда гуллар дајаныб, кәрпичи, дашы бир-бир јухарыја өтүрүбләр. Гала чох сирли гала олуб. Оун јолуну тапмаг чәтин мәсәлә имиш. Гәрибә, мараглы әфсанәләр, рәвајәтләр вардыр.

— Онлардан бирини мәнә данышын.

— Билмирәм десәм күләчәксиниз. Анчаг бизим Мүр-сәл чох шеј билир.

— Кәрәк ону өзүмүзлә апараджыг.

Мүәллим динмәди. Дејәсән гардашына гәзәби соју-мушду.

— Белә ушаг көрмәмишәм. Ријазијјаты беш барма-ғы кими билир. Догузунчу синфин мәсәләләрини Һәлл едир. Амма бүтүн мүәллимләр ондан шикајәтләнирләр.

Јенә јухары галхмаға башлајанда, көзүм һеј галаны ахтарыдым. Анчаг гала һәлә көрүнмүрдү. Бирдән шеј-пур сәси әтрафы бүүрдү. Тәәччүбүмдән јеримдә дондум. Мүәллим јенә һирслә башыны булады.

— Гардашымдыр, — деди, — көрүрсән нечә дәчәл-дир? Кечә вајыны верәчәјәм.

— Лазым дејил. Мүрсәл мәним хошума кәлир.

Сөһбәт едә-едә даһа һүндүрә галхдыг. Бирдән бөјрүм-дә гала диварларыны көрдүм. Бу, елә көзләнилмәз ол-ду ки, һејранлыгга бахмаға башладым. Һөрүлмүш ди-вар узандыгча узанырды. Бир аз аралыгга гапы кими ачыг бир јердән кечдикдән сонра галанын үст һиссәләри көрүндү: јенә һөркүләр, һасарлар, кизли јол, кечид, бағ-лыг-бағатлыг, учмуш, дағылмыш дивар... Јенә шејпур сәси ешидилди. Сәс кәлән тәрәфә баханда галанын һүн-дүр бир јериндә кешикчи әскәр кими Мүрсәлин дајан-дығыны көрдүм. Ону јаныма чағырмаг истәјирдим ки, Мүрсәл мәнә ашағыны көстәрди, өзүнү бир гуш кими һәмин јерә атды.

Һејрәт вә горху ичиндә дәрһал јахынлашдым. Һаса-рын бу тәрәфиндән о тәрәфинә кечмәк үчүн дәрин бир ојуг газылмышды. Мүрсәл бу ојугдан кечиб, јенә сых ағачларын арасында јох олду.

Мүәллим һүндүр бир јердә дајанмышды. Әли илә мә-ни јанына чағырды. Јахынлашанда ағачларын будагла-рыны аралајыб бахдым. Пәнчәрә кими ачылан бу јердән дәрин вә бөјүк бир бошлуг ачылды. Бошлугдан о тәрәф-дә уча-уча, чылпаг, сылдырымлы дағлар... Бошлугун ди-бини күчлә көрүрдүм. Чај күмүш кими парылдајырды. Сылдырым-сылдырым гајалар балача дашлар кими нә-зәрә чарпырды. Чаваншир бу галаны нә уча, нә көзәл бир јердә тикдирмишди!

Галанын һансы тәрәфинә кетдимсә белә учалыг кө-рүб һејрәтә кәлдим. Бу чүр зирвәдә белә нәһәнк гала-нын тикилмәси мө'чүзә дејилдирми?! Әсрләр кечсә дә,

зирвэ дэ дуур, гала да... Бурада јашајан инсанлар исэ хатирэ вэ хэјал думанларына чеврилиб. Галанын этрафы елэ сых мешэликдир ки! Мешэлик узандыгча уза-ныр.

Мүрсэли ахтармаға башладым. Галанын этрафында кэзиб долашан бу гочаг оғланы көрмөк истэдим. Ону сэслэдим. Бирдэн Куперин романларында тэсвир олунан кими, јашыл јарпаглар арасындан бир баш көрдүм. Мүрсэл јашыллыг арасындан чыхыб сакит-сакит мэнэ јахынлашды:

Чэлд сорушду:

— Гардашым ханы?

— Јухарыдадыр.

— Сизи нэ марагландырыр?! Кизли јолу көрмөк истэјирсиниз?! Көстэрэ билэрэм.

— Көстэрин.

— Бура кэлин. — Мүрсэл хасарын учулмуш јериндэн о тэрэфэ кечди. Ашағыны, сылдырымлы гајанын кэнарыны көстэрди. Мэн неч бир шеј көрмэдијим үчүн һејрэтлэ сорушдум:

— Бэс јол ханы?!

— Јол елэ бурадан кечир. Бахын, мэн инди кечэчөјөм.

— Дајан! — бэркдэн гышгырсам да, Мүрсэл артыг гајанын кэнары илэ аста-аста кедирди. Кичичик бир сөһв ону ашағыја, дэрэјэ јуварлада билэрди. Анчаг Мүрсэл инамла, гәтијјэтлэ ирэлиләјир, горху-һүркү билмирди. Гуш кими јүнкүл, чевик вэ зирэк олдуғундан бир ан ичиндэ о баша кедиб керијэ гајытды.

О, һэмишэ бу кизли јолла кедиб-кэлэн бир оғлан һаггында мараглы бир эфсанэ данышды.

Мүэллим мәни ахтарырды. Икмизиди бир јердэ көрэндэ эввэл дурухду. Сонра меһрибан-меһрибан јахынлашды, гардашына тэрэф бахды:

— Ахыр ки бизэ гошулдун!

— Мүрсэл гочаг оғлана охшајыр.

Учулуб төкүлмуш бу галаја бахдыгча халгымызын эфсанэви сэркәрдәси Чаванширин гәһрәманлыгла долу һәјатыны хатырладым. Бир даһа инандым ки, көрдүјүм бу гала кими эзәмәтли, уча вэ мөһкәм бир инсан олмушдур.

Машын дағларын арасы илэ Кэлбчәрә кедирди. Һәр јери јахшы көрмөк үчүн машынын јухарысында, ајаг үстэ дајанмышдым. Бир-биринэ бәнзәмәјән гәрибэ мәнзәрәләр тез-тез дәјиширди. Кет-кедэ дағларын арасы даралыр, уча зирвәләр көрүнмәз олурду. Башымы нэ гәдәр јухары галдырсам да, бир парча көјдөн башга неч нэ көрә билмирдим. Бәзән бу көјүн бир парчасы да итирди. Дағларын, гајаларын таван кими ирәлијэ чыхмыш гол-ганадлары башымызын үстүндэ ачылыр, сылдырымлы, дашлы, гајалы таван үстүмүзү елэ алырды ки, ашағы эјилмәк мөчбуријјәтиндэ галырдым.

Бу јарым тунелдән сонра кенишлик ачылыр, елэ бил дағлар кэнара чәкилир; мешәдәки талалара бәнзәјән саһә јараныр, ирәлидэ исэ гајалар јенэ бирләшир, јоллары даралдырды.

Дағларын эн уча јериндэ бөјүк бир гаја диггәтимн чөлб етди. Башгаларындан фәргли иди. Нәһәнклији, һүндүрдэ олмасы, зирвәсинин аз гала көјэ дәјмәси, һәр тэрэфдән көрүнмәси, һәтта јоллар дараланда белә итмәмәси она мөһтәшәмлик верирди. Јанлары халынын сачагларына бәнзәјән јамјашыл отлугдан ибарәтдир. Отлуг гајанын белинэ доланырды. Буна көрә дэ гаја сәмадан асылмыш бөјүк халчаја бәнзәјирди. Машынымыз дағын этәјиндэ тикилән балача јемәкхананын габағында дајанды. Бурада бизэ кабаб вердиләр. Гајаја тэрэф бахдығымы көрән хидмәтчи оғлан деди:

— О гајаја биздэ «Лачын гајасы» дејирләр.

— Ора чыхмаг олар?

— Нијэ олмур? Бајаг онун башында адам кәзирди.

— Адам?!

Һејрәтимн көрән оғлан күлдү:

— Бәли, бәли. Онун башы дүзәнкаһдыр, орада бинэ вар, сүрүләр вар, чобанлар јашајыр.

Гајаја тэрэф бојлананда чөп кими гара бир көлкә көрдүм. Көлкә һәрәкәт едирди.

— Елэ инди дэ орада адам көрүнүр.

— Чобан һәсәндир.

— Нәдән билдиниз?

— Онун адәтидир, орадан дуруб тамаша еләмәјни чох сеvir.

Бүтүн эзәмәти вэ бөјүккүјү илэ көзүмүн өнүндэ чан-

ланан бу гајаја диггэтлэ баханда, онун чох хүндүрдэ, дағларын лап башында олдуғуну көрдүм. Ағлыма гәрибэ бир фикир кәлди: Әкәр бу гајанын дивар кими сәтһи башдан-баша күзкү олсајды, экран кими бүтүн дағлары өзүндә көстәрәрди. Бир аныг ону күзкүлү тәсәввүр етдим вә өзүмү машынла бәрәбәр бу гајада көрдүм...

Хидмәтчи оғлан чај кәтирәндә ондан сорушдум:

— Ора нечә чыхмаг олар?!
— Арха тәрәфдән.

Бир күн сонра о гајанын башында идим. Чобан Һәсәни көрмәк истәјирдим. Јамјашыл чәмәнликдән кечиб, јасты гајанын јанында гәдди-гамәтли хүндүрбојлу бир киши илә гаршылашдым. О, мәнә диггәтлэ бахырды.

— Салам, чобан гардаш, — дедим. — Јәгин Һәсән-сән?!
— Өзүдүр ки вар, мәнәм. Бәс мәни һарадан таныјыр-сан?

— Сәни һамы таныјыр.

Чобан Һәсән јашлы бир киши олса да, гырмызы јанағлары, одсачан көзләри, чәлд, гывраг һәрәкәтләри илә лап чаван көрүнүрдү. Ону нечә көрдүјүмү, бура һансы мөгәсдлә кәлдијими сөјләјәндә күлә-күлә деди:

— Өмрүм бу јерләрдә кечиб. Ушағлыгдан. Атам да, бабам да сағдылар. Марагланмаг истәсән, кәндимизә кәл, онларла сәни таныш едәрәм. Бурада һава чох тәмизир. Кәлдијин јерә гајадан бахмаг истәјирсәнсә, кедәк көстәрим. Сонра мәним гонағым оларсан. Габагчадан дејирәм, е’тираз етмә. Мән гонағы чох севирәм.

Булудлар елә јахын иди ки, башымыз үстүндә чәтир кими ағарырды. Булулдарын арасында ачылан мавилијә бахдыгча көзләрим ахыр, башым кичәлләнирди. Чобан Һәсән горху-һүркү билмәдән гајанын лап кәнарына јахынлашды. Мәним тәрәддүд етдијими көрүб сәсләнди:

— Горхма, кәл! — әлини узадыб, ашағылары көстәрди: — Бахсана!

Оунла јанашы дајананда елә бир кенишлик ачылды ки, һејрәтими кизләдә билмәдим. Кечиб кәлдијим јолу бирдән-бирә тапмадым. Ора елә дәринликдә иди ки, сөзүн дүзү, ашағыја бахмаг, тәјјәрәдән бахмаг кими горхулу көрүндү. Јемәкхананын бинасыны ахтармаға башладым. Дағларын арасы илә кечиб кедән јолу күчлә таныдым. Биһә исә кибрит гутусу бојда иди вә көбәләк кими ағарырды.

Ики һәфтәдән сонра Бакыја кедәркән, һәммин ағ бинанын јанында машындан дүшән кими о нәһәнк гајаја тәрәф бахдым. Онун уч јериндә бир гаралты көрдүм. Шүбһәсиз, чобан Һәсән иди! Көрмәјәчәјини билсәм дә, гејри-ихтијари әлими галдырыб ону саламладым. Елә билдим ки, о да мәни көрдү. Ахы чобан Һәсәнин көзләри чох ити иди. Машына көнүлсүз әјләшдим, нәдәнсә бу јердән кетмәк истәмирдим. Көзүм о нәһәнк гајада галмышды. Машын һәрәкәтә кәлди. Узаглашдыгча мән јенә пәнчәрәдән о гајаја вә уча зирвәсиндә дајанан чобан Һәсәнә бахырдым...

ДӘРӘ БОЈУНЧА

Мешәјә кетмәк истәдијими билән Аббас бәләдчилик етмәји бојнуна көтүрдү. Һәлә гүррәләниб «бу јерләри беш бармағым кими таныјырам», — деди. Сәһәр тездән Балакәнддән Загаталаја кедән јолда машындан дүшәндә өнүмүздә синәси мешәли хүндүр дағ силсиләси ачылды. Мешәјә кирәндә Аббас чижиндәки түфәнки әлине алыб, — еһтијат икидин јарашығыдыр, — дејә габаға дүшдү. Јол јохуш иди. Һәр тәрәфимиз сых ағачлыг олдуғундан, башымыз үстүндә будағлар гучаглашдығындан бу јер јашыл тунели хатырладырды.

Аббас хәбәр алды:

— Мешә хошуна кәлирми?

— Кәлир, анча гејри-ади һеч нә јохдур.

— Бунлар гејри-ади дејил? Белә сых мешә һарада вар?

— Һәр јанда.

— Тәләсмә, сәнә елә гејри-ади јерләр көстәрәрәм ки, өзүн дә мәттәл галарсан. Ајы илә аран нечәдир?

— Ондан горхурам. Дејилрәр бу мешәдә марал олур?

— Олур да сөздүр? Нә гәдәр истәсән! Онлары инди көрә билмәрик. Чүнки ајаг сәсимиздән һүркүб гачыблар.

Бирдән сәс ешидилди. Аббас «сысс...» дејә ајаг сахлајыб динләди. Сакит-сакит ирәлиләјиб әли илә «ардым-

ча кәл» ишарәсини верди. Бә'ээн будаглары аралайыб кечмәжә мәчбур олсаг да, бу чох кош вә көзәл иди. Санки галдырылан һәр пәрдә архасында жени бир көзәллик сәркиси ачылырды. Аббас јавашчадан: — сән тәләсмә, — деди. — Мән јухарылара чыхым, бәлкә марала раст кәлдим.

Учабојлу, енликүрәкли, сырыглы кејдијиндән даһа чантараг көрүнән Аббас кет-кедә көздән итди. Сых чән-кәлли, кәлкәли мешәдә тәк галдығымдан ваһимәләндим. Мәни горху һисси бүрүдү: «кајы-зад кәлсә, нејләрәм?».

Дәзмәјиб онун даһынча јолландым. Галхдым, галхдым, бирдән Аббасын ағача сөјкәндијини көрдүм. Әввәл һеч нә баша дүшмәдим. Бәлкә бир шеј олуб? һәјәчанла ону сәсләјәндә чәлд ағачдан араланды, бармағы илә мәни һәдәләди. Јахынлашанда башыны булады: — һәр шеји корлады!

— Нијә ки?

— Мараллары һүркүтдүн. Гачыб кетдиләр.

— Нәдән билдин?

— Ајаг сәсләриндән. Өзү дә бир сүрү иди. һејф!..

Дағын зирвәсинә чата билмирдик. Үстү будагларла өртүлү јолла јухары галхдыгча, елә билирдик ки, бу-лудлара доғру кедирик. Галх, галх, бирдән булудлары көр! Лап романтик бир аләм! һәләлик башымыз үстүндә галын, јашыл будаглар һәр шеји биздән кизләтмиш-ди.

Аббас мараллары көрмәк һәвәсилә јолу тез-тез дәји-ширди. Дағ мешәсинин елә гәрибә лөвһәләри варды ки. Гупгуру ағачлар, јамјашыл мамырла өртүлмүш өтүкләр, ағачларын илан кими көкләри, чәнкәлликләр јашыл «гәсрләр» дүзәлтмиш, «пәнчәрәләр»дән јерә «гызыл низә-ләр санчылмышды. Бир аз динчәлмәк истәдик. Аббас һүндүр бир јердә, отлугда сүфрә ачды. Елә тәзәчә јемәк истәјирдик ки, гышгырты ешитдик. Аббас јериндән дик атылды.

— Көрәсән нә олуб?

— Адам сәсидир, һарадаса јахындадыр.

Сонра сакитлик олду. Даһа сәс ешидилмәди. Аббас әјләшди. Чәрәјимизи јејиб јенә бир аз кәзмәк вә сонра керијә гајытмаг гәрарына кәлдик. Аббас деди:

— Кәл, дәрә илә кедәк.

Дәрә раһат иди, бирбаш үзүашағы кетмәк адамы нә јоруу, нә дә усандырырды. Бирдән дајандым.

— Бурадан нечә дүшәк?

— Һоппанмаг олмаз?

— Горхурам гычымыз әзилә...

Бура һүндүр, дашы бир јер иди, дашлардан су сы-зырды. Еһтијатла дүшдүк. Бир аз ирәлидә габағымыза јенә белә бир јарған чыхды. Дәрә лап даралмыш, сағ вә сол јамачлары манли олмушду. Бурадан да чәтнликлә кечиб кетдикдән сонра јухарыда гара бир көлкә көр-дүм. Ири, зорба бир ајы! Аббасын чијинләриндән јапы-шыб: «дајан» — дедим. Көзүм јухарыда иди. Ајы даја-ныб бизә бахырды. Аббас чашбаш галды:

— Нә олуб ахы, мәни нијә сахладың?

— Ајыја бах...

— Нәә, ајы? һаны, һаны?! һә, көрдүм, әчәб јердә ахшамладыг. һарадан кәлиб чыхды!..

— Дејәсән горхдун?

— Бир аз. Билирсән нијә? Бу түфәнкә көрә. Јохса һеч горхмаздым. Ајылар түфәнкли адамы көрәндә үс-түнә чумур. һә, һә, дүз дејирәм, түфәнки алыб сынды-рырлар. Сонра да өзүнү... Көр даһымызча нечә кәлир. Белә кетсә...

Јенә гаршымыза јарған чыхды. Инди һоппанмаг да мүмкүн дејилди. Јамача галхмагдан башга әлач галма-ды. Аббас габаға дүшдү ки, мәнә дә јол ачсын. Ајағыны хәзәлиң үстүнә гојан кими сүрүшдү, әлини узадыб бир будагдан јапышды, анчаг будаг шаггылты илә һопду, јумаланыб тәзәдән дәрәјә дүшдү. Үстүнү чырпа-чырпа ајага галхды.

— Нејләјәк?

— һеч билирәм ки! Ора бах, бири аз имиш кими, икинчиси дә пејда олду.

— Кәлсәнә бир күллә атасан?

— Нә данышырсан? һирсләндирәрик, вајымызы ве-рәрләр. һәлә горх ки, бизи даша басмасынлар.

Јамачларын үстүндәки ағачлар бајраглар кими дә-рәнин башы үстүндә далғаланырды...

— Кәрәк сәни дәрә илә кәтирмәјәјдим.

— Ејби јохдур, мән ки наразы дејиләм .

— Нијә? Јохса гејри-ади шејдир?

— Нәдирсә, хошума кәлир.

— Ајы көрмүсән, она көрә.

Бирдэн Аббас севинчлэ гышгырды:

— Ора бах, аяылар жохдур! Чыхыб кедиблэр.

Аяыларын кетдијини ондан эввэл көрүмүшдүм. Аббас үрөклэниб чэсарэтлэ јамача дырманды. Түфөнки мэнэ узадырды. Лүлэсиндэн тутуб јаваш-јаваш галхырдым. Јухарыдан ири бир даш јумалана-јумалана келиб дэрэ-јэ дүшдү. Аббас деди:

— Јэгин аяылардыр, бизи даша басырлар.

— Аяылар жохдур, ахы?!
— Көрүнүр кизлэниблэр.

Азча аралыда бир ағач варды, аста-аста о ағача тэрэф кедендэ ајагларым сүрүшдү, өзүмү сахлаја билмөдим. Јахшы ки, јамачдакы кол-кослуг мәни дэрэјэ дүшмөјө гојмады. Ағача сөјкэниб динчэлдикдэн сонра кетмөк истөјөндө көзүм јухарыда дајанмыш ики марала саташды. Сых ағачлыг олмадыгындан күнөшин шүалары онларын үстүнэ дүшмүшдү. Көлкэли мешэдэ бу мэнзэрэ ишыгы бир кино кадры кими көрүндү. Аббас түфөнки көтүрдү, чакмағы шаггылдаданда бајагкы кадр бир ан ичиндэ дејишди. Нэмин мэнзэрэ маралсыз галды.

— Көрдүн?! Илдырым кими жох олдулар.

Дэрэнин нечэ дар, дэрин олдуғу јухарыдан даһа ајдын көрүнүрдү. Јамачларда лај-лај хэзэл варды, ким билди, нечэ илин хэзэли... Бу хэзэллэр јердэ дөшөк кими галынлашмышды. Аббас гөфлэтөн јериндэ гурујуб галды. «Нэ олду?» — дедим. Элини галдырды. Он аддым аралыда ики ајы баласы бизи көрүб, дэчэл ушаглар кими ојнаша-ојнаша колларын арасында көздөн итди. Аббас:

— Јэгин дэрэдэ көрдүјүмүз ајынын балаларыдыр, — деди.

Түфөнки чижини кечирди. Дэрэ бојунча үзүшағы кедирдим. Гырмызы рэнкли көбөлөклөр көрдүм. Өмрүмдэ гырмызы көбөлөк көрмөмишдим. Нейран-нейран бахырдым. Башга ағачларын алтында да белө көбөлөклөр битмишди. Нэтта гара рэнкдэ дө көбөлөк варды. Нэр шеји унутмушдум. Јола бахдым, Аббас көрүнмүрдү. Дэрһал һөјөчан ичиндэ јүјүрдүм вэ ону сөслөдим.

Аббас чаваб вермэди. Галын, сых мешэдэ тэк-тәнһа галмаг мэнэ елэ дөһшэтли кэлди ки, нэ едөчөјими билмэдэн о јан-бу јана бахдым. Нансы тэрэфэ кедим, саға, сола?! Тэрсликдэн ахшам да дүшүрдү. Денизин ортасында галмыш кими нансы јана бахырдымса, сых ја-

шыллыг көрүрдүм. Аббасын кетдији истигамөтдө ирөли-ләдим.

Гаршыма сыра-сыра эзил ағачлары чыхды. Кол-кос бу ағачлары елэ бүрүмүш, онун будаглары илэ бирлэшиб елэ сыхлыг јаратмышды ки, кечмөк мүмкүн дејилди. Сағ тэрэфдэн өтүб уча вөлөс ағачларынын алты илэ јенө дэрэнин кэнарына келиб чыхдым. Дэрэнин кэнары бојунча чаван вөлөслэр бојабөј галхмышды.

Бир аз ирөлидэ, сых коллугларын арасындан нэ исе бир сөс кэлди. Назик будаглар тэрпөнди, нэсө шаггылдады. Үрөјим дүшдү. Гејри-ихтијари олараг «Аббас» — дејө чыгырдым. Дэрһал да чаваб алдым. Сөс узагдан келирди.

— Нарадасан?

— Бурада, дэрэнин кэнарында.

— Орада дајан, неч јерэ кетмө!

Бир аз сонра сых чөнкөлик арасындан Аббас чыхды. Севинчимдэн гышгырдым, дэрһал онун үстүнэ атылдым. Аббасын сырыглысы дидик-дидик олмушду, чырылан јерлэриндэн памбыг салланырды. Бојну, үзү, эл-лэри чызыг-чызыг, сачлары пыртлашыг иди.

— Нэ олуб сэнэ, Аббас?!

— Неч нэ. Сэн һарада итиб-батмысан? Дэли кими сөһөрдэн сөни ахтарырам.

О, түфөнки мэнэ вериб үст-башыны чырпды.

— О јанда көзэл јерлэр вар, кедөк, көстөрним.

— Горхурам ајы јенө гаршымыза чыха...

— Даһа чыхмаз. Инди елэ кизлэниб ки, чырагла да кэсөк тапа билмэрик.

Аббас мэнэ јенө мэнзэрэлэр көстөрмөк һэвэсиндэн дүшмөмишди. Мэнсө јорулмушдум, даһа неч јана кетмөк истөмирдим. Аббас исрар едиб мәни тарта-тарта:

— Кэл, кэл, — деди. — Ахы, сэнэ гејри-ади шејлэр көстэрэ билмөмишөм.

Бир аз ашағы ендикдэ нөһөнк бир чөкө ағачыны көрүб дајандыг. Дэрэнин о бири тэрэфиндэ дө белэ ағач варды. Эл вериб көрүшөн, гучаглашан адамлар кими һэр икисинин гол-будаглары һавада, дэрэнин башы үстүндэ бирлэшмишди. Бурада отлар, гыжылар елэ чох битмишди ки, бө'зөн јолумузу һасар кими кэсирди. Голумдан тутан Аббас бирдэн деди:

— Ора бах.

— Нэдир ки?!

— Рөгс едөн ағач!

Жамжашыл ағачлар арасында гурумуш бир ағач дәр-
һал көзә дәјирди. Дүз ортада иди. Санки о бири ағач-
лар дөврә вурмушдулар. Бу ағач исә рөгс едирди. Гә-
дим һинд рөггасына бәнзәјирди. Донуб галмышдыг.
Адама елә кәлирди ки, бу дәгигә тәрпәниб ојнамаға
башлајачагдыр.

— Күләк әсәндә һәгигәтән рөгс едир.

Гејри-ади бир шеј көстәрдијинә көрә Аббас фәрәһлә-
нир, бајагкы һадисәләри унудуб: — сабаһ сәни даһа кө-
зәл јерләрә апарачағам, — дејирди.

Күнәш дағ мешәсинин лап башында јанырды. Шуә-
лары мешәнин ән дәрин јерләринә јајылыр, јарпаглар,
будаглардан, коллардан сүзүлүр, галын, сых чәнкәлли-
кәри белә ишыгландырырды. Бир аздан күнәшин дағын
башында итмәси илә мешәјә гаранлыг чөкдү.

— Тәләсәк! — дејә Аббас јејин-јејин кетди. — Мешәјә
ахшам тез дүшүр.

Мән онун далынча кедир, сых мешәли дәрәни вә бу
дәрәдә јуху кими кечән һадисәләри хатырлајырдым.

ДАҒ ВӘ КҮНӘШ

Сәһәр тездән һава һәлә ала-торан икән јеримдән
галхдым. Өзүмү Нахчыванын автобус вағзалына чатды-
ранда һава тәзәчә ишыгланырды. Сираб кәндиңә кедән
автобуса миндим. Машын јола дүшәндә әлини галдырыб
бир гыз архадан өзүнү јетирди. Ичәри кирән кими севиң-
чини кизләтмәдән: — нә јахшы чатдым, — дејә јанымда-
кы јеканә, бош јердә отурду. Сујуширин, гарабуғдајы бир
гыз иди. Раһат нәфәс алдыгдан сонра мәнә өтәри нәзәр
салыб, јашыл чантасыны дизләри үстүнә гојду.

— Һеч белә кечикмәмишдим, — деди, — чоһдан та-
ныш олан адамлар кими мәнимлә данышмаға
башлады. — Марағлы бир китаб охујурдум. Кеч јатмы-
шам. Сәһәр һеч дура билмирдим. Дуран кими дә гачмы-
шам. Чајым столун үстүндә галды.

— Кәндә вачиб ишиниз вар?!
— Бәс нечә! Мүәллимә дәрсә кечикәр?
— Нәдән дәрс дејирсиниз?
— Чоғрафијадан.
— Кәндә кедиб-кәлмәк сизи јормур?!
— О гәдәр дә јох... Јаваш-јаваш өјрәнирәм. Бир дә
Сираб кәнди узағда дејил ки...

Машын шәбәкәли, ири көрпүдән кечәндә һава хејли
ишыгланмышды. Әзәмәтли һача даға тәрәф бахыр, Бәһ-
руз Кәнкарлинин етүдләрини јада салырдым. Инди бу
дағын архасы јаваш-јаваш гызарырды. Санки архада
тонгал галанмышды, онун аловлары кетдикчә үфүгләри
бүрүјүрдү, дағ өзү көлкәдә галдығы үчүн гарамтыл рән-
кә чалырды.

Бир аз сонра һача дағ гарамтыл рәнkini дәјишди.
Санки сүр'әтлә гара рәнкли палтары әјиндән чыхарыб
атды, әвәзиндә бозумтул рәнкли палтар кејди. Нә үчүн
белә дәјишилдијини мүәјјән етмәк чәттин дејилди. Һача
дағын башыны думан бүрүмүшдү. Күнәш һәлә көрүнмә-
сә дә, гызартылары кет-кедә күчләнирди. Архадан һача
дағы гызыл телләри илә гучаглајыб бағрына басырды.
Елә бил ки, бу дағ инди алов ахыны ичиндә алышыб-ја-
начагды.

Бу мәнзәрәдән көзүмү чәкә билмирдим, гызы унут-
мушдум. Бирдән онун сәсини ешитдим:

— Сиз дә кәндә кедирсиниз?

— Јох. Һача даға тамаша етмәк истәјирәм.

Гыз һејрәтлә сорушду:

— Јәгин рәссамсыңыз?

— Јох, журналнистәм.

— А... — дејә гыз бу дөфә мәнә һөрмәтлә бахды. —
Һача дағын әзәмәтиндән јазмаг истәјирсиниз? Ора ба-
хын, нә көзәлдир!

Һача дағын сол тәрәфиндән күнәш чыхмагда иди.
Нур ахыны күчләнмишди, машынын шүшәләриндән кү-
нәшин парлаг зәррәләри сүзүлүрдү. Дағ ағымтыл бир
рәнк алмышды. Сәбәбини бирдән-бирә баша дүшмә-
дим. Дағы бүрүмүш ишыглар думанын үстүнә дүшмүш,
ону даһа ајдын, даһа парлаг көстәрирди. Бирдән күнәш
бүтүнлүклә чыхды. Кур ишыг сели һәр јери бүрүдү.
Узагдакы дағлара гәдәр кениш бир саһә гызыл шәфәглә-
рә бојанды.

Машынымыз сүр'әтлә кетдикчә күнәш јаваш-јаваш

Һача дағын архасына чәкилирди. Бир аздан тамам көрүнмәз олду. Дағын этрафы вә үстү нурла долду. Дағ шәффаф титрәк, парылтылы ишыглар арасындан күчлә көрүнүрдү. Бә'ээн елә тәэссүрат жаранырды ки, санки дағын өзү күнәшдир! Яныб парлаја-парлаја ишыг сачыр. Дағдан көзүнү чәкмәјән гыз:

— Һәр күн бу јолла кедирәм, — деди, — амма һеч о тәрәфә бахмырдым. Дағын белә көзәл олдуғуну билмирдим.

— Инди һәр күн бахарсыныз.

— Һөкмән.

Бир аз сонра машинымыз истигамәтини дәјишәндә күнәш һача дағын сағ тәрәфиндән чыхды. Дағ онун нур сели алтында галды вә бир мүддәт көрүнмәз олду. Елә бил ки, күнәшлә бирләшди. Ишыглар дағын башына гызылы түл пәрдә чәкди. Машын кәндә јахынлашдыгча күнәш дә һача дағдан араланыр, бајагкы мәнзәрәләр јох олурду.

Гыз мәнимлә худаһафизләшиб машинындан дүшдү вә сүр'әтлә узаглашды. Онун архасынча бахыр, адыны сорушмадыгым үчүн тәэссүфләнирдим. Бирдән о дајанды, мәнә тәрәф бојланыб әлини астаца јухары галдырды. Мән дә әлини галдырыб јелләдим. Үзүнү чевириб узаглашды.

Күнорта чағы Чулфадан чыхыб Әбрәгунис кәндинә тәрәф кәдәндә һача дағы јахындан көрәчәјим үчүн севинирдим. Мәнә гәрибә кәлән о иди ки, машин даға доғру нә гәдәр сүр'әтлә кедирдисә, илк бахышда онун чох јахында олдуғуну күман едирдим. Анчаг инди... Әбрәгунисә чатдыгда дағын һәлә дә узагда олдуғуну көрдүкдә һејрәтә кәлдим. Нахчывандан көрүнән бу дағ үчүн чох јол кәлмәјимизә бахмајараг о, јенә биздән гачыб узаглашырды.

Әбрәгунисдән јухарыда Бәнәнјар кәнди варды, машинымыз бу кәнди дә архада гојанда һача дағ бүтүн әзәмәти илә тәзәдән көзүмүзүн өнүндә ачылды. Күнәш инди биздән чох узагда иди. Дағ елә нәһәнк көрүнүрдү ки, этрафдакы башга дағлары кәлкәдә гојмушду.

* * *

Беш ил сонра јенә Нахчывана кәлдим. Хәјалымда һача дағ, күнәш, бир дә гарабуғдајы гыз! Вахтымын мәнәдуд олмасына бахмајараг сүбһ тездән вағзалда Сираб

кәндиңә кәдән автобуса миндим. Јанымда јер дә сахладым.

Амма... О кәлиб чыхмады. Әввәл елә билдим ки, јенә кечикиб. Машын јериндән тәрпәнәндә истәдим сүрүчүјә дејим ки, бир аз ләнкисин. Буну бир башгасы хаһиш еләди. Сүрүчү дәрһал машины сахлады. Кимсә кәлди, һөмин гарабуғдајы гыз кими кәнч бир гыз. Чох көзәл иди, ағбәниз вә кур сачлы иди.

Јанымда әлләшән кими мәнә фикир вермәдән архаја чевирилиб:

— Чох сағ олуң, — дејә кимәсә миннәтдарлыгла бахды.

Машын јола дүшдү. Шәбәкәли көрпүдән сонра јенә һача дағын вә күнәшин јухарыда тәсвир етдијим ејни мәнзәрәләрини көрмәјә башладым. Јанымдакы гызы таман унутдум. Бу мәнзәрәләр мәнә инди башга дүјүлар ојадыр, даһа фүсүнкар көрүнүрдү. Нәдәнсә тез-тез гарабуғдајы гызы хатырлајыр, бу һиссин күчү илә јанымдакы гыза бахырдым. О, башыны ашағы дикиб, галын бир дөфтәри вәрәгләјирди. Кәндә машинындан дүшән кими, кәнч бир оғланла јанашы тәләсә-тәләсә кетди. Нәдәнсә мәнә елә кәлди ки, о да мүәллимәдир, өзү дә чоғрафија мүәллимәси.

Ахшам Нахчыван Дөвләт Драм Театрында «Тәшвиғат гатары»нын нүмајәндәләри илә көрүш кечирилмәли иди. Көрүшдән габаг һамы сәһнә архасындакы отаға јығышмышды. Көрүшдә мухтар республиканын һөкүмәт нүмајәндәләри, габагчыл адамлар, јазычылар, артистләр иштирак едирди. Бирдән гарабуғдајы гызы көрдүм. Дәрһал она тәрәф ирәлиледим, бу заман бизи бир-биримизә тәгдим етдиләр:

— Нахчыван Виләјәт Комсомол Комитәсинин ишчиси...

О, чох көзәл кејинсә дә, һеч дәјишилмәмишди. Әввәлки сујуширин кәнч иди. Мәни дәрһал таныды:

— Биз ки танышыг, — деди. — Сиздән инчимишәм. Һача дағдан јазмамысыныз. Мәнсә бир дөфтәр долдурмушам. Һәр күн кәндә кәдәндә көрдүјүм о дағдан, о күнәшдән јазмышам.

— Лап јахшы. Дөфтәри мәнә көстәрәрсиниз?!

— Көстәрәрәм.

— Бу күн јенә о кәндә кетмишдим. Автобусда сизи чох көзләдим.

Гарабуғдаҗы гыз һејрәтләнди:

— Ахы, мән даһа мүүллимә дејиләм...

— Сизин јеринизә көндәрилмиш мүүллимәни көрдүм.

— О ағбәниз, гәшәнк гызы, еләми?!
— Еләдир ки, вар.

— Оунла таныш олдуруз?!
— Јох! Бир аз өзүнү чәкирди.

Гарабуғдаҗы гыз гәһгәһә илә күлдү.

— Өзүнү чәкмәјинә бахмајын, јахшы гыздыр. Колхоз
комсомол тәшкилатынын катибидир...

— Нә һача дағы көрүрду, нә дә күнәши...

— Мәним кими... Ејби јохдур, өјрәшәр. Она дејәрәм.

Оун һәм көрүшдә, һәм дә зарафатда һамынын хо-
шуна кәлән сон дәрәчә парлаг вә тәбии нитгини динлә-
дикчә белә габилјјәтли олдуғуна көрә севинир, истәр-ис-
тәмәз һача дағы вә күнәши хатырлајырдым. Көзләримин
өнүндә каһ күнәшдә итән дағ, каһ да күнәшин өзү чан-
ланырды. Сираб кәндиңә икинчи дәфә кедәркән јанымда
әјләшән о көзәл гыз да јадымдан чыхмырды...

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Акара стансијасында лејсан...	3
Пәнчәрәјә тохунан будаг...	12
Рус дили мүүллимәси...	20
Илк е'замијјәт...	26
Поезија күнләри...	35
Лејла...	47
О, евә ахшам гајыдыр...	56
Гоча вә ики ушаг...	68
Актјор...	75
«Гузу»...	94
Донан чај...	98
Балача һамлет...	105

«Тәбиәт ләвһәләри»ндән

Шабалыд мешәси	114
Чаваншир галасына јол	118
Нәһәнк гаја	123
Дәрә бојунча	125
Дағ вә Күнәш	130

Мехтиеv Тoфик Мaхмуд oғли

(Тoфик Мaхмуд)

Ветка коснуvшееся к окну.

(На aзербaйджaнском языке)

Редактору *Мaммaд Нaмaз. Рaссaмы Е. Мaликов.*

Бaдии редактору *Н. Рaхимов.* Техники редактору *Н. Сyлеjмaнов.*

Корректору *Ш. Мaммaдова, Ф. Элиjева.*

Яғылмаға верилмиш 9/VI-1978-чи ил. Чапа имзаланмыш 21/IX-1978-чи ил. Кағыз форматы 84×108¹/₃₂. Кағыз № 1. Физики ч/в. 4,25. Шәрти ч/в. 7,14. Учот нaшр. в. 7,3. ФГ 16881. Сифариш № 751. Тиражы 15 000. Гижмәти 75 гәп.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Нәшријјат, Полиграф-ија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси.

«Кәнчлик» нәшријјаты, Бақы, һүсү һачыјев күчәси, 4.

26 Бақы комиссары адына мөтбәә, Бақы, Әли Бајрамов күчәси, 3.

75 гэл.